

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Vliv proměn společnosti na sociální práci

3

2019

ročník 19

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlikova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Barretta-Herman Angeline, University of St. Thomas, Minnesota, USA

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Klusacek Jan, Evangelical Theological Seminary College, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Montgomery Arlene, University of Texas at Austin, USA

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Semigina Tetyana, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Schavel Milan, St Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sookraj Dixon, University of British Columbia, Okanagan, Canada

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. června 2019 / This issue was published on 30th June 2019

Editor čísla / Issue Editor:

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619,

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Radka Janebová: Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce	5
Adéla Recmanová: Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu	23
Petr Fučík, Kateřina Sidiropulu Janků: Paradoxy a výzvy náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě	44
Ivana Kowaliková, Oldřich Chytil: Souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a kvalitou života seniorů: implikace pro sociální práci	62
Jan Kaňák: „Ale hlavně, když se to trénuje“: Výcviková profesionalita a primární profesní identita sociální práce	82
Miroslav Suchanec, Karel Ďásek: Pracovní hodnoty, kvalita pracovního života a pracovní spokojenost sociálních pracovníků v ČR ve srovnání s dalšími sektory	100
Andrej Mátel, Peter Brnula: Identifikácia členov profesijnej komunity sociálnej práce na Slovensku s kľúčovými hodnotami profesie	117

Recenze

Andrej Mátel: Teorie sociální práce I. Sociální práce jako profese, akademická disciplína a vědní obor.	139
---	-----

Online prakticko-publicistická část časopisu	142
---	------------

Naše poslání a cíle	143
----------------------------------	------------

Zaměření příštího čísla	144
--------------------------------------	------------

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Articles

Radka Janebova: Social Work or Social Police? The Penetration of Disciplinary Principles into Social Policy and Social Work	5
Adela Recmanova: Privatization of Social Work in the Context of Neoliberalism	23
Petr Fucik, Katerina Sidiropulu Janku: The Challenges and Paradoxes of Kinship Foster Care in a Socially Excluded Locality	44
Ivana Kowalikova, Oldrich Chytil: The Link between the Anticipated Availability of Social Support and the Quality of Life of Seniors: Its Implications for Social Work	62
Jan Kanak: “But Especially When it is Practiced”: Trained Professionalism and the Primary Professional Identity of Social Work	82
Miroslav Suchanec, Karel Dasek: Work Values, Quality of Work Life and Job Satisfaction of Social Workers in the Czech Republic in Comparison with Other Sectors	100
Andrej Matel, Peter Brnula: Identification of the Members of the Professional Community of Social Work in Slovakia with the Key Values of the Profession	117

Book Reviews

Book Reviews	139
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	142
--	-----

Our Mission	143
--------------------------	-----

Next Issue Focus	144
-------------------------------	-----

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

ve výzvě autorům v anotaci čísla **Vliv proměn společnosti na sociální práci** jsem uvedl, že bych rád, aby autoři odpověděli na otázku, jak se mění postavení a cíle sociální práce v důsledku proměn společnosti. Hledáním odpovědi na tuto otázku se věnují autoři třech statí, publikovaných v tomto čísle.

První text Radky Janebové s názvem *Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce* popisuje, jak ovlivňuje neoliberální diskurz sociální politiku a sociální práci. Autorka píše, že zahraniční i české zkušenosti ukazují, že se role sociální práce v dominujícím neoliberálním diskurzu proměňuje, a to bohužel bez větší reflexe českých sociálních pracovníků. Podle autorky hrozí, že se sociální práce v budoucnu může rozdělit do dvou profesí a že by se její činnosti mohly přejmenovat na sociální policii a sociální vyšetřování.

O tom, že sociální pracovníci jsou si vědomi proměny své role, svědčí výsledky výzkumu Hiekischové zveřejněné v článku Sociální práce na úřadech – od stresu k bezmoci v čísle 5/2015 časopisu Sociální práce / Sociální práca. Bohužel větší reflexe proměn role sociální práce chybí na straně akademiků.

Cílem statí Adély Recmanové *Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu* je kriticky reflektovat důsledky procesu privatizace sociální práce, kterou chápe stejně jako Radka Janebová jako důsledek neoliberalismu. Popisuje čtyři klíčové procesy, jež transformují sociální práci a vedou k její privatizaci, kterými jsou marketizace, konzumerizace, manažerizace a financionalizace. S využitím argumentace zahraničních autorů navrhuje, jak se sociální práce může uvedeným procesům aktivně bránit na úrovni teorie, vzdělávání i praxe.

Třetí text autorů Petra Fučíka a Kateřiny Sidoropulu Janků *Paradoxy a výzvy náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě* představuje výsledky výzkumu, který se

zabýval životní situací rodin s dětmi v náhradní rodinné péči rodinných příbuzných ze sociálně vyloučených lokalit. Téma i výsledky výzkumu reflektují vliv proměn společnosti na situaci rodin v sociálně vyloučených lokalitách, v jejichž osudech se kumulují důsledky strukturální nezaměstnanosti, nízkých vzdělanostních šancí i aspirací, deregulace trhu s bydlením, privatizace a nedostatečné regulace úvěrového i exekučního podnikání.

Stat' autorů Ivany Kowalikové a Oldřicha Chytila *Souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a kvalitou života seniorů: implikace pro sociální práci* představuje výsledky výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi typem domácností seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci. Seniori z jednočlenných domácností uváděli nižší míru anticipované dostupnosti sociální opory v obtížné situaci než seniori, kteří žijí ve dvou- a vícečlenných domácnostech. Inspirací pro českou sociální práci se seniory při zajištění dostupné sociální opory mohou být následující doporučení vycházející ze zahraničních výzkumů: podpora bezpečnosti, podpora kontaktu s rodinou, informační podpora a podpora pro neformální pečovatele.

Text Jana Kaňáka *„Ale hlavně když se to trénuje“: Výcviková profesionalita a primární profesní identita sociální práce* se řadí k textům, kterými se na stránkách tohoto časopisu zabývají autoři Vojtíšek, Baláz a Musil, kteří se věnují tématu profesionalizace sociální práce. Výsledkem výzkumu je zjištění autora, že na zachování oborové specifity sociální práce mají vliv specializační výcviky sociálních pracovníků.

Příspěvek autorů Miroslava Suchance a Karla Ďásky *Pracovní hodnoty, kvalita pracovního života a pracovní spokojenost sociálních pracovníků v ČR ve srovnání s dalšími sektory* předkládá zjištění, která jsou výsledkem kvantitativního výzkumu pracovních hodnot. Autoři zjistili, že sociální pracovníci vyznávají zejména altruistické hodnoty (pomoc lidem, užitečnost pro společnost), vnitřní hodnoty (zajímavá práce),

jistotu práce, ale také materiální zabezpečení. Kvalita pracovního života v těchto oblastech nejvíce ovlivňuje pracovní spokojenost. Doporučují vedoucím pracovníkům zajistit sociálním pracovníkům možnost přímé práce s lidmi místo „papírování“, jehož cílem je prokazování efektivity vlastní činnosti. Bohužel toto doporučení je čím dál tím víc nereálné, jak ukazují první dvě stati uveřejněné v tomto čísle.

V poslední stati tohoto čísla s názvem *Identifikácia členov profesijnej komunity sociálnej práce na Slovensku s kľúčovými hodnotami profesie* Andrej Mátel a Peter Brnula publikují výsledky empirického výzkumu, jehož cílem bylo zodpovědět otázku, zda se sociální pracovníci na Slovensku identifikují s klíčovými hodnotami

národního etického kodexu. Dospěli k závěru, že členové profesní komunity slovenské sociální práce se identifikovali s hodnotami, kterými jsou důležitost mezilidských vztahů, sociální spravedlnost a důstojnost člověka. V kontextu zjištění, která jsou obsahem prvních statí tohoto čísla, se naskytá otázka, nakolik budou moci sociální pracovníci uvedené hodnoty v praxi prosazovat a nakolik jsou slčitelné i hodnoty typu zodpovědnost, profesní poslání a étos pomoci s narůstajícími tlaky na kalkulovatelnost, efektivitu a čistě technickou racionalitu výkonu sociální práce.

Oldřich Chytil,
editor čísla

Inzerce

**V. MEZINÁRODNÍ
VĚDECKÁ KONFERENCE
MEDIACE 2019**

12. - 13. 9. 2019 | PF UP v Olomouci

 Faculty
of Law
Palacký University
Olomouc

 mediace

pf.upol.cz/mediace

Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce

Social Work or Social Police? The Penetration of Disciplinary Principles into Social Policy and Social Work

Radka Janebová

Mgr. Radka Janebová, Ph.D.,¹ pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovnice organizace Salinger ve středisku Triangl, kde se věnuje sociální práci s rodinami a moderování případových konferencí.

Abstrakt

CÍLE: Cílem příspěvku je popsat, jak ovlivňuje neoliberální diskurs sociální politiku, a pokusit se reflektovat konkrétní dopady neoliberální sociální politiky na sociální práci v českém prostředí. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Text vychází z teorie kritiky neoliberalismu Davida Harveyho a Loïca Wacquanta. **METODY:** Text je koncipován jako teoretická studie zkoumající analogie mezi teorií kritiky neoliberalismu a praxí sociální práce. **VÝSLEDKY:** Zahraniční i české zkušenosti ukazují, že se role sociální práce v dominujícím neoliberálním diskursu proměňuje. Na jedné straně sílí trend k de-profesionalizaci, kdy je vytlačována a nahrazována praxí úředníků. Na druhé straně se transformuje do výrazně kontrolní profese. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Sociální pracovnice a pracovníci by měli dopady neoliberalismu na své fungování začít co nejdříve reflektovat a přemýšlet o dalším vývoji a budoucí roli sociální práce.

Klíčová slova

sociální práce, sociální politika, neoliberalismus, kontrola, welfare surveillance, Úřad práce

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the paper is to describe how the neoliberal discourse affects social policy and to reflect the actual effects of neoliberal social policy on social work in the Czech environment. **THEORETICAL BASE:** The text is based on the theory of criticism of neoliberalism by David Harvey and Loïc Wacquant. **METHODS:** The text is conceived as a theoretical essay investigating the analogy between the theory of criticism of neoliberalism and social work practice. **OUTCOMES:** Both foreign and Czech experience shows that the role of social work in the dominant neoliberal discourse is changing. On the one hand, there is a tendency to de-professionalization, where social work is being pushed and replaced by the practice of officials. On the other hand, social work is transforming itself into a highly controlling profession. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Social workers should begin to assess the impact of neoliberalism on

¹ Kontakt: Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Rokitského 62, 500 03 Hradec Králové; radka.janebova@uhk.cz

their functioning as soon as possible and to reflect on the further development and future role of social work.

Keywords

social work, social policy, neoliberalism, control, welfare surveillance, Labour Office

ÚVOD

Jedna z otázek, která byla položena Oldřichem Chytilým (2018) v anotaci k tomuto číslu časopisu, se zaměřovala na změny v postavení a cílech sociální práce v důsledku proměn společnosti. Právě na ni se pokouší nalézt odpověď tento příspěvek. Chytil tyto změny charakterizuje v souvislosti s přechodem organizované modernity do fáze modernity reflexivní, tekuté či pozdní, která je kvalitativně velmi odlišná. Tato nově se generující modernita se podle Ulricha Becka (2004) vyznačuje nejistotou, rozpadem institucí primární (rodiny, sousedských komunit) i sekundární sociability (odborů, sociálního státu a jeho nástrojů), vznikem nových sociálních rizik, individualizací či poklesem sociální solidarity. Objevuje se jako nezamýšlený důsledek modernizace, která slovy Becka (2004:14) začala pohlcovat samu sebe. Jinými slovy – cesty, které měly vést k lidské emancipaci, začaly produkovat rizika radikálně proměňující život všech lidí ve společnosti. Znakem těchto rizik má být podle Becka jejich univerzálnost, protože dopadají na všechny lidi bez ohledu na jejich socioekonomický status.

Přestože lze příspěvek Becka (2004) k analýze reflexivní modernity a rizikové společnosti považovat za nesporně výstižný a výjimečný, tak následující text bude zaujímat k proměně společnosti poněkud jinou teoretickou pozici. Na rozdíl od Becka odmítá předpoklad o nezamýšlenosti procesu změn a také nezastává názor, že sociální rizika dopadají na všechny stejně demokraticky². Teoreticky bude následující text vycházet z kritiky neoliberalismu Loïca Wacquanta (2009; 2010; 2012a; 2012b; 2015) a Davida Harveyho (2005; 2012), kteří odvozují proměny společnosti primárně od nástupu neoliberalismu. Ten ale nepovažují za nezamýšlený důsledek modernizace jako Beck, ale za politický projekt partnerství státu a kapitálu, jehož cílem je pacifikovat nižší vrstvy a udržovat moc ekonomických elit. Proměna společnosti z tohoto pohledu tedy nedopadá na všechny lidi stejně, ale negativní dopady se stupňují s klesajícím socioekonomickým statutem člověka. Nejbrutálněji pocítují dopady neoliberálních politik ti nejhudší, tedy nejčastější klienti sociální práce.

Cílem příspěvku bude popsat, jak podle kritiků neoliberalismu ovlivňuje neoliberální diskurs sociální politiku, a pokusit se reflektovat její konkrétní dopady na sociální práci v českém prostředí. Text je koncipován jako teoretická stať, teoreticky vycházející nejenom z Wacquanta (2009; 2010; 2012a; 2012b; 2015) a Harveyho (2005; 2012), ale přímo navazuje také na vynikající knihu Jiřího Mertla (2017) *Přerozdělování welfare: Nástroj pomoci, nebo kontroly?* Mertl v ní v návaznosti na Wacquanta rozpracoval kontrolní podoby, kterých může nabývat sociální politika v praxi. Když jsem si kladla otázku, jak tuto stať zpracovat, aby nebyla pouhým plagiátem Mertla, stala se pro mě klíčovým kritériem rozlišení perspektiva pohledu na systém. Zatímco Mertl uplatňuje pohled zvenčí a zůstává kritickým pozorovatelem systému, tak v této statí bude uplatňován spíše emický (byť stále kritický) pohled zevnitř kultury sociální práce.

² Je sice faktem, že i sám Beck (2004:48) přiznává, že možnost reagovat na rizika do určité míry odráží bohatství člověka, protože bohatí mají více možností, jak se jim bránit. Zároveň ale předpokládá, že rizika dříve či později dopadnou i na ty, kteří z nich těží.

VLIV NEOLIBERÁLNÍHO DISKURSU NA SOCIÁLNÍ POLITIKU

Neoliberalismus bude v rámci tohoto textu chápán jako politický projekt fungující cca od 70. let 20. století, v němž se státy nachází ve službách kapitálu³, aby mohly vytvářet podmínky pro jeho další akumulaci a pracovat v jeho prospěch (Harvey, 2005). Neoliberální stát má v tomto nerovném vztahu dvojí základní účel, a to jednak regulovat prostředí k zajištění korporátního profitu a jednak zajišťovat poslušnost lidí, aby se příliš nebouřili proti silicím sociálním nerovnostem (např. Wacquant, 2012a; Hyslop, 2016). K tvorbě podmínek příznivých pro růst zisků kapitálu využívá ekonomickou politiku, která se vyznačuje státem organizovaným vyvlastňováním veřejného vlastnictví ve prospěch určitých zájmových skupin na úkor daňových poplatníků. Tento proces, kdy soukromý sektor parazituje na veřejných statcích, bývá nazýván jako akumulace vyvlastněním (Harvey, 2012), dobývání renty (Švihlíková, 2015) či dobývání a exploatace veřejných peněz (Dvořáková, 2012). K pacifikaci lidí stát využívá všudypřítomnou kulturní politiku, která vnucuje hodnotu individualismu a pojetí člověka jako podnikatele se sebou samým odpovědného za všechny vlastní úspěchy i neúspěchy; sociální politiku, která zavádí dohled a kontrolu nad všemi, kteří na trhu neobstáli a potřebují pomoc státu; a trestní politiku – označovanou jako *prisonfare* – která se ujímá těch, které se nepodařilo zpacifikovat politikou sociální, a „uskładňuje“ je v rámci trestního systému (např. Wacquant, 2009; 2012b; Janebová, 2018; Janebová, Truhlářová, 2018).

Je evidentní, že se role státu v tzv. zemích bohatého Severu za několik posledních desetiletí výrazně změnila. Zatímco v poválečných letech se snažil vyvažovat negativní důsledky trhu na životy lidí a jeho funkce byla primárně sociálně ochranná (*protective welfare*), tak od počátku 70. let začíná docházet k jeho postupné transformaci na funkci nápravnou (*corrective welfare*). Od původní role garanta lidských práv se přeorientoval na nástroj disciplinace lidí a strážce dodržování sociálního řádu (Harvey, 2005; Wacquant, 2012a). Podoba vládnutí se přesunula od vlády státu k veřejno-soukromému partnerství státu a kapitálu, z něhož privátní sektor profituje, zatímco stát nese na svých bedrech rizika (Harvey, 2005). Zatímco ziskové oblasti fungování státu jsou privatizovány, tak oblasti nelukrativní dotuje stát.

Harvey a Wacquant se poněkud odlišují ve vysvětlení, jak ke zrodu neoliberálního státu došlo. Zatímco Harvey (2012) více konspiračně shrnuje situaci jako protiútok vůči keynesiánskému státu, do kterého přešli šéfové předních korporací spolu s mediálními barony a bohatými jednotlivci potom, co začaly jejich moc a zisky upadávat, tak Wacquant (2014) chápe vznik projektu jako nešťastné vyústění řady světových událostí⁴, které vedly k hospodářské stagnaci a krizi legitimacy sociálních států. Fungování tohoto projektu již považuje za řízené a zaměřené na zamaskování faktu, za čí zájmy stát kope. Nástup tohoto nového ideologického paradigmatu je označován jako „neoliberální revoluce“ (Krčál, Mertl, 2013). Jedná se o revoluci globální, která zpochybňuje Lyotardovu (1993) myšlenku o konci Velkých příběhů⁵. Naopak se zdá, že novodobým metanarativem se stal neoliberalismus.

V českém prostředí lze nástup neoliberální politiky sledovat okamžitě po sametové revoluci, kdy se vlády Václava Klause zavázaly k politice Washingtonského konsenzu. Tento desetibodový manuál vytvořený *Mezinárodním měnovým fondem* klade důraz na disciplinovanou fiskální politiku. Té mělo být dosahováno zejména omezováním výdajů státu, aniž by bylo reflektováno, že problémem vyrovnaných rozpočtů nejsou výdaje, ale výpadky příjmů kvůli neplacení daní od velkých firem

³ Kapitál není věc, ale jedná se o proces generující kapitalismus, do něhož jsou neustále vkládány peníze, aby přinesly další peníze (Harvey, 2012).

⁴ Například válka ve Vietnamu, neudržitelnost dolaru krytého zlatem a následný konec Brettonwoodského systému a jomkipurská válka mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy následovaná zvýšením cen ropy (Mullaly, 2007).

⁵ Podle Lyotarda (1993) již nelze svět vysvětlovat skrze nějakou jednu vševysvětlující vizi, ale výkladů pravd o sociálním světě může být celá řada.

(Švihlíková, 2015). Další vlnu politiky škrťů rozjela pravicová vláda Petra Nečase v letech 2010 až 2013. Právě jejím členem byl i ministr práce a sociálních věcí Jaromír Drábek z TOP 09, který se proslavil zrušením sociálního příplatku (tedy dávky pro pokrytí potřeb dětí z nízkopříjmových rodin), pochybným zadáváním veřejných zakázek (zejména v oblasti informačních systémů) a řadou experimentů s nezaměstnanými a chudými (*sKarta*, protiústavní veřejná služba, kolapsem Úřadu práce po převodu agendy dávek do jejich kompetence či kontrolou nezaměstnaných na České poště). Pokračování neoliberální politiky za vlády ČSSD a ANO symbolizují změny v zákonu o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. (např. zastavení výplaty dávek hmotné nouze v tzv. oblastech se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů či plošné vyplácení části příspěvku na živobytí v tzv. poukázkách) a množíci se návrhy českých zákonodárců inovujících tento zákon například odíráním dávek těm, kteří spáchali přestupky a trestné činy (ODS).

Primárním cílem neoliberálního státu je garantovat, aby byly podmínky pro akumulaci kapitálu co nejprůzračnější. Proto je třeba zajistit poslušnost lidí – zejména nižších vrstev. Zatímco v poválečném keynesiánském kapitalismu napomáhala zachování sociálního řádu sociální politika, která prostřednictvím systémů ochrany sociálního státu poskytovala lidem takové sociální jistoty, že neměli příliš potřebu se proti systému bouřit, tak neoliberální stát k udržení pořádku upřednostňuje politiku trestní. Ta se již podle Wacquanta (2012a) nezaměřuje na trest a nápravu tradičních pachatelů trestných činů, ale jejím účelem je pacifikovat chudé.

Činí tak dvojím způsobem. Za prvé její principy pronikají do politiky sociální, která již není založena na principu garantování sociálních práv, ale na vymáhání povinností a uplatňování sankcí vůči těm, kteří neplní povinnosti neoliberálního občana. Jinak řečeno jde o kontrolní politiku vůči tzv. „neoliberálním delikventům“, tedy těm, kteří selhali v neoliberálním imperativu být „dobrymi tržními občany“ (Dee, 2013), kteří nemají zaměstnání, a žádají kvůli tomu o pomoc stát (Mertl, 2017). Tito lidé jsou z neoliberální optiky vinní morálním hazardem chudoby, a proto je třeba vůči nim uplatňovat dohled, kontrolu a sankce. Je třeba je kultivovat, normalizovat, napravit, protože chudoba či absence zaměstnání jsou chápány výhradně jako důsledek jejich lenosti, morální nevyzrálosti či nekompetence (Mertl, 2017). V tomto smyslu je sociální politika zasažena i politikou kulturní vyznačující se meritokratickými hodnotami⁶, které sociální pracovníci uplatňují na své klienty, když jim říkají, že by se měli víc snažit a že si svůj život sami vybrali. Vzhledem k tomu, že poskytovatelem materiální pomoci chudým je v českém kontextu Úřad práce (dále ÚP), bude následující text věnován zejména jeho roli při uplatňování dohledu, kontroly a sankcí (zejména agendám hmotné nouze, zaměstnanosti a státní sociální podpory).

Za druhé jsou chudí pacifikováni prostřednictvím samotného systému trestní politiky, který enormně posiluje po stránce finanční, personální, kompetenční i symbolické. Jeho primárním cílem se staly eliminace a uskladení těch, kteří se nenapravili skrze působení systému sociální politiky (Wacquant, 2015). To je mimochodem také důvodem, proč je třeba začít v sociální práci věnovat zásadní pozornost trestní politice a začít pozorně analyzovat vztahy mezi chudobou, kriminalitou a kriminalizací. Pokud se ze státu stává agentura legitimizující materiální, fyzické a symbolické násilí vůči chudým, měla by sociální práce tento posun v pojetí lidských práv reflektovat⁷. Nelze pominout ani to, že latentním cílem trestní politiky je snaha kompenzovat nedostatek politické legitimacy neoliberálních států. Ty se snaží zaujmout pozornost veřejnosti zveličováním informací o ohrožení její bezpečnosti, aby odvrátily pozornost od rušení sociálních práv. K tomu je třeba najít obětího beránka, na kterého se může ukázat jako na původce nebezpečí. Deklasovaní se jeví jako

⁶ Meritokratické hodnoty předpokládají, že moc a úspěch zažívají ti, kteří si to nejvíce zaslouží díky svému osobnímu úsilí a výkonům. Naopak neúspěch je interpretován jako osobní selhání, malá snaha či lenost. Ignorují veškeré okolnosti a kontexty, do kterých se člověk rodí.

⁷ V tomto ohledu je třeba přistupovat k závěrům Wacquanta opatrně, protože svou teorii kritiky neoliberalismu vystavěl na zkušenostech USA. Protože považuje Spojené státy za živoucí laboratoř možné globální neoliberální budoucnosti, předpokládá podobný trend i v evropských zemích (Wacquant, 2012b).

ideální ztělesnění hrozby, před níž musí být „slušní“ lidé státem ochráněni (Křčál, Mertl, 2013:37). Pak už jen stačí vůči fiktivním původcům nebezpečí vyvinout a uplatňovat represivní strategie a zároveň ostantativně předvádět před veřejností, jak je stát jejím jediným a schopným ochráncem (Křčál, 2016).

Konstrukce systémů trestní a sociální politiky není podle Wacquanta (2009:99) genderově neutrální. Zatímco trestní politika eliminuje především muže (v USA konkrétně chudé černé muže přezívací v prostoru ghett), tak sociální politika reguluje chudé ženy (matky, sestry, ženy a dcery těchto mužů). Spojené státy k tomuto genderovému rozdělení politik nakročily po zrušení programů sociální pomoci pro chudé lidi bez dětí. Neoliberální politici tehdy avizovali, že zrušení těchto programů bude kompenzováno pomocí ze strany církevních a charitativních organizací, k čemuž ale nedošlo, takže zejména chudí muži zůstali bez pomoci a začali propadat do vězeňského systému (Shannon, 2017).

Přestože je kontrolní politika neoliberálního státu genderově specifická, stále více dochází ke sblížení sociálního a trestního systému. Mají stejnou cílovou skupinu z hlediska rasy, vzdělání a zdravotních znevýhodnění. Jsou také řízeny stejnou filosofií morálního behaviorismu užívajícího stejné techniky kontroly jako stigma, dohled, trestní omezení a sankce k nápravě chování. Sociální politika se postupně remaskulinizuje, když je kolonizována penálními principy, zatímco trestní systém se rozšiřuje, aby absorboval stále více tradiční klientely *welfare*. Wacquant (2009; 2010; 2012b, 2015) je považuje za dvě modalities téže politiky proti chudobě. Obě mají za cíl zneviditelnovat problémové populace jejich vytlačení z oblastí veřejné podpory do okrajových sektorů sekundárního trhu práce. Obě jsou zaměřeny na dno třídní a etnické hierarchie. A obě fakticky předpokládají, že jejich klienti jsou „vinní až do prokázání nevinosti“ a že jejich chování musí být pečlivě kontrolováno a odstraňováno restriktivními a donucovacími opatřeními.

TECHNIKY WELFARE SURVEILLANCE

Tento text je zaměřen především na reflexi změn v politice sociální, a tedy i v sociální práci, která je jedním z jejich nástrojů. Výše bylo popisováno, jak došlo po neoliberální revoluci k pronikání trestních principů do sociální politiky. Nyní je na čase popsat, jak se obecně penalizace sociální politiky projevuje. Vzhledem k tomu, že předchozí text předkládá hypotézu, že sociální politika je genderově orientována na nápravu žen, jeví se jako vhodné užívat v následujícím textu generické *femininum*⁸. Namísto mužského rodu bude tedy užíván ženský rod podstatných jmen, aby bylo zřejmé, že penalizace sociální politiky a sociální práce se dotýkají především žen – konkrétně matek samoživitelek.

Základní premisou neoliberální sociální politiky je, že všechny příjemkyně sociálních dávek jsou považovány za vinné do prokázání jejich nevinosti (Wacquant, 2009:79). Proto musí jejich chování podléhat pečlivému dohledu a nápravě prostřednictvím omezujících a donucujících opatření. Ta jsou uplatňována skrze systémy veřejné pomoci, které měly původně podpůrný charakter. Původní občanky státu z nižších vrstev byly devalvovány na klientky, které musí plnit ve vztahu k trhu práce stanovené povinnosti, aby obdržely veřejnou pomoc (Wacquant, 2010). Slovy Hardyho (2015) se pomyslné kyvadlo sociální práce mezi pomocí a kontrolou rozhoupává ve prospěch kontroly. Na příjemkyně pomoci jsou uplatňovány postupy, které jsou běžné spíše v trestní oblasti, a pozice příjemkyň dávek připomíná situaci podmíněčně propuštěných (Mertl, 2017:123). Tyto postupy či techniky bývají nazývány jako *welfare surveillance*⁹, což označuje specifické formy sledování, kontroly a dohledu nad lidmi, kteří žádají stát o pomoc kvůli špatné životní situaci (Mertl, 2017:104). Sledování a kontrola neprobíhají vůči všem občanům rovným způsobem či se stejným

⁸ Označení, kdy jsou ženskými podstatnými jmény označováni i muži.

⁹ *Surveillance* obecně je systematická, cílená a rutinní pozornost věnovaná osobním údajům za účelem vlivu, vedení, ochrany nebo řízení lidí (Lyon, 2007).

účelem (Maki, 2011), ale vzhledem k tomu, že neoliberálním státem jsou za hrozbu považováni zejména chudí, jsou sledovány právě tyto populace (Smith, 2015). Nakamura (2015) je přímo identifikuje, když uvádí, že technologie dohledu se zaměřují především na chudé mezi ženami a menšinami.

Podle Mertla (2017:104–105) se jedná o relativně nový fenomén, který začal být konceptualizován až v posledních dvaceti letech. To souvisí s neoliberální revolucí, která změnila náhled na kontrolu přerozdělování. Zatímco původně bylo cílem této kontroly zajistit adresnější poskytování zdrojů, aby bylo důstojné fungování garantováno všem potřebným, tak nová kontrola se zaměřuje na disciplinaci lidí a úspory. Tato kontrola je dokonce doporučována OECD jako globálně žádoucí nastavení sociálního systému. Sociální stát se tak částečně obrátil ve svůj vlastní protiklad. Jeho cílem již není pomáhat, ale šetřit. Je více založen na vylučování chudých než na jejich začleňování. Techniky *welfare surveillance* bývají kategorizovány například do měkkých a tvrdších dle represivity nátlaku (např. Ferguson, 2004), do digitálních a fyzických dle výskytu užití moderních technologií (Talsma, 2012; Dubrofsky, Magnet, 2015) či do induktivních a deduktivních podle logiky a „odstupu“ sledování (např. Brodeur, Leman–Langlois, in Talsma, 2012). Zatímco měkkí, fyzické či induktivní techniky spadají spíše do kulturní politiky, které se tento článek primárně nevěnuje, tak tvrdší, digitální a deduktivní techniky mají poměrně stabilní mechanismus, podle kterého fungují. Nejprve je sbíráno a digitálně monitorováno velké množství informací o klientkách, z nichž je vygenerován prototyp osoby, která je zasluhující (ten je obsažen nejen v příslušných zákonech, ale také v nejrůznějších metodikách ÚP). Poté je vyhodnocováno, zda žadatelka o pomoc naplňuje znaky definovaného prototypu zasluhující osoby. Pokud nejsou tyto znaky naplněny, začne být na ně uplatňován nátlak, aby změnila své parametry/chování k danému vzoru. Nestane-li se tak, jsou ze systému pomoci vyloučeny. Když parametry prototypu naplní a nárok na pomoc získají, musí být připraveny na permanentní ověřování, zda jsou stále zasluhující (Dubrofsky, Magnet, 2015).

Vybraným konkrétním technikám *welfare surveillance* bude věnován následující text. Ten bude strukturou do značné míry vycházet ze zmíněné publikace Jiřího Mertla (2017). Pozornost bude věnována politice *workfare*, sociálnímu šetření, systému udávání, biometrii a *income managementu*.

Politika *workfare*

Podstatou programů *workfare* je podmínění dávkové pomoci prací. Politika *workfare* zásadním způsobem změnila pohled na sociální práva lidí. Původní *welfare state* garantující ochranu lidí před nepřízní na pracovním trhu byl nahrazen systémem, který naopak činí lidi na pracovním trhu fatálně závislými. S lidmi na dávkách není zacházeno jako s plnoprávními občany, ale jako s klienty systému, kteří musí jednat recipročně. Liberální principy svobody a volby pro lidi na dávkách pro chudé neplatí. Ti musí být maximálně flexibilní, což znamená, že musí být připraveni vykonávat jakoukoliv činnost (obsahem i prostorově), jinak na ně budou uplatněny sankce. Nárok na podporu v nezaměstnanosti se podmiňuje aktivizací nezaměstnaných, což podle Lévyho (in Keller, 2010:42) znamená, že úředníci šikanovali nezaměstnané, aby si našli práci, když oni sami jim žádnou najít nedokážou.

V českém kontextu lze příklad politiky *workfare* demonstrovat na institutu veřejné služby. V posledních letech se veřejná služba objevila v systému sociální pomoci třikrát (2009, 2012 a od 2017). Experiment Jaromíra Drábka z roku 2012 vyžadoval po osobách v hmotné nouzi a osobách vedených v evidenci ÚP déle než dva měsíce neplacenou práci v rozsahu do 20 hodin týdně. Pokud došlo bez vážného důvodu k odmítnutí, byla osoba vyřazena z evidence. V listopadu 2012 Ústavní soud dospěl k závěru, že veřejná služba je v rozporu s celou řadou ustanovení Listiny základních práv a svobod – právem na přiměřené hmotné zajištění; právem na důstojnost, které bylo v kolizi s nucenou prací a právem zaměstnance na spravedlivou odměnu (NALUS, 2012). Poslední verze veřejné služby vstoupila v platnost od 1. 2. 2017. Tentokrát byla koncipována jako „dobrovolná“ snaha zvýšit příjem vlastní prací, ale splnění této podmínky mělo následně

vliv na stanovení částky živobytí¹⁰. Zákonodárci tak šalamounsky ošetřili riziko porušení článků o nucené práci, protože k práci vlastně nikoho nenutí, jen mu ponechávají možnost volby, zda chce žít více, nebo méně.

Jiným příkladem *workfare* je systém kontroly nezaměstnaných. Ten slouží v rámci praktik *welfare surveillance* nejen jako prevence práce na černo či kontrola snahy najít práci, ale má také symbolický význam stigmatizace příjemkyň dávek. V tomto nadprůměrnou kreativitou vynikal další z experimentů Jaromíra Drábka na nezaměstnaných. Ten dostal jméno DONEZ (jako zkratka slov „docházka nezaměstnaných“). Systém byl rozjet v listopadu 2011 a měl za cíl ztížit možnost pracovat na černo zaměstnancům i firmám. Dle ustanovení § 7a zákona o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb. mohl ÚP určit, že uchazeč o zaměstnání začne plnit své povinnosti prostřednictvím pověřeného kontaktního místa veřejné správy (MPSV, 2013). Náhodně vybraní nezaměstnaní, u kterých bylo podle neveřejných interních postupů MPSV podezření, že zneužívají sociální systém, byli vyzváni, aby se v určitý čas, který náhodně vybral počítačový systém, dostavili na určené kontaktní místo veřejné správy – na Českou poštu (Czech Point). Tam měli povinnost se hlásit pravidelně (většinou dvakrát až třikrát týdně) ve stanovenou dobu, což mělo zabránit jejich nelegálnímu zaměstnávání. Pokud nepřišli, aniž by k tomu byl vážný důvod (doložený řádnou omluvenkou), ÚP je mohl vyřadit z evidence uchazečů o zaměstnání a odebrat jim podporu v nezaměstnanosti nejméně na šest měsíců (Němec, 2012). Systém byl po rozsáhlé kritice ze strany odborů, ČSSD a Veřejného ochránce práv ukončen v září 2013 (Veřejný ochránce práv, 2012). DONEZ byl podle Sokačové (2012) problematický ze systémových i individuálních důvodů. Sporná byla i jeho finanční efektivita. Ušetřených 140 milionů na odebraných dávkách je třeba poměřovat s náklady systému, které činily dle smlouvy minimálně 233 milionů korun výdělku pro Českou poštu (Němec, 2012). Každopádně Česká pošta si projekt pochvalovala, protože jí přý stouply tržby (MPSV, 2013).

U obou uvedených příkladů politiky *workfare* z českého prostředí si nelze nevšimnout jejich podobnosti s trestním systémem. Podobně jako trestní systém se vyznačuje permanentním řízeným dohledem, omezením svobody pohybu, zbavením práva na spravedlivou odměnu a stigmatizací skrze povinné oblečení¹¹.

Systém *workfare* nelze považovat za genderově neutrální. Nastavení konkrétních systémů totiž nebere v úvahu specifika sociální situace zejména osamělých matek. Pro tyto ženy jsou zřídka k dispozici vhodná pracovní místa sladitelná s péčí o malé děti, a navíc bývají příjmy ze zaměstnání mnohdy tak nízké, že chudobu dále prohlubují (McCrate, Smith, 1998). Přestože péči o děti a jejich výchovu ženy odvádějí společnosti nenahraditelný přínos, tak nejenže za ni nejsou oceňovány, ale naopak jsou sankcionovány. Povinnosti vyplývající z *workfare* nezohledňují omezení, která při hledání zaměstnání plynou z péče o děti. Mé klientky (nezaměstnané matky malých dětí) dostávají nabídky zaměstnání jako roznášení letáků a novin (od 4.00 do 8.00), práci na směny¹², práci v obchodech (do 18.00) či práci v natolik vzdáleném místě, že není možné zvládnout dojezd do zaměstnání s provozem školky či školní družiny. Když už práci seženou, bývají mnohdy propouštěny kvůli nemoci dětí.

Chudé osamělé matky mohou být systémem *workfare* zasaženy fatálněji než muži, protože jejich morální odsouzení je nevyhnutelné. Buď se váže k morálnímu selhání ve světě práce, nebo k pečovatelskému selhání ve světě rodiny. Například jedna z diskutujících v Klubu svobodných matek popisovala situaci, kdy jí paní z ÚP doporučila, aby čtyřletého nemocného syna nechala

¹⁰ Dlouhodobě neaktivní osoba má nárok na příspěvek na živobytí ve výši existenčního minima (2 200 Kč pro jednotlivce v roce 2019), nikoliv životního minima (3 410 Kč pro jednotlivce v roce 2019; ev. 3 140 Kč pro prvního člena rodiny v roce 2019).

¹¹ Např. povinné oranžové vesty v rámci veřejných prací.

¹² Znám případ osamělé matky, která práci na směny vzala, protože jejímu synovi bylo již dvanáct let. Když byla na noční směně, dostal její syn hypoglykemický záchvat, na jehož následky zemřel. Matka pak byla prošetřována OSPOD a policií za zanedbání péče.

samotného doma a odešla do práce. Pokud by tak učinila, bylo by zajímavé zjistit postoj OSPOD. V této souvislosti Mertl (2017:126) upozorňuje, že matky samoživitelky se v politickém diskursu ocitají v začarovaném kruhu, z něhož není úniku. Jejich pozice je totiž vždy vymezena negativně. Pokud pobírají sociální pomoc a pečují o dítě, jsou stigmatizovány a sankcionovány za svou závislost na dávkách. Jsou jim připisovány všechny negativní charakteristiky, které se pojí k této cílové skupině (nezodpovědné, líné, vypočítavé). Sekundárně jsou pak ještě obviňovány za případné výživové, zdravotní a výchovné problémy jejich dětí. V případě, že se snaží ze systému vymanit a najdou si práci, která jim ukrazuje čas na děti, jsou označeny jako špatné matky, které nevěnují dostatečný čas dětem. Valerie Polakow (in Gelsthorpe, 2010:376) tento začarovaný kruh glosovala závěrem, že „ženy jednoduše nemohou vyhrát, protože jsou špatné, pokud pracují, a špatné, pokud nepracují“. Třeshinkou na dortu neoliberální legitimace přístupu k samoživitelkám je jejich obviňování, že si za situaci mohou samy, protože si měly najít lepší muže.

Leung a Chan (2015) kritizují sociální pracovnice, že mnohdy přijímají princip „*work-first*“ zcela nekriticky, čímž se stávají agentkami kontroly tlačícími klientky na trh práce za každou cenu. Jak se sociální práce podílí na systému *workfare*, je v českém kontextu obtížné zodpovědět, protože není jasné, jaká je role sociálních pracovníků v rámci agendy zaměstnanosti ÚP, pod níž nejvíce činností politiky *workfare* spadá. Když se tuto roli pokoušeli rozklíčovat Bareš a Havlíková (2017), příliš toho nezjistili. V agendě zprostředkování zaměstnání se sociální práce sice prý uplatňuje, ale zároveň ji zaměstnanci této agendy vnímali jako přesahující jejich pracovní náplň. Limitováni se cítili také rámcem normovaného času 15 minut, který byl na jejich pracovišti vymezen pro jeden přímý kontakt s klientkou. To, co se reálně s klientkami dělá, asi nelze označit za sociální práci. Pro sociální pracovnice by to mohla být dobrá zpráva, protože jejich profese není tolik diskreditována. Bohužel to ale vypovídá o tom, že sociální práce je postupně eliminována z oblastí, kde dříve hrála klíčovou roli.

Sociální šetření jako nástroj welfare surveillance

V sociální práci hraje nepostradatelnou roli proces posouzení nepříznivé situace klienta. V praxi ÚP je pro tuto činnost vytrvale užíván strohý neempatický pojem „sociální šetření“ přesto, že vyvolává asociaci se suchým kriminalistickým výsledkem bez špetky empatie či porozumění. Český překlad anglického „assessment“ jako „posouzení“, které má širší a mnohočetný význam (více viz např. Navrátil, 2007) se v praxi české sociální práce příliš neujal. Další úvahy možná ukáží, že strnulost slovníčku českých sociálních pracovníků možná vlastně nevědomky předjímá budoucí realitu části sociální práce.

Výkon dohledu nad žadatelkami o materiální pomoc musí být z hlediska hodnot neoliberalismu nastaven úspěšně a efektivně. To ale není příliš slučitelné s hodnotami sociální práce jako komplexní posouzení nepříznivé situace a na jeho základě situačně naplánovaná intervence (to vše s maximální možnou participací klientky). Komplexní posouzení situace by totiž mohlo ukázat, že problém není individuálně zaviněný, že chudoba osamělé matky s dítětem není důsledkem její morální nezodpovědnosti, ale selháním státu, který na samoživitelky kašle (nevytváří služby pro děti, neřeší nplacení výživného, nevytváří sociální bydlení, není schopen zajistit včasnou výplatu dávek). Také by mohlo zkomplikovat následnou legitimnost kontroly a sankcí, protože pokud by byl problém posouzen jako strukturně způsobený, předjímalo by to logicky pomáhající intervenci na straně sociálního prostředí. Proto neoliberální státy potřebují u žadatelek o materiální pomoc nastavit systém posouzení tak, aby vedl k nalezení viny, případně nevinu u těch, které byly shledány jako zasluhující. O takový systém se postaral již zmíněný ministr Drábek, který v rámci své „sociální reformy“ prosadil přechod agendy dávek z obcí na ÚP. Udělal přesně to, před čím varuje nedávno zesnulý Geert van der Laan (1998) v knize *Otázky legitimace sociální práce*. Systémově oddělil materiální a nemateriální pomoc (ta zůstala na obcích) chudým, čímž zbavil sociální práci její schopnosti ke klientům přistupovat komplexně a individuálně.

Optimálním způsobem, jak posouzení/šetření zefektivnit, je zavést formuláře, které sociální realitu klientek redukuje na několik málo proměnných (které jsou ovšem velmi zevrubně zkoumány), poté

data zadat do elektronického systému, a vyhodnocení nároku žadatelky o pomoc (a případně její výši) se vygeneruje po zmáčknutí klávesy ENTER. Sociální šetření je zejména v byrokratických organizacích jako ÚP zúženo na binární černobílé třídění lidí na zasluhující/nezasluhující. Dovednost posouzení tak od sociálních pracovníků stále více přebírají počítačové systémy.

Na ÚP, který je institucí pro distribuci materiální pomoci, je klíčovou metodou sběru dat o klientkách vyplňování formulářů. Formuláře jsou zde konstruovány poměrně nesrozumitelně (je otázkou, zda záměrně, či nezáměrně), a jejich vyplnění je značně časově i intelektově náročné. Žadající osoby sice dostávají k žádosti mnohostránkové manuály, jak žádost vyplnit, ale ty jsou ještě méně srozumitelné než samotné formuláře. Pro osoby s nižšími kompetencemi může jejich vyplňování znamenat několik vrácených nesprávně vyplněných žádostí, které odsunou pomoc o několik týdnů. Podpora ze strany pracovníků je velmi různorodá. Některé ochotně poradí, jiné nechají klienty vše udělat samotné i bez zpětné vazby, zda je žádost v pořádku. Mezi sociálními pracovníky z jiných segmentů se šušká o tom, že management ÚP dává jeho zaměstnancům instrukce k odrazování žadatelů a odměny za uspořené peníze (podobně v zahraničí viz např. Piven, Cloward, 1993; Murray, 2000). Všechny tyto obstrukce mohou v důsledku znamenat nezaplacené nájem a služby, které vedou k zadlužení, odpojení od energií a ztrátě bydlení. Poslankyně Olga Richterová za Piráty trefně označila tento systém jako více konstruovaný pro ty, kteří jsou schopni projít složitým byrokratickým procesem žádosti, než skutečně potřebné (např. lidi s depresemi, s duševním onemocněním, s omezenou mobilitou). Komplikovanost formulářů ale není jen českou specialitou, jak ukazuje Gilliom (in Mertl, 2017:106), podle kterého celé posouzení nároku na materiální pomoc v USA může zahrnovat až 770 otázek.

Problémem je množství požadovaných dokumentů od třetích subjektů (majitelů bytů, poskytovatelů energií, bývalých a současných zaměstnavatelů, expartnerů), na jejichž ochotě požadované doklady dodat jsou žadatelky závislé. Zejména majitelé bytů je mají v hrsti, protože za práci navíc mohou požadovat různé protislužby (včetně sexuálních). Jako nájemnice chtějí být co nejméně problémové, aby dostaly prodlouženou nájemní smlouvu, ale zároveň je musí kvůli dokladům pro ÚP neustále obtěžovat. To se pak odráží v neochotě pronajímatelů poskytnout bydlení samoživitelkám na dávkách. Ty pro ně získaly punc problematických nájemnic.¹³

V sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi se stále více stává součástí naší práce vyjednávání s majiteli bytů, aby poskytli podklady pro ÚP. Pokud ani my neuspějeme, jsou klientce odejmuty příslušné dávky. To se mi stalo u klientky, které majitel odmítal vydat evidenční list, protože to vnímal jako „buzeraci“ ÚP. Podobně jsou vyžadována potvrzení od bývalých zaměstnavatelů, že u něj dotyčná osoba v daném období nepracovala. Tato potvrzení musí předkládat několik měsíců po skončení zaměstnání. To je poměrně absurdní požadavek, protože zaměstnavatel musí potvrzovat, že se něco nestalo. Pokud zaměstnavatel žádosti svého bývalého zaměstnance nevyhoví, má dotyčná osoba smůlu¹⁴.

Z výše popsaného by se mohlo zdát, že sociální pracovníci se z byrokratického systému materiální pomoci vytráčí. Ale není tomu tak. Mají¹⁵ totiž významnou roli v procesu kontroly naplňování podmínek zásluhovosti žadatelek, kterou naplňují skrze sociální šetření. Asi nejtýpčtějším

¹³ Například popisované zkušenosti žen na facebookové stránce Klub svobodných matek jsou velmi tristní.

¹⁴ Může takovou situaci samozřejmě řešit přes Státní úřad inspekce práce, ale bývá to řešení na delší čas, po který dotyčná osoba nemá nárok na dávky.

¹⁵ Role sociálních pracovníků je na ÚP zahalena tajemstvím. Vnějšímu pozorovateli není jasné, jaký je rozdíl mezi činnostmi odborného referenta a vrchního referenta/rady, který je někdy označován jako sociální pracovník. Rozdíl ve vzdělání je samozřejmě dán kvalifikačními požadavky vyplývajícími z příslušných zákonů, ale nějaký klíč k logice, jaká místa obsazují referenti a jaká sociální pracovníci, se mi nepodařilo rozklíčovat. Z Katalogu prací dle nařízení vlády č. 222/2010 Sb. a z vypsaných výběrových řízení zveřejňovaných na webu ÚP se zdá, že základním rozdílem je, že referent vše posuzuje od stolu, zatímco sociální pracovník má kompetenci vyjít do terénu a kontrolovat klienty i tam.

příkladem *gatekeepera* (vrátného do systému) je pracovník ÚP na dávkách hmotné nouze. Proces posouzení žádosti o tyto dávky je postaven na získávání podrobných informací o rodinných, příjmových, výdajových a majetkových poměrech. Pojem „sociální šetření“ není v zákoně o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. sice explicitně vymezen, ale je spojen s oprávněním zaměstnanců ÚP vstupovat do obydlí žadatelů s cílem vyhodnotit podmínky nároku na dávky (§ 63 odst. 1). Právě tato terénní šetření spadají zřejmě do výhradní kompetence sociálních pracovníků. Sociální šetření se dějí formou rozhovorů (zpravidla ne příliš dialogických), pozorování a vyplňováním formulářů. Zdá se, že tyto kontroly se stávají spíše pravidlem, jak ukazují poslední tiskové zprávy ÚP, v nichž se rád chlubí, jak se mu daří rok od roku zvyšovat počty těchto kontrol a šetřit na dávkách. Samotná terénní šetření probíhají neohlášenou návštěvou, při které sociální pracovníci v obydlí klientky zaznamenají všechno domácí vybavení, aby ověřily, zda si nežije nadstandardně. Jedna z klientek ho charakterizovala jako „ohledávání místa činu“. Zároveň vyjádřila obavu, aby neměla problémy s tím, že z jejího „starého života“ (než měla děti s mužem, který ji opustil) jí zbylo pár značkových věcí (například žehlička na vlasy). Protože nemá na oblečení a chodí vybírat popelnice, kde lze také nalézt značkové oblečení, bála se, aby jí kvůli tomu nesebraly dávky. Samoživitelky také popisovaly jako velmi stresující atmosféru při šetření, kdy nedostaly od sociálních pracovníků zpětnou vazbu, jak šetření dopadlo, nebo byla zpochybňována jejich chudoba (např. protože nakupují rohlíky, které jsou dražší než chléb). Trestem za chudobu se nestává pouze narušení soukromí, ale také frustrace z paternalistického přístupu kontrolorek. Proti ověřování příjmů a výdajů asi nelze z hlediska dobré zacílenosti pomoci nic namítat¹⁶. Problémem jsou ale konkrétní praktiky, které jsou s ním spojeny. Jednou z nich je zřetelná snaha co nejvíce stresovat žadatele. Mertl (2017) popisuje kontrolní praktiky z řady zemí. Například v Kalifornii může kontrola zabavit všechny potřebné důkazy k prokázání zneužívání systému. V Austrálii musí lidé na dávkách předem úřad informovat o plánu stěhovat se a žádat o povolení, a pokud se chtějí stěhovat do oblasti s větší nezaměstnaností, než je jejich současný bydliště, svolení nedostanou. V Kanadě nejprve žena musí předložit úřadu představu a plán rodinného života a poté podepsat smlouvu, která ji zavazuje k jejímu plnění. Případné těhotenství musí nahlásit, protože se jí v případě, že je na dávkách, výše pomoci snižuje. V případě opakovaného porušení neplnění plánu může být vyřazena ze systému. V případě, že je žadatelka dávky posouzena jako sexuálně nezodpovědná, může jí být povinně nařízen kurz sexuální výchovy a rodinného plánování. V případě narození dítěte mohou mít úřady povinnost apelovat na klientky, aby daly děti k adopci. Keller (2010:43) uvádí příklady z Německa a Belgie, kde je kontrolován počet zubních kartáček, či z Francie, kde je kontrolována lednička, kolik je zde máslenek (v případě, že je pouze jedna, předpokládá se, že osoby žijící v bytě hospodáří společně). V České republice bývají ženy ze systému dávek hmotné nouze vyřazovány, pokud odmítnou vymáhat výživné (bez ohledu na důvody). Z uvedených příkladů je zřejmé, že sociální šetření jsou silně genderově podmíněna. Little (1994) označila tento důraz na šetření osamělých matek jako „manhunting“ (hon na muže). Když zkoumala situaci v kanadském Ontariu, zjistila, že situace vdov nebyla prověřována tak intenzivně jako u jiných matek, neboť byly považovány za zasluhující. V souladu s diskursem muže jako živitele rodiny stát demonstroval neochotu finančně podporovat osamělé matky. Sociální pracovníci na ně činili silný morální nátlak, aby řešily výživné přes soudy bez ohledu na obavy, které tyto ženy před partnery mohly mít. Kanadské ženy dále popisovaly, jak byla pomoc státu podmiňována hledáním otce a až detektivními výslechy na detaily otěhotnění. V případě, že uvedly, že otce znají, hrozilo jim odejmutí dávek, pokud znaly jen jeho křestní jméno, dočkaly se morálního odsouzení. Aspekt odpovědnosti, že se rozhodly při klesající celostátní porodnosti dítě donosit a pečovat o něj, zohledňován nebyl. Podobný nátlak lze sledovat i u nás. Například jedna z mých klientek se obávala podat žalobu na určení otcovství proto, že otec syna nepřiměřeně bil,

¹⁶ Respektive námitky možné jsou zejména z pozice zastánců nepodmíněného příjmu, mezi které patří i autorka tohoto textu.

a otcovstvím by mohl získat nárok na kontakt. Pro jinou byly překážkou výhrůžky otce dítěte, že ji upálí, pokud bude vyžadovat výživné.

Hon na muže se projevuje i ve způsobech sociálních šetření, kdy je detailně prověřováno, zda se v domácnosti nenachází muž. Průkopníkem *welfare surveillance* jsou USA, které začaly s dohledem nad chudými již v 60. letech 20. století. Úřady zde mohly například provádět půlnoční razie v domácnostech žadatelek, aby našly důkazy o soužití s nenahlášenými partnery. Podle Little (1994) je definice soužití někdy tak široká, že zahrnuje společné stravování, hlídání dětí, společné mytí nádobí, společný příjem do společnosti. Jedna z klientek systému prohlásila, že se bála nechat u sebe přespát vlastního bratra přes noc, protože nevěděla, jestli může. Pro klientky bylo rizikové holit se pánskými holicími krémy, užívat pánskou kosmetiku či holicí strojek a žiletky nebo mít jeden kartáček navíc. Jiná matka popisovala, jak si musela před pracovníci vyzkoušet unisex boty, aby dokázala, že jsou její. Podezřelé byly stopy pneumatik ve sněhu, bylo hledáno lovecké vybavení, házen pískem na práh, aby byly odhaleny mužské stopy apod. V českém kontextu jedna z diskutujících žen v Klubu svobodných matek popisovala, jak jí byl pozastaven příspěvek na bydlení, protože umístila na facebook (neveřejně!) fotku s novým přítelem. Přestože s ním nežila a známost byla krátká, tak ji ÚP obvinil, že zatajuje muže. Pokud jsou uváděné zkušenosti samoživitelek se sledováním jejich facebookových profilů ze strany ÚP skutečně pravdivé, indikují závažné zasahování do soukromí chudých.

Zdá se, že v neoliberálním státu se cíl sociálních šetření a role sociálních pracovníků poněkud transformovaly. Zatímco v keynesiánském státu bylo cílem posouzení situace klientek porozumět jejich potřebám a následně podle nich volit způsob intervence, tak neoliberální stát využívá sociálního šetření ke kontrole a šikaně klientek s cílem odradit je od užívání pomoci, a tím ušetřit. Zatímco v minulosti byl sociální pracovník expertem na komplexní vyhodnocení situace a jeho odbornost měla garantovat, že pomoc bude adekvátní potřebám, tak neoliberální stát jeho roli výrazně inovoval. Část práce jim doslova vyvlastnil, protože posouzení zredukované na sběr informací nevyžaduje odbornost sociálního pracovníka, ale postačuje na ni loajální úředník (v systému ÚP odborný referent). A část, kterou zřejmě opravdu zastávají kvalifikované sociální pracovnice, „reformoval“ na kontrolní práci orientovanou na hledání důkazů, že klientka zneužívá systém.

Udávání a tresty za zneužití systému

Dohled nad chudými nestačí zajišťovat pouze institucionálně, protože stát se svými personálními kapacitami nemůže zajistit dokonalou kontrolu. K dokonalosti se ale dohled může začít přibližovat, pokud se ze situace lidí na dávkách udělá *Panoptikon*. Michel Foucault (2000:282–283) ho v knize *Dohlížet a trestat* spojuje se situací, kdy člověk žije v permanentním vědomí, že je nepřetržitě sledován, takže se raději podrobuje disciplinární moci. Pocit všudypřítomné viditelnosti lze u recipiентek dávek zajistit vědomím, že je může kdokoliv a kdykoliv udat. K tomu jsou v některých zemích zřizovány horké telefonní linky pro hlášení sociálních podvodů (*welfare fraud hotlines*).

Lze je nalézt v řadě států USA (např. New York, Kalifornie, Indiana, Delaware), ve Velké Británii, Kanadě i Austrálii. Jako argumenty pro zřizování těchto linek slouží politická prohlášení o alarmujícím rozsahu zneužívání sociálních dávek, poté apel, že je třeba uspořít těžce vydělané peníze daňových poplatníků a směřovat dávky k těm nejzranitelnějším, a na závěr je zdůrazněna občanská povinnost upozorňovat na takové podvodné jednání (Mosher, 2005). Souséde, zaměstnavatelé, přátelé či členové rodiny na ně mohou anonymně volat své podněty, které budou posléze přezkoumány a případně vyšetřovány. Jakou roli v tomto sociálním vyšetřování hrají sociální pracovníci, není ale jasné.

Například v Ontariu mají zaveden úřad kontrolující nárok na dávky a ověřující udání (*Eligibility Review Officers*), jehož pracovníci mohou na základě pouhých podezření (nikoliv důkazů) bez ohlášení vstupovat do obydlí, zaměstnání i komunit. Očekávají, že rodina a blízcí podezřelých budou plně spolupracovat, a pokud tak neučiní, mohou být sankcionováni tresty včetně vězení. Vzhledem k tomu, že jsou hovory anonymní, neexistuje způsob, jak ověřit autenticitu stěžovatele.

Pikantní je, že lokální kanceláře musí fungovat efektivně, což je měřeno naplněním stanovené procentuální kvóty podvádějících příjemkyň dávek. Pokud není kvóta naplněna, má to dopady na financování dané obce, naopak v případě překonání normy to může vyústit ve zvyšování jejich příjmů (Maki, 2009; 2011).

Horké linky mají opět silnou genderovou dimenzi, protože většina oznámení se týká situace svobodných matek. V Ontariu se většina těchto oznámení vztahovala k ženám, které byly podezřelé ze zamlčení partnera, přičemž udávajícími byli nejčastěji jejich expartneri. V komunitě tak vznikalo klima strachu a podezření, které fungovalo jako morální regulace a sociální kontrola osobních vztahů a sexuality žen. Přestože běžně není chování povzbuzující šmírování sousedů podporováno ani přijímáno, u skupiny příjemkyň sociálních dávek tento předpoklad neplatil (Maki, 2009; 2011). Účinnost tohoto opatření je sporná. Například ve Velké Británii lze upozorňovat na dávkové podvody skrze *Department for Work and Pensions*, konkrétně službu zaměřenou na podvody a chyby (ta dokonce k přesvědčování veřejnosti, aby využila horké linky, využívá reklamu). Když bylo v letech 2016 až 2017 prošetřeno téměř 174 tisíc případů udání, ukázalo se z nich skoro 150 tisíc (86 %) jako neprokazatelných (Cowburn, 2018).

V případě odhalení zneužití mohou být užity různé sankce. Výše zmíněný britský úřad zvažoval několik možností, jak sankcionovat zneužívání dávek – finanční trest ve výši 350 liber nebo 50 % z přeplatku do výše dvou tisíc liber (podle toho, která částka je vyšší) s povinností zaplacení do dvou týdnů, zahájení trestního stíhání za podvod, ztráta nároku na dávky v době trvání 13 či 26 týdnů nebo tři let a občanský trest s pokutou v případě pochybení v žádosti, přičemž využil jejich kombinaci (GOV.UK, 2012). Například v Ontariu byly v případě prvotního přistižení odejmuty dávky na tři měsíce, v případě druhého na šest měsíců a později mezi lety 2000 až 2003 byl zaveden trest doživotního vyjmutí z nároku (ten byl posléze shledán protiústavním). Politika nulové tolerance nebyla obhajována tím, že by se jednalo o rozšířený problém, ale postoj veřejnosti, která vnímala zneužívání dávek jako závažný problém (Mosher, 2005).

Biometrické techniky

Jedněmi z nejinvazivnějších nástrojů *welfare surveillance* jsou biometrické techniky uplatňované na chudé. Patří mezi ně snímání otisků prstů, skenování sítnice či rohovky a testování na přítomnost omamných a psychotropních látek v těle. Vedle toho se diskutuje ještě skenování hlasu a tváře. Zatímco první dvě techniky a skenování hlasu a tváře jsou v zahraničí užívány k identifikaci žadatelů a příjemců dávek, kteří by mohli podvádět zastíráním své identity, tak poslední má sloužit prevenci zneužívání systému dávek jejich nevhodným využitím.

V 90. letech byla biometrická identifikace skrze otisky prstů běžná v osmi státech USA. Byla zdůvodňována tím, že domácnosti obdrží více potravinové pomoci, než činí jejich oprávnění, a to přibližně o 15 % (Sticha, 1999). Původní technika namočení prstů do inkoustu a posléze otisku na papír byla díky novým technologiím nahrazena získáváním digitálního otisku. Tento postup byl obhajován v instrumentálních termínech jako reakce na dvojí identitu některých žadatelek, které podvádí systém pod více jmény a čísly sociálního zajištění. Tvůrci projektu po šestnácti měsících zveřejnili článek, kde bylo uvedeno, že systém ušetřil 700 tisíc dolarů, což působilo zvláště v kontextu informace, že žádná vícečetná žadatelka nebyla nalezena (Murray, 2000). Odhady vycházely z předpokladu, že systém případné zneužívatelky odradil, takže pod jinou identitou už o dávku nežádaly. Pro toto tvrzení však neexistovaly ověřené důkazy. Pozdější výzkum zadaný ministerstvem zemědělství, zabývající se úsporami systému v šesti státech USA, ukázal, že duplikovaná byla pouze jedna žádost z pěti tisíc (Sticha, 1999). Podobný účel mělo mít skenování sítnice, které bylo zavedeno ve státě Illinois. Tento projekt byl však ukončen pro nespolehlivost systému a malou efektivitu. Při evaluaci bylo zjištěno, že počet žádostí o finanční pomoc klesl pouze o 5 až 6 % (v případě otisků prstů pouze o 1 %), zatímco počet žádostí o potravinové známky neklesl vůbec (Monahan, 2008).

Testování na přítomnost omamných a psychotropních látek v těle (v moči) se užívá jako nástroj, který má předcházet zneužití dávek na nevhodný účel. Plošně je využíván například v Kanadě, Novém Zélandu a Spojených státech. Testy nejsou užívány pro ověření podezření na intoxikaci, ale náhodně na základě skutečnosti, že dotyčná osoba žádá o dávky. To ukazuje, jak se zdrojem šikany nezaměstnaných stává samotný status chudých (Mertl, 2017). Vrcholem arogance při využití této techniky je její zpoplatnění (Monahan, 2017). V případě pozitivního nálezu je taková osoba sankcionována, zatímco s nabídkou pomoci se ne vždy počítá.

V České republice není užívání biometrických technik zatím využíváno, kromě testování na drogy, které je někdy využíváno na zakázku OSPOD, v azylových domech nebo v rámci probační a mediační služby. Některé azylové domy automaticky při příchodu testovaly své klienty, zda nepili alkohol. V případě, že zjistili alkohol v krvi, nepustili klienta do prostor služby. I takovou praxi lze považovat za šikanu chudých, protože zákaz požívání alkoholu byl uplatňován na základě statusu klienta. Ten může být samozřejmě spojen s nutností dodržovat určitá pravidla služby, ale měla by to být pravidla, která vyvažují ochranu práv klienta s hodnotou bezpečí a pořádku v organizaci. Jinak řečeno požití alkoholu neznamena automaticky ohrožení bezpečí dané služby. Plošné testování všech je tedy porušováním práv klientů.

Také užívání biometrických metod může být genderově podmíněno. Například v Jižní Karolině zavedli nedobrovolné testování na drogy u žen, které chtěly využít program *Medicaid*¹⁷ při porodech. Pokud byl výsledek testu pozitivní, byly zatčeny, případně porodily v poutech a posléze byly transportovány do vězení (Monahan, 2008).

Mertl (2017:117–118) upozorňuje na symbolickou rovinu biometrických technik. Ty byly v minulosti typické pro trestní oblast, takže pokud jsou uplatňovány na žadatelkách o dávky, asociují jejich podobnost s kriminálními delikventy.

Income management

Součástí *welfare surveillance* může být i kontrola hospodaření lidí. Vzhledem k tomu, že snaha sociálních pracovníků nemá takové výsledky, jak by si neoliberální státy představovaly, začal být hledán systém, který by v tomto individuální přístup sociálních pracovníků nahradil. A tak byl vymyšlen *income management*, což lze volně přeložit jako dohled nad využíváním sociálních dávek. Oficiálně bývá tento nástroj definován jako řízené využití příjmů ze sociálních dávek, které pomáhá lidem dobře hospodařit a zajišťuje, aby uspokojili základní životní potřeby, jako jsou jídlo, bydlení, elektřina a vzdělání. Lepší kontrola jejich financí má lidem pomáhat stabilizovat jejich život, aby mohli lépe pečovat o sebe a své děti. Může je také podporovat v návratu do zaměstnání (Australian, 2017). Uvedené vymezení pochází od australské vlády a tamního ministerstva sociálních služeb, které mají zřejmě nejpropracovanější systém *income managementu*.

Na webových stránkách australského ministerstva se lze dočíst, že systém *Centrelink* funguje tak, že úředník spočítá s příjemcem výdaje na základní potřeby a zajistí, aby stanovená část platby ze všech dávek (minimálně 50%) směřovala na hrazení těchto potřeb přes speciální účet. Platby mohou být trvalým příkazem odesílány k úhradě nájmu a služeb, či jsou peníze převáděny na kartu *Basics*, kterou lze platit ve schválených obchodech, nebo lze zajistit spolu s daným úředníkem jednorázové platby do obchodů. Do systému se lidé mohou dostat dobrovolně na svou žádost nebo nedobrovolně na základě stanovených kritérií „zranitelnosti“. Mezi „zranitelné“ patří lidé bez domova nebo ohrožení ztrátou domova, chudé rodiny s dětmi, lidé, kteří jsou dlouhodobě na dávkách, nemotivovaná mládež, lidé ohrožení alkoholem či drogami a domorodí obyvatelé, kteří byli pro pasivitu zařazení do projektu *Cape York Welfare Reform*¹⁸ (Income, 2016). Program je kritizován jako silně paternalistický a kontrolní, což je v rozporu s cílem sociální práce vést klienty k odpovědnosti (Cox, 2011); jako rasově diskriminační, protože je užíván primárně v oblastech

¹⁷ Jedná se o federální program v USA, který pomáhá hradit léčebné náklady chudých lidí.

¹⁸ Podle webu tohoto projektu si žijí až příliš pohodově a bezstarostně.

s větším podílem domorodého obyvatelstva a v některých těchto teritoriích do něj spadá až 90 % této populace; jako zatěžující chudé, protože kartami lze platit jen v některých obchodech (Dee, 2013), a neumožňuje nákupy čerstvých a levných potravin na trzích (Monahan, 2008).

Ani Česká republika v hledání cest, jak získat kontrolu nad hospodařením příjemkyň dávek, nezaostává. Plošně se pokusil jako první takovou kontrolu zavést Jaromír Drábek se svou *sKartou*, která byla pro veřejnou kritiku zrušena. Dalším experimentem na chudých se stal schválený návrh poslankyně Jany Pastuchové z ANO, díky kterému se zadařilo od 1. 6. 2017 zavést plošné vyplácení části příspěvku na živobytí v tzv. poukázkách prostřednictvím novely zákona o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. Ty tvoří podle § 43 35 až 65 % z tohoto příspěvku u lidí, kteří byli za posledních 12 měsíců déle než 6 měsíců na dávkách. Plošné vyplácení dávek v poukázkách ukazuje, že cílem celé iniciativy bylo potrestat dlouhodobé recipienty systému, mezi nimi i osamělé matky. V důsledku se snížila hotovost, se kterou mohou tito lidé disponovat. Toto opatření, které má údajně zabránit zneužívání sociálních dávek, má na situaci jejich příjemkyň celou řadu dalších negativních efektů. Kromě toho, že dochází k jejich stigmatizaci, tak nebyla zajištěna jejich platnost ve všech obchodech (jsou přijímány spíše v dražších obchodech), takže lidem zvyšují útraty (lidé z vesnic musí připočíst cestovní náklady do obchodů, kde poukázky přijímají). Distribuce poukázek ve vyšších částkách v kombinaci s tím, že obchody na ně nevrací peníze, nutí klienty, aby nakoupili na poukázku v plné výši i věci, které nepotřebují. Chybějící hotovost vede některé lidi ke směňování poukázek za peníze, což je pro ně nevýhodné, protože překupníci jim dávají pouze 60 či 70 % hodnoty poukázky. Český systém v určitém směru v podstatě předčil i ten australský, protože tam nejsou lidé do programu zařazováni plošně zákonem. Plošné vyplácení části příspěvku na živobytí v poukázkách nahlíží v podstatě na všechny recipientky dávek nad šest měsíců jako na nezodpovědné osoby. Ty jsou *a priori* podezřelé, že dávku využijí pro nějaký nekalý účel.

Pro všechny programy postavené na řízení spotřeby je typické, že když legitimují svůj účel, užívají slova o nezodpovědných klientech. Morální selhání lidí na dávkách má opravňovat k regulaci jejich příjmů a výdajů stejně jako ve vězení (Mertl, 2017:123). Tento ideologický rámec záměrně ignoruje, že řada lidí zařazených do systému pracuje nebo je obtížně zaměstnatelných kvůli diskriminaci zejména na základě genderu či rasy/etnika a že příčinou jejich chudoby a finančních problémů mohou být nízké mzdy a prekarizovaná práce. Nepodstatný na zavádění těchto systémů není ani fakt, že jejich tvorba a správa jsou velkým neoliberálním byznysem, který vydělává na státu i na chudých. Zkušenosti z USA ukazují, že soukromé firmy, které získaly externí zakázky na provoz těchto systémů, začaly velmi brzy své služby zdražovat, takže náklady rostly jak státu, tak chudým, kteří část svých peněz musí převést na zvyšující se bankovní poplatky. Peníze vyčleněné chudým jsou tak s požehnáním státu vyvlastňovány soukromými korporacemi¹⁹.

ZÁVĚR

Zahraniční i české zkušenosti ukazují, že se role sociální práce v dominujícím neoliberálním diskursu proměňuje, a to bohužel bez větší reflexe českých sociálních pracovníků – jak upozorňuje dlouhodobě Oldřich Chytil (2007). Na jedné straně je vytlačována a nahrazována praxí úředníků. Ti jsou poslušnější neoliberálnímu státu a nemají tendence komplikovat nepříznivé sociální situace hledáním mimosubjektivních či dokonce strukturálních příčin. Tento proces bývá označován jako **de-profesionalizace** sociální práce (např. Mullaly, 2007; Lavalette, 2011; Holasová, 2012).

Druhý trend sociální práce směřuje k její transformaci na výhradně kontrolní profesi. Minimálně v oblasti materiální pomoci, kde ještě nějakí sociální pracovníci zbyli, dochází k proměně jejich role na detektivy, kteří pátrají po důkazech viny. Mají k tomu i podobné nástroje jako výslechy (eufemisticky označované jako rozhovory), domovní prohlídky (sociální šetření), oprávnění sbírat

¹⁹ Monahan (2008) uvádí příklad, že z částky 448 amerických dolarů měsíčně musí držitelé karet platit za každý výběr 2,35 dolaru.

důkazy (jednání s dalšími subjekty v zájmu klienta) a v zahraničí dokonce i biometrické techniky (obhajované jako ochrana poctivých před nepoctivými). Sociální práce se transformovala v **nástroj represe**.

Libor Musil (2010) se kdysi pokusil identifikovat tři pohledy, jak se bude dále vyvíjet česká sociální práce. Pohled konzervativní moderny s nadšením pionýrů věří v růžovou budoucnost sociální práce jako sjednocené profese s profesní komorou a prestiží. Pohled kritické moderny reprezentovaný zejména Oldřichem Chytilým (např. 2007; 2014) upozorňuje na riziko zániku sociální práce v důsledku ztráty legitimacy. Sám Musil se přiklání k budoucnosti tzv. postzdni moderny, kdy bude sociální práce dál přezívat díky vytváření přechodných sítí k řešení určitých problémů. Možná, že lze predikovat ještě dvě možné budoucnosti sociální práce, které obě čerpají z východisek kritické moderny, ale předpokládají trochu jiný vývoj než Chytil.

Jedna z nich představuje budoucnost **transformace sociální práce do kontrolní profese**. V této budoucnosti (která je, jak vyplývá z předchozího textu, již současností) se sociální práce vzdá svého závazku vůči klientům, svých hodnot a etických zásad spojených se sociální spravedlností a rovností a stejně tak svých metod postavených na principech pomoci, a bude sloužit výhradně neoliberálnímu státu, který ji za to třeba slušně zaplatí. Ani v této budoucnosti ale nezíská tolik touženou prestiž, protože ta bude vždy odrážet status jejich klientů. A ti se nachází na nejnižších příčkách socioekonomického žebříčku.

Druhá budoucnost by mohla představovat **rozdělení sociální práce do dvou profesí**. Výše zmíněné kontrolní pojetí toho má s původním posláním sociální práce tak málo společného, že by se tyto činnosti mohly přejmenovat na „sociální policii“ a jejich vykonavatelky na „sociální vyšetřovatelky“. Zejména u agend hmotné nouze a zaměstnanosti na ÚP by to bylo vhodné. To by jednak legitimovalo užívané penalní praktiky a jednak by to očistilo ostatní segmenty sociální práce, které by si rády udržely charakter pomáhající profese. Osobně bych se cítila při výkonu své profese mnohem lépe, kdybych věděla, že mé handrkování o zajištění pomoci na jídlo a bydlení pro klientky na ÚP (označované jako spolupráce) neprobíhá s příslušnicí stejné profese, jako jsem já, ale s vyšetřovatelkou. Označení některých stávajících činností jako sociální práce totiž dělá sociální práci ostudu.

Tento text není namířen proti sociálním pracovnícím popisovaných agend ÚP, ale je kritikou systému, v němž pracují. Řada z nich se snaží pomáhat klientkám řešit jejich nouzi, ale domnívám se, že tak nečiní díky systému, ale jemu navzdory.

POUŽITÉ ZDROJE

- AUSTRALIAN INSTITUTE OF FAMILY STUDIES. 2018. *Risk Assessment Instruments in Child Protection* [online]. [21. 5. 2018]. Dostupné z: <https://aifs.gov.au/cfca/publications/risk-assessment-child-protection>
- BAREŠ, P., HAVLÍKOVÁ, J. 2017. Organizace působící v resortu práce a sociálních věcí – úřady práce. In: MUSIL, L., BAREŠ, P., HAVLÍKOVÁ, J. (Eds.). *Výkon profese sociální práce v systémech sociální ochrany ČR*. Praha: VÚPSV, 324–362.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- COWBURN, A. 2018. Benefit Fraud ‘Witch-hunt’: 280,000 Public Tip-offs Led to No Action Taken Due to Lack of Evidence [online]. *Independent*. [10. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/benefit-fraud-public-tip-offs-legal-action-police-no-evidence-dwp-work-pensions-department-a8144096.html>
- DEE, M. 2013. Welfare Surveillance, Income Management and New Paternalism in Australia. *Surveillance & Society*, 11(3), 272–286.
- DUBROFSKY, R. E., MAGNET, S. A. 2015. Feminist Surveillance Studies: Critical Interventions. In: DUBROFSKY, R. E., MAGNET, S. A. (Eds.). *Feminist Surveillance Studies*. Durham: Duke University Press, 1–17.

- DVOŘÁKOVÁ, V. 2012. *Rozkládání státu*. Praha: Universum.
- FERGUSON, H. 2004. *Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection and the Consequences of Modernity*. Basingstoke: Palgrave.
- FOUCAULT, M. 2000. *Dobližet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- GELSTHORPE, L. 2010. Women, Crime and Control. *Criminology & Criminal Justice*, 10(4), 375–386.
- GOV.UK. 2012. *Fraud Penalties and Sanctions – Equality Impact Assessment* [online]. Department for Work and Pensions. [11. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.gov.uk/government/publications/fraud-penalties-and-sanctions-equality-impact-assessment>
- HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přezije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, SOK.
- HARVEY, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 126–137.
- HYSLOP, I. 2016. *Neoliberalism and Social Work (Truth, Lies and Power)* [online]. SWAN [19. 12. 2017]. Dostupné z: <https://www.slideshare.net/RSWCollective/neoliberalism-and-social-work-futures>
- CHYTIL, O. 2018. Anotace čísla. *Sociální práce / Sociálna práca* [online]. [15. 3. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/index.php?sekce=2&podsekce=20&ukol=1&id=103>
- CHYTIL, O. 2014. Možnosti sociální práce při řešení problému chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. (Eds.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 287–297.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- INCOME MANAGEMENT. 2016. *Income Management – Overview* [online]. Australian Government, Department of Social Services. [23. 3. 2018]. Dostupné z: <https://www.dss.gov.au/node/33895>
- JANEBOVÁ, R. 2018. Posedlost sociální práce managementem rizik a rezignace na potřeby *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(6), 39–56.
- JANEBOVÁ, R., TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2018. The Concept of Control in Selected Codes of Ethics in Social Work. *Caritas et veritas*, 8(2), 210–226.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KRČÁL, P. 2016. *Dispozitivní penální legitimacy: Kritická reflexe legitimacy ve společnosti po neoliberální revoluci*. Brno: Doplněk.
- KRČÁL, P., MERTL, J. 2013. Reflexe neoliberalismu v sociální teorii a politické filosofii. In: LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 7–42.
- LEUNG, L., CHAN, K. 2015. Workfare versus Reconceptualizing Work: Rethinking Social Security Reform for Lone Mothers in Hong Kong. *International Social Work*, 58(1), 111–122.
- LITTLE, M. H. 1994. “Manhunts and Bingo Blabs”: The Moral Regulation of Ontario Single Mothers. *The Canadian Journal of Sociology*, 19(2), 233–247.
- LYON, D. 2007. Panopticon and Beyond. In: LYON, D. (Ed.). *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity, 46–68.
- LYOTARD, J. F. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofía.
- MAKI, K. 2011. Neoliberal Deviants and Surveillance: Welfare Recipients under the Watchful Eye of Ontario Works. *Surveillance & Society*, 9(1/2), 47–63.
- MAKI, K. 2009. *Guilty until Proven Eligible: Welfare Surveillance of Single Mothers in Ontario*. A thesis to the Department of Sociology [online]. Kingston: Queen's University. [10. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/thesescanada/vol2/OKQ/TC-OKQ-1901.pdf>
- MERTL, J. 2017. *Prerozdělování welfare. Nástroj pomoci, nebo kontroly?* Brno: Doplněk.

- McRATE, E., SMITH, J. 1998. When Work Doesn't Work: The Failure of Current Welfare Reform. *Gender and Society*, 12(1), 61–80.
- MONAHAN, T. 2017. Regulating Belonging: Surveillance, Inequality, and the Cultural Production of Abjection. *Journal of Cultural Economy*, 10(2), 191–206.
- MONAHAN, T. 2008. Dreams of Control at a Distance: Gender, Surveillance, and Social Control. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*, 9(2), 286–305.
- MOSHER, J. E. 2005. Welfare Fraud: The Constitution of Social Assistance as Crime. *Commissioned Reports and Studies*, Paper 161.
- MPSV. 2013. *Systém docházky nezaměstnaných DONEZ končí, kontrola nelegální práce nikoliv* [online]. [8. 3. 2018]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/16333>
- MULLALY, B. 2007. *The New Structural Social Work*. Ontario: Oxford University Press.
- MURRAY, H. 2000. Deniable Degradation: The Finger-Imaging of Welfare Recipients. *Sociological Forum*, 15(1), 39–63.
- MUSIL, L. 2010. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In: SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 11–25.
- NAKAMURA, L. 2015. Afterword: Blaming, Shaming, and the Feminization of Social Media. In: DUBROFSKY, R. E., MAGNET, S. A. (Eds.). *Feminist Surveillance Studies*. Durham: Duke University Press, 221–228.
- NALUS. 2012. *PŮS 1/12 ze dne 27. 11. 2012 437/2012 Sb. N 195/67 SbNU* [online]. [21. 3. 2018]. Dostupné z: https://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=pl-1-12_1
- NAVRÁTIL, P. 2007. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(1), 72–86.
- NĚMEC, L. 2012. Drábkovy reformy – cesta k nevolnictví. In: PRAŽSKÁ ŠKOLA ALTERNATIV. *Kdo zneužívá sociální dávky? Privátizace státu: dopady škrtů v sociální oblasti*. Praha: Ekumenická akademie, 27–31.
- PIVEN, F. F., CLOWARD, R. A. 1993. *Regulating The Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage Books.
- ROUS, Z. 2012. Workfare [online]. *Britské listy*. [21. 3. 2018]. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/63812-workfare.html>
- SHANNON, S. K. S. 2017. Punishment, Religion, and the Shrinking Welfare State for the Very Poor in the United States, 1970–2010. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3, 1–16. DOI: 10.1177/2378023117742259.
- SMITH, R. 2008. *Social Work and Power*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN.
- SOKAČOVÁ, L. 2012. Kde si nejlépe poradí s nezaměstnaností? Na poště. In: PRAŽSKÁ ŠKOLA ALTERNATIV. *Kdo zneužívá sociální dávky? Privátizace státu: dopady škrtů v sociální oblasti*. Praha: Ekumenická akademie, 25–26.
- STICHA, P. J. et al. 1999. *Use of Biometric Identification Technology to Reduce Fraud in the Food Stamp Program: Final Report*. [online]. U. S. Department of Agriculture, R. Lewis & Company, Inc. [22. 3. 2018]. Dostupné z: <https://fns-prod.azureedge.net/sites/default/files/biomeval.pdf>
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2015. *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers.
- TALSMA, S. D. 2012. *The Context and Concept of Welfare Surveillance*. Master's thesis. Department of Political Science: Radboud University Nijmegen.
- VAN DER LAAN, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. 2012. *Souhrnná zpráva o činnosti Veřejného ochránce práv 2011* [online]. [22. 3. 2018]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/zpravy_pro_poslaneckou_snemovnu/Souhrnna_zprava_VOP_2011.pdf

- WACQUANT, L. 2015. Class, Race and Hyperincarceration in Revanchist America [online]. *Journal of the Research Group on Socialism and Democracy* [24. 10. 2018]. Dostupné z: <http://sdonline.org/66/class-race-and-hyperincarceration-in-revanchist-america/>
- WACQUANT, L. 2012a. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology / Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.
- WACQUANT, L. 2012b. The Wedding of Workfare and Prisonfare in the 21st Century. *Journal of Poverty*, 16(3), 236–249.
- WACQUANT, L. 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum*, 25(2), 197–220.
- WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London, Duke University Press.

Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu

Privatization of Social Work in the Context of Neoliberalism

Adéla Recmanová

Mgr. Adéla Recmanová¹ je doktorandkou oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. V rámci výzkumné činnosti se zabývá důsledky modernizace pro sociální práci, s důrazem na proces informatizace.

Abstrakt

CÍL: Cílem je kriticky reflektovat současné důsledky procesu privatizace sociální práce. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Sociální práce se vyvíjí a je formována v rámci širšího sociálně-kulturního, politicko-legislativního a ekonomického prostředí. Na podobu sociální práce má vliv řada procesů, jež probíhají na národní, mezinárodní i globální úrovni, a rovněž dominující myšlenkové směry či ideje. Příspěvek je zaměřen na proces privatizace, rámovaný myšlenkovými idejemi neoliberalismu. **METODY:** Analýza dokumentů. **VÝSLEDKY:** Privatizace sociální práce podněcuje rozvoj neregulovaných, neregistrovaných a nekontrolovaných poskytovatelů „sociálních“ služeb. Dle zahraniční praxe může v důsledku privatizace docházet zejména k fragmentaci sociálních služeb a rolí sociálních pracovníků, k narušení profesní autonomie, deprofesionalizaci, růstu technicismu, či dokonce erozi hodnot sociální práce. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Příspěvek předkládá možnosti sociální práce v reakci na proces privatizace a pronikání neoliberalních myšlenek do jejího výkonu.

Klíčová slova

sociální práce, privatizace, marketizace, konzumerizace, ekonomizace, manažerizace, financionalizace, neoliberalismus

Abstract

OBJECTIVES: The objective is to critically reflect on the current consequences of the process of the privatization of social work. **THEORETICAL BASE:** Social work has evolved and been shaped within a wider socio-cultural, political-legislative and economic environment. Many processes that take place at national, international and global levels, as well as within the dominant streams of thought, have been influencing social work. The paper focuses on the process of privatization, framed by the ideas of neoliberalism. **METHODS:** Document analysis. **OUTCOMES:** The privatization of social work has instigated the development of unregulated, unregistered and uncontrolled providers of so-called “social” services. According to foreign practice, privatization may result especially in the fragmentation of social services and the role of social workers, and in the disruption of professional autonomy, as well as in deprofessionalization, the growth of technicism, or even in the erosion of social work values. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The paper presents the possibilities of social work in response to the process of privatization and the penetration of neoliberal ideas into its practice.

¹ Kontakt: Mgr. Adéla Recmanová, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českosobratrská 16, 702 00 Moravská Ostrava a Přívoz; adela.recmanova@osu.cz

Keywords

social work, privatization, marketization, consumerization, economization, managerialization, financialization, neoliberalism

1 ÚVOD

Proces privatizace sociální práce sledujeme především v posledních 30 letech, s gradující tendencí od 21. století. Jeho počátek a tempo se v jednotlivých zemích různí, přičemž Česká republika patří mezi ty, jež započaly cestu privatizace, v kontrastu se západními státy, se zpožděním. V příspěvku se proto zaměříme zejména na zahraniční kontext.

Cílem stati je kriticky reflektovat současné důsledky procesu privatizace sociální práce, ilustrovat problémy, jejichž jádrem je nesoulad mezi hodnotami veřejné a soukromé sféry.

Jelikož je téma rámováno myšlenkovými idejemi neoliberalismu, v příspěvku je nejprve uvedeno, co znamená pro sociální stát a jakým způsobem intervenuje do sociální práce. Následně příspěvek popisuje čtyři klíčové procesy, jež transformují sociální práci a vedou k její privatizaci. Jsou jimi **marketizace, konzumerizace, manažerizace a financializace.** Je bezesporné, že mohou pro sociální práci přinášet jak pozitivní, tak negativní důsledky. V následující stati však na ně budeme pohlížet kritickou optikou. Pro ilustraci je představeno, jak probíhá proces privatizace sociální práce v praxi. Pro tento účel byl zvolen příklad Velké Británie a Švédska, se zaměřením na sociální práci s ohroženými dětmi a jejich rodinami. V závěrečné diskusi jsou předloženy možnosti sociální práce v reakci na proces privatizace a pronikání neoliberálních myšlenek do jejího výkonu.

2 METODA

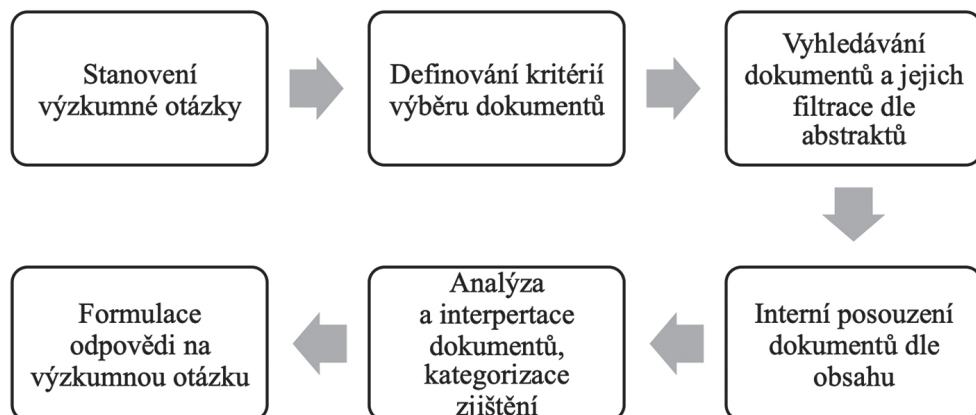
Příspěvek byl vypracován pomocí kvalitativní analýzy zahraničních odborných statí. Byla hledána odpověď na **výzkumnou otázku: Jaké jsou důsledky procesu privatizace sociální práce?** K výběru dokumentů byla definována tato kritéria: (1) publikování v letech 2013–2018², (2) recenzované periodikum zařazené v databázi Scopus nebo Web of Science³, (3) hledaná klíčová slova: social work, privatization, economization, neoliberalism. Vyhledané statě byly filtrovány dle relevance k danému tématu. Do výběru byly zařazeny statě, které kriticky reflektují proměny sociální práce v pozdně-moderní společnosti, včetně širších společenských podmínek těchto proměn. Na základě otevřeného kódování byly stanoveny čtyři kategorie, zobrazující klíčové procesy, jež transformují sociální práci v kontextu privatizace a neoliberalismu. Jsou jimi marketizace, konzumerizace, manažerizace a financializace. Tyto kategorie jsou blíže rozvedeny v kapitolách 4 a 5. Interpretace analýzy je podpořena argumenty českých autorů a tezemi z knih zahraničních odborníků. Schéma 1 shrnuje proces realizované analýzy dokumentů a tabulka 1 vybrané články.

² Zvolený časový horizont zvyšuje garanci aktuálnosti informací.

³ Statě byly vyhledávány prostřednictvím Jednotné informační brány, EBSCO Discovery Service a WorldCat; a pomocí techniky sněhové koule (skrze relevantní nalezené články).

Schéma 1: Proces analýzy dokumentů

Tabulka 1: Seznam analyzovaných statí

1	ABRAMOVITZ, M., ZELNICK, J. 2015. Privatization in the Human Services: Implications for Direct Practice. <i>Clinical Social Work Journal</i> .
2	CAREY, M. 2015. The Fragmentation of Social Work and Social Care: Some Ramifications and a Critique. <i>The British Journal of Social Work</i> .
3	HARRIS, J. 2014. (Against) Neoliberal Social Work. <i>Critical and Radical Social Work</i> .
4	HYSLOP, I. 2018. Neoliberalism and Social Work Identity. <i>European Journal of Social Work</i> .
5	JONES, R. 2015. The End Game: The <u>Marketisation</u> and <u>Privatisation</u> of Children's Social Work and Child Protection. <i>Critical Social Policy</i> .
6	MARKLUND, C. 2013. From the Swedish Model to the Open Society: The Swedish Power Investigation and the Power to Investigate Power, 1985-1990. <i>Journal of Contemporary European Studies</i> .
7	MEAGHER, G., et al. 2015. Big Business in a Thin Market: Understanding the Privatization of Residential Care for Children and Youth in Sweden. <i>Social Policy</i> .
8	REISCH, M. 2013. Social Work Education and the Neo-liberal Challenge: The US Response to Increasing Global Inequality. <i>Social Work Education: The International Journal</i> .
9	SPOLANDER, G., et al. 2014. The Implications of Neoliberalism for Social Work: Reflections from a Six-country International Research Collaboration. <i>International Social Work</i> .
10	SPOLANDER, G., ENGELBRECHT, L., SANSFACON, A. P. 2016. Social Work and Macro-economic Neoliberalism: Beyond the Social Justice Rhetoric. <i>European Journal of Social Work</i> .

3 NEOLIBERALISMUS

Neoliberalismus se ve světě objevuje, se vzestupnou tendencí, zejména od přelomu 70. a 80. let 20. století. Jeho kořeny jsou spojovány s poválečnou ekonomickou krizí, jejíž viník byl spatřován v sociálním státu a jeho intervencích. Přinesl s sebou mnoho změn pro společnost i sociální práci. Na neoliberalismus je možné pohlížet vícero způsobů. Můžeme jej interpretovat z širšího hlediska jako hegemonickou ideologii, v užším vymezení jako politické paradigma či charakteristickou formu vládnutí (Harlow et al., 2013). V následujícím textu budeme neoliberalismus chápat jako „teorii politických a ekonomických postupů, jež předkládá, že lidské blaho je možné nejlépe zvýšit uvolněním individuálních podnikatelských svobod a dovedností v rámci institucionálního rámce, který

je charakterizován silnými privátními právy soukromého vlastnictví, svobodným trhem a volným obchodem“ (Harvey, 2010:2).

Neoliberalismus můžeme vymezit několika klíčovými charakteristikami:

1. *Podpora svobodného trhu, deregulace a konkurence;*
2. *podpora soukromého podnikání a vlastnictví;*
3. *důraz na redukci velikosti a vlivu státu;*
4. *zdůrazňování významu a svobody jednotlivce, jeho zodpovědnosti za sebe a svůj život;*
5. *důraz na kvantifikaci, měřitelnost účinnosti a efektivitu;*
6. *působnost na globální úrovni* (Abramovitz, Zelnick, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016; Hyslop, 2018).

Neoliberalismus je ve své podstatě orientován primárně na tržní ekonomiku, respektive zastává ekonomické, politické a kulturní reformy směrem k méně regulovaným modelům kapitalismu. Sociální stát je kritizován jako příčina sociálních problémů, je vyobrazován jako neefektivní, svazující, neúsporný či neobratný. V kontrastu neoliberalismus proklamuje hesla směřovaná k větší flexibilitě, svobodě či konkurenceschopnosti, jež dává do souvislosti s kapitalistickým trhem. Keller (2011a; 2011b) uvádí, že neoliberalismus umně využívá stigmatizaci sektoru veřejných služeb k legitimizaci snahy o jejich privatizaci. Líčí sociální stát jako utlačivou moc, od níž je potřeba občany osvobodit, je nabízen jako univerzální lék na řešení všech problémů společnosti.

V posledních 30 letech tak, v návaznosti, prodělal veřejný sektor a systém sociálního zabezpečení v mnoha zemích reformu. Její implementace přitom probíhala a probíhá často skrytě a je interpretována prostřednictvím řady sociálních, kulturních a ekonomických optik (Spolander et al., 2014).

3.1 Neoliberalismus a sociální stát

Zastánci neoliberalismu jsou přesvědčeni, že dojde-li ke snížení zodpovědnosti státu (k jeho redukci) a k posílení zodpovědnosti privátních subjektů a individuí, finanční požadavky státu budou klesat, což povede ke snižování daňových sazeb. Předpokládá se vývoj, jenž bude dobrý pro ekonomický růst zemí (Harvey, 2010), a že neoliberální politika obnoví růst a stabilitu státu zvyšováním úspor a vylepšováním ekonomické efektivity. Aby však bylo možné zavádění, udržování a řízení trhu ve společnosti, je k tomu paradoxně nutný silný stát. Reálně tak s sebou implementace neoliberalismu do různých oblastí společnosti přináší řadu odlišných zamýšlených i nezamýšlených důsledků. V mnohém dochází k nesouladu mezi praxí a rétorikou neoliberalismu (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

V mnoha zemích byl neoliberalismus neochotně přijat jako „fakt“, na který musí sociální oblast reagovat a v jehož rámci se musí rozvíjet. V některých zemích byl přijat s nadšením jako zdroj legitimace restrukturalizace sociálního systému. V obou případech vytváří atraktivní podmínky pro kapitalistickou ziskovost na globálním trhu (Harris, 2014), kdy úlohou státu je vytvářet a udržovat institucionální rámec vhodný pro neoliberální praktiky (Harvey, 2010). Má zaujmout neutrální roli, být minimalistickým prostředkem podněcujícím osobní svobodu a ekonomickou prosperitu. Jak ale ukazuje Hyslop (2018), role státu je daleko od neutrality. Rétorika neoliberalismu zastírá dva významné politické faktory:

1. *Vlády slouží zájmům podnikového kapitalismu* prostřednictvím mechanismů, jako jsou mezinárodní dohody o obchodu a pracovní právo. Neoliberalismus, působící na globální úrovni, je podporován a prováděn řadou nadnárodních organizací, jež koordinují globální ekonomický vývoj (např. Mezinárodním měnovým fondem, Světovou bankou či Světovou obchodní organizací).

Spolu s mezinárodním trhem mají tyto nadnárodní organizace významný vliv na národní politiky. Diktují požadavky, v jejichž rámci ztrácí vlády svou nezávislost v rozhodování o nastavení určitých strategií a o možnosti ovlivňovat blaho lidí ve své zemi. Národní politiky jsou užší, snaží se uspokojit trh a zajistit, aby nepřekračovaly mezinárodní normy (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

Jak uvádí Keller (2011a), právě ti, již hovoří o sebe-regulujícím se trhu a nutnosti minimalizovat zásahy státu, ve skutečnosti proklamují politiku, která státní zásahy neredukuje, ale usměrňuje tak, aby odpovídaly jejich zájmům. Totéž popisuje Harlow et al. (2013), dle něhož byla politika poražena trhem. Vlády pak často navrhuji a volí řešení v rámci omezeného politického rámce (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

Již slovy Baumana (2002) bychom mohli konstatovat, že národní stát ztrácí v podmínkách globalizace svou dřívější roli, vzdává se role poskytovatele bezpečí a jistoty, ztrácí svou suverenitu. Dle Kellera (2011a, b) je kolonizován a oslabován nadnárodními firmami. Z jejich hlediska má být prioritou státu nikoli blaho občanů, nýbrž vytváření fiskálních a sociálních podmínek pro motivaci velkých investorů a pro zhodnocování kapitálu.

2. **Neoliberalní stát přijímá represivní opatření vůči těm, kteří jsou marginalizováni.** Tento faktor je důsledkem výše uvedeného a procesu individualizace (ve smyslu emancipace z různých forem tradičních vazeb), kdy dle Hyslopa (2018) neoliberalismus nahrazuje občanství individuální odpovědností za sebe sama. Keller (2011a) v souvislosti uvádí, že tak dochází k vystavení jednotlivců bezprostřednímu působení tržních mechanismů. Jedinci jsou nuceni přebírat plnou odpovědnost za svůj život, jakkoli je determinován vnějšími faktory (Bauman, 2002; Beck, 2004; Keller, 2007). Zatímco se tedy jedinci vymanili z tradičních vazeb, jež byly svazující, podřídili se tlakům trhu a kontrolním mechanismům. Individualizace přinesla pouze novou formu závislosti (na trhu), a to ve všech dimenzích života (Beck, 2004).

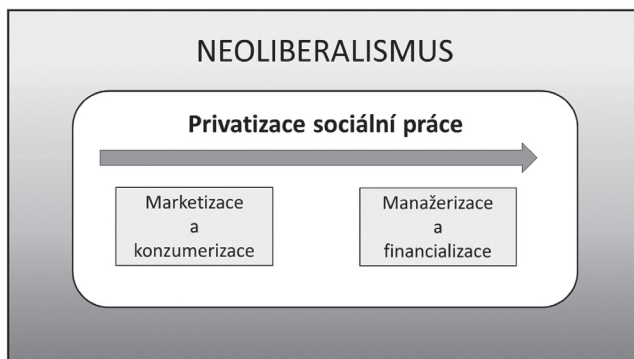
Jedinci se mají, dle optiky neoliberalismu, změnit v podnikatelský subjekt, který je konkurenceschopný, činí rozhodnutí směrem k maximalizaci zisku na úkor druhých a nese za tato rozhodnutí plnou odpovědnost (Keller, 2011a). Za rétorikou autonomie jednotlivců zastírá složité a vykořisťovatelské vztahy, které podporují svobodný trh a marginalizaci jedinců, již jsou v jeho rámci „neúspěšní“. Těmto neúspěšným jedincům je vytykáno, že si za své obtíže mohou sami, zároveň jsou mnohdy obviňováni i jako zdroj sociálních problémů celé společnosti. Spolander, Engelbrecht a Sansfaçon (2016) upozorňují, že důsledkem je rozšíření sociálních nerovností, upevnění bohatství těch nejbohatších (ekonomické elity u moci) a rozšíření nejistoty a prekérnosti ostatních.

3.2 Neoliberalismus v sociální práci

V perspektivě neoliberalismu se snižuje status sociálního státu, a spolu s tím status sociálního zabezpečení a sociální práce jako profese. Stala se zranitelnou, a aby se vymanila ze své kritiky, přijala jeho ideje a postupy (Spolander et al., 2014) a spolu s tím principy soukromého sektoru (Harris, 2014). Z hlediska efektivity a účinnosti se měla postupně stát tržním artiklem, nebo, jak uvádí Hyslop (2018), být z hlediska racionality privatizována.

Jak reflektují Harris (2014), Abramovitz a Zelnick (2015), na pozadí neoliberalismu můžeme identifikovat klíčové procesy, jež transformují sociální práci. Jsou jimi: *marketizace*, *konzumerizace*, *manažerizace* a *financionalizace*. V rámci těchto procesů dochází k *privatizaci* sociální práce (viz schéma 2) a ukazují, jakými způsoby se normalizoval vztah mezi sociální prací a trhem.

Schéma 2: Privatizace sociální práce

Následně uvedeme, co jednotlivé procesy znamenají pro sociální práci, jaké s sebou nesou implikace. Tyto implikace rozdělíme dle toho, pro jaký proces jsou nejtypičtější, avšak v praxi se vzájemně prolínají.

4 MARKETIZACE A KONZUMERIZACE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Marketizace, a s tím spojený konzumerismus, představuje první fázi procesu privatizace sociální práce.

4.1 Marketizace sociální práce

Marketizace znamená proces zavádění trhu do oblasti sociální práce. Jak uvádí Harris (2014), dle neoliberalismu je trh neúčinnější a neefektivnější nástroj směny, tudíž by měl být, dle této logiky, v co nejširším rozsahu implementován i do kontextu sociální práce.

Od procedurálních a organizačních změn, realizovaných v rámci marketizace, se očekává zefektivnění veřejného sektoru. V praxi tyto změny zahrnují především zavedení soutěže (konkurence) mezi poskytovateli sociálních služeb, decentralizaci sociálních služeb, důraz na kalkulaci příjmů a výdajů, důraz na potřeby a přání „zákazníka“ a zakládání kvazi-trhů (Harris, 2014; Abramovitz, Zelnick, 2015; Meagher et al., 2015).

Důsledky marketizace pro sociální práci

Mezi důsledky marketizace pro sociální práci můžeme řadit zejména tyto čtyři:

- 1. Přenesení odpovědnosti za sociálního blaho.** Marketizace umožňuje vládě zbavovat se odpovědnosti za sociální blaho svých občanů. Tržní prostředí totiž umožňuje odvracet pozornost od odpovědnosti vlády za důsledky represivních politik a škrtů. Tržní výsledky jsou prezentovány jako důsledky neosobních sil, které nejsou spravedlivé či nespravedlivé (Harris, 2014). Odpovědnost za své blaho, rodiny a širší komunitu mají převzít samotní občané, rovněž se zvyšuje odpovědnost poskytovatelů sociálních služeb (Abramovitz, Zelnick, 2015; Carey, 2015).
- 2. Zavedení konkurence mezi poskytovateli sociálních služeb.** Trh má, dle neoliberalismu, vytvářet konkurenci v kvalitě a ceně sociálních služeb. Poskytovatelé mají v tržním konkurenčním prostředí soupeřit, snažit se poskytnout poptávanou službu laciněji než druzí. Spolander, Engelbrecht a Sansfaçon (2016) uvádí, že se jedná o způsob, jak snížit náklady na poskytované sociální služby. Dle Abramovitz a Zelnicka (2015) se vychází z přesvědčení, že lidské chování je motivováno individuálním vlastním zájmem a že výběr spotřebitelů a konkurence přináší neefektivnější

a neúčinnější výsledky. Předpokládá se, že zatímco kvalita se bude zvyšovat, ceny budou klesat. Harris (2014) však argumentuje, že aby mohli poskytovatelé v podmínkách omezených zdrojů závodit v ceně, musí k tomu docházet na úkor jiných oblastí. Jednou z nich jsou mzdy a pracovní podmínky sociálních pracovníků. To se často děje v případech, kdy jsou služby, které byly poskytovány státem, přesunuty na privátní sektor. Jak dále uvádí Keller (2007), k dosahování zisku, při poklesu nákladů a vzrůstu výnosů, dochází nejnázem i na úkor uživatelů služeb. To znamená pokles kvality poskytovaných služeb.

Mohli bychom konstatovat, že zavedení konkurence v oblasti sociálních služeb přináší rovnici „pokles ceny = pokles kvality“ (Keller, 2007). Další stinnou stránkou je, že namísto kooperace spolu neziskové organizace, zavedením konkurence, soupeří o lidi, granty, smlouvy a tržní podíl (Abramovitz, Zelnick, 2015). Zavedení konkurence do všech mezilidských vztahů přináší nejistotu, strach a úzkost (Keller, 2011b), mezi konkurenčními organizacemi a sociálními pracovníky vzniká napětí a konflikty (Carey, 2015).

3. *Pronikání obchodního „jazyka“ do sociální práce.* Umístění sociálních služeb do tržního kontextu vede k tomu, že se jeho „jazyk“ stále častěji objevuje v pojmosloví sociální práce. Jak uvádí Harris (2014) a Spolander et al. (2014), uživatelé sociálních služeb jsou například předefinováni jako „zákazníci“ či „spotřebitelé“. Jako jiný příklad Abramovitz a Zelnick (2015) uvádí, že je sociální práce považována za „podnik“, „značují“ se její „produkty“ a vyvíjí se „tržní mezery“.

4. *Podrývání hodnot sociální práce.* S marketizací sociální práce dochází k podrývání hodnot, které zdůrazňovaly občanská práva, nároky a potřeby. Sociální služby, poskytované veřejným systémem, znamenaly závazek vůči kolektivním, nikoli individuálním zájmům. Sociální a politické cíle měly přednost před ekonomickými zájmy, v sociální práci se kladl důraz na poslání, hodnoty či profesionální dovednosti (Harris, 2014; Abramovitz, Zelnick, 2015). Nyní svobodná tržní ekonomika usiluje o podřízení sociálních a politických cílů pravidlům trhu. Do oblasti sociální práce proniká tržní racionalita, s kalkulací nákladů a výnosů (Harris, 2014).

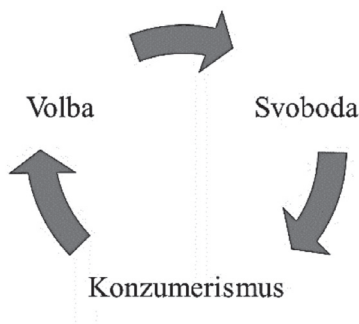
Marketizace, jakožto prvotní krok privatizace, pro ni nastoluje specifické podmínky, které zahrnují příznivé finanční a regulační uspořádání, a slabou konkurenci ze strany veřejného sektoru (Meagher et al., 2015). Slovy Habermase (in Laan, 1998) se jedná o kolonizaci sociální práce *systémem* – trhem. Tento *systém* je spojen a regulován „médii“ moci a peněz. Na základě tlaku trhu se jeho účastníci musí přizpůsobovat zákonům nabídky a poptávky – jednají na pozadí anonymních hospodářských zákonitostí. Toto jednání je strategické, tedy orientováno na dosažení určitého efektu. Tím pádem jsou i vztahy v rámci *systému* asymetrické a dle Kellera (2011b) dochází k rozkladu sociální soudržnosti, k desolidarizaci. Jak uvádí Spolander et al. (2014), tato kolonizace je často zastírána a prezentována jako svěží a reformní. Tržní řešení a tržní ideologie jsou občanům podsouvány jako klíče k lepším a cenově dostupnějším veřejným službám (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Logika trhu je tak stále více zakotvena v celé společnosti, její hodnoty jsou internalizovány v rámci společenského a osobního života (Spolander et al., 2014).

Pronikáním trhu do sociální práce hrozí podrývání či ztráta hodnot sociální práce, jako je rovnost, participace či solidarita (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Tyto hodnoty jsou přitom, spolu s principy sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní odpovědnosti a respektu k diverzitě, pro sociální práci klíčové (viz IFSW, 2014).

4.2 Konzumerizace sociální práce

V rámci procesu konzumerizace se sociální služba stává svobodnou volbou svobodného jednotlivce. Vychází se z předpokladu, že jednotlivci by měli být odpovědní sami za sebe, svůj život a jeho řízení. Neoliberalismus k podpoře konzumerizace využívá jednoduchý kruhový argument (Harris, 2014), znázorněný schématem 3.

Schéma 3: Konzumerismus z pohledu neoliberalismu

Zdroj: Harris (2014), vlastní zpracování

Před nástupem neoliberalismu byla sociální práce zobrazována v termínech rigidity a uniformity poskytovaných služeb. V kontrastu má být uvolněna do povahy flexibilní spotřebitelské kultury. Tato má přinášet služby, které umožňují uspokojení široké škály potřeb jednotlivců. Dle logiky neoliberalismu je totiž nemožné uspokojovat různorodé potřeby lidí s pomocí univerzálně poskytovaných, kolektivně financovaných a státem přidělených sociálních služeb (Harris, 2014). Je nutné klást větší důraz na „zákazníky“ (Carey, 2015) a přetvořit podmínky tak, aby umožňovaly větší volbu (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Umístění uživatelů sociálních služeb do tržního kontextu je staví do nové pozice. Neoliberalismus slibuje, že osvobodí uživatele od jejich údajných pasivních rolí příjemců či obětí sociálních služeb a přemění je v aktivní, racionální, sebe-zajímavované „zákazníky“ s možností volby. Je předpokládáno, že jejich zkušenosti na trhu sociálních služeb budou obdobné zkušenostem na jiných trzích (Harris, 2014).

Konzumerizace má tedy vést k poskytování sociálních služeb v souladu s požadavky a přáními jednotlivců. Odráží se v ní neoliberální důraz na individuum, deregulaci a snížení role státu v poskytování sociálních služeb.

Úskalí konzumerizace sociální práce

Následně jsou uvedena úskalí spojená s konzumerizací sociální práce, resp. se stavěním uživatele sociálních služeb do pozice „zákazníka“:

1. **Svobodný „zákazník“ vs. potřebný uživatel sociální služby.** Neoliberální konzumerismus je odvozen ze sektoru privátního trhu, přičemž cílem tohoto sektoru je podněcovat poptávku a spotřebu, generovat zisk. Předpokládá se, že „zákazník“ si bude moci svobodně vybírat sociální služby dle svého uvážení. Skutečností ovšem je, že sociální služby jsou poskytovány potřebným lidem na základě určitých kritérií. Dochází k ignorování faktu, že lidé vyhledávající sociální služby nejsou v situaci, kdy by si mohli svobodně vybírat a volně „nakupovat“ libovolné služby tak, jak uznají za vhodné (Harris, 2014). Zpravidla se totiž jedná o lidi nacházející se na okraji kapitalistické společnosti (Hyslop, 2018). Tito lidé jsou na sociální služby mnohdy odkázáni jako na jednu z forem pomoci v tíživé životní situaci, přičemž volba (je-li možné hovořit o volbě) služby odpovídá povaze jejich „situace“ a je vázána legislativně⁴. Konzumerismus zastírá důvody, proč lidé přicházejí do kontaktu se sociální prací. Spolupráce se sociálním pracovníkem navíc může být podnícena třetí osobou, nemusí být vždy dobrovolná.

⁴ V ČR zákonem č. 108/2006 Sb.

2. **Kritéria výběru sociální služby „zákazníkem“.** Neoliberalismus předpokládá, že marketizace povede ke konkurenci v poskytování sociálních služeb, a tím pádem ke zvyšování jejich kvality. Od konzumerizace se, dle Harrise (2014), v návaznosti očekává, že „zákazníkům“ umožní volbu sociálních služeb dle kritérií kvality či rozmanitosti nabízených „produktů“. Problémem je, že lidé, nacházející se v tíživé životní situaci, mají jen malou představu o tom, jaký druh pomoci mohou od služeb očekávat (Harris, 2014). Neoliberalismus tak na jedné straně oslavuje svobodný výběr, na druhé straně potenciální „zákazníci“ nevědí, co od služeb očekávat a na základě čeho je vybírat. Navíc jsou při výběru limitováni různými faktory, jako je finanční situace, rodinná situace, fyzická dostupnost služby, časové možnosti či zdravotní stav.
3. **Nezávislost a závislost „zákazníka“.** Neoliberalismus znázorňuje „zákazníka“ sociální práce jako nezávislého člověka, který má kontrolu nad svým životem a který uskutečňuje sérii racionálních „transakcí“, izolovaných od materiálních a emocionálních podmínek. Toto znázornění však nebere v potaz často složité interpersonální vztahy, které existují mezi uživateli sociálních služeb a sociálními pracovníky a v jejichž rámci jsou činěny „volby“. Tyto vztahy fungují na odlišné bázi než vztahy neosobní a formálně smluvní (Harris, 2014). Konzumerismus tedy nebere v úvahu kontexty, v jejichž rámci probíhá interakce mezi uživateli a sociálními pracovníky.
4. **Uvědomělost „zákazníka“ o svém postavení.** Empirické důkazy ukazují, že „zákazníci“ (uživatelé sociálních služeb) nedokážou přemýšlet o svém postavení v pojmech konzumerismu. To znamená, že nedokážou zachytit jeho populární a organizační představy, přemýšlet v jejich rámci (Harris, 2014).

Neoliberalismus přináší vizi svobodného konzumenta, jehož hlavním úkolem je volit si z široké nabídky to, co mu nejlépe vyhovuje. Jak poznamenal již Bauman (2002), konzumní výběr se stává hodnotou sám o sobě. Na samotné možnosti vybírání záleží více než na tom, co je vybíráno.

Konzumerismus však zastírá fakt, že možnosti volby jsou ve skutečnosti podmíněny mnoha faktory. Zastírá rovněž přenesení odpovědnosti, pod záštitou diskurzu osobní volby, ze státu na uživatele sociálních služeb (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Zatímco se tedy uživatelé mohou cítit subjektivně svobodní, z hlediska objektivního být svobodní vůbec nemusí (Bauman, 2002).

Zároveň konzumerismus přináší „bludný kruh“ pro sociální stát i sociální práci. Keller (2011b) uvádí, že sociální stát potřebuje ke svému fungování nezávislé jedince, již mohou v tržním prostředí prodávat a kupovat vše, co potřebují. Nezávislosti je však dosahováno postupným ničením tradičních vazeb (viz individualizace), což má za následek nejistotu a zranitelnost individuů. Ta jsou poté odkázána na ochranu sociálního státu a sociální práce (Keller, 2011b). Sociální stát (a sociální práce) svou podporou jedincům umožňuje poměrně svobodně volit své osobní strategie, čímž zpětně posiluje individualizaci a dále ji umocňuje (Beck, 2004). „*Moderní stát tak na jedné straně činí jednotlivce zranitelnějšími, aby je mohl na druhé straně o to více ochraňovat a dokazovat tak svoji potřebnost*“ (Keller, 2011b:110).

5 MANAŽERIZACE A FINANCIALIZACE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Manažerizace a financializace představují dva vzájemně se prolínající procesy, jež tvoří druhou fázi procesu privatizace sociální práce.

5.1 Manažerizace sociální práce

Manažerizaci rozumíme implementaci principů managementu do oblasti sociální práce. Zatímco marketizace přesunula sociální služby na trh, manažerizace importovala tržní filosofii a obchodní podmínky do struktury neziskových organizací (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Manažerizace je postavena na přesvědčení, že obchodní a tržní principy, znalosti a technika (pocházející ze soukromého sektoru) jsou účinné a efektivní, tudíž je vhodné jejich importování

do veřejného sektoru jako celku. Harris (2014) v kontextu uvádí, že se objevuje víra, že modely managementu soukromého sektoru jsou lepší a více žádoucí. Strategický management tak získává v sociální práci stále více klíčovou roli (Carey, 2015), stává se dominantní organizační strategií a diskurzem (Harlow et al., 2013).

Manažerizace sociální práce by měla zajistit snížení nákladů, růst fiskálních úspor, zvýšení efektivity a diverzity poskytovaných služeb (Harris, 2014; Abramovitz, Zelnick, 2015). Klade důraz na manažerské řízení, management rizik, standardizované postupy a evidence-based practice (EBP)⁵ (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016; Hyslop, 2018). Vše, co je důležité, by mělo být kvantifikováno, jelikož tak bude možné lépe měřit dosahování cílů a kontrolovat výdaje, být transparentní pro daňové poplatníky a zjednodušit poskytování sociálních služeb. Abramovitz a Zelnick (2015) uvádí, že kvantifikace má, dle zastánců, motivovat zaměstnance, zvyšovat schopnost reagovat na „zákazníky“, vylepšovat efektivitu a výsledky práce.

Důsledky manažerizace pro sociální práci

Na základě výše uvedeného se může zdát, že je manažerizace pro sociální práci příznivá. Následně se však podívejme na možné důsledky kriticky:

1. ***Redukce výdajů, aneb „dělat více za méně“.*** Manažerismus tlačí neziskové organizace ke krácení jejich rozpočtu a tvorbě rezerv, přičemž jejich státní podpora postupně klesá. Některé organizace jsou tak nuceny zvyšovat své půjčky (Abramovitz, Zelnick, 2015). Redukce výdajů je mnohdy spojena s redukcí mezd či benefitů sociálních pracovníků, zkracováním jejich úvazků, či dokonce snižováním počtu zaměstnanců. Sociální pracovníci tak dělají „více za méně“ (Harris, 2014), zintenzivňuje se jejich práce a zároveň zvyšuje nejistota jejich zaměstnání. Tato praktická a časová omezení mají tendenci působit proti smysluplnému zapojování uživatelů a znemožňují jejich participaci na rozhodovacím procesu (Carey, 2015). Sociální pracovníci často čelí etickým otázkám, kdy potřeby uživatelů překračují dostupné zdroje. Výsledkem je, že mnohdy nesou na svých ramenou vinu za nedostatky zdrojů nebo za chyby, které se v tomto rámci vyskytnou. Často se cítí být bezmocní, nespokojení a odcizení své profesi, kterou opouštějí (Harlow et al., 2013; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

Aby bylo možné sledovat proklamované zvyšování efektivity a snižování nákladů, zvyšuje se dohled a kontrola nad jednotlivými sociálními pracovníky, nad jejich každodenní činností. Někteří jsou dokonce podrobeni kontrole v osobních životech. Tato kontrola má podobu přímých i nepřímých metod, dochází k ní prostřednictvím regulovaných pravidel a postupů (Harris, 2014; Spolander et al., 2014; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Zatímco neoliberalismus prosazuje myšlenky osobní svobody, zvýšená regulace vede k dalšímu rozporu. Zvyšováním manažerské kontroly (a dosazováním manažerů do vedoucích pozic) dochází ke snižování možnosti a autonomie sociálních pracovníků nad jejich prací (Harlow et al., 2013; Spolander et al., 2014; Abramovitz, Zelnick, 2015). Pro mnohé z nich to zvyšuje stres a generuje tlak, který vnímají jako tyranii finančního dohledu (Hyslop, 2018).

2. ***Komodifikace sociálních služeb.*** Sociální služby se stávají zbožím na trhu. Za účelem možnosti přesně vyčíslit potřebné zdroje a snížit náklady dochází ke kategorizování jednotlivých poskytovaných činností do jakéhosi „menu“, obchodních jednotek (Carey, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Sociální služby jsou často redukovány na sérii jednorázových transakcí, které mohou být pro příjemce zpoplatněny. V některých případech se z nich stávají komerční zdroje příjmů, dostupné pro lépe placící lidi (Abramovitz, Zelnick, 2015). V návaznosti může docházet k nedostatku počtu sociálních služeb v méně výnosných oblastech (Carey, 2015).

⁵ Praxe založená na důkazech.

Uvedené zbavuje sociální práci smysluplných pracovních vztahů a závazků vůči uživatelům sociálních služeb (Harris, 2014), rovněž může docházet k opomíjení širších cílů poskytovaných služeb. Roztříštění sociálních služeb na mnoho kategorií vede mnohdy k tomu, že uživatelé procházejí sociální sítí nebo jsou předáváni z pracovníka na pracovníka, ze služby na službu (Carey, 2015). To může být zapříčiněno tím, že některé specializované odborné týmy se zaměřují na jeden či vícero aspektů práce (počáteční kontakt, posuzování či intervence) a po dokončení svého úkonu „předávají“ uživatele jinému týmu specialistů (Harlow et al., 2013); nebo nesprávným přidělením povrchního označení či kategorie „případu“ (Carey, 2015).

3. **Kvantifikace a standardizace sociální práce.** Manažerizace přináší výraznější orientaci na kvantifikovatelné aspekty sociální práce a na standardizaci jejích procedur. Jak uvádí Harris (2014), manažerizace zavádí potřebu identifikace organizačních cílů z hlediska výkonnosti, stanovení indikátorů jejich plnění a monitorování pokroku pomocí výkonnostních ukazatelů. Dochází k odklonu od nekvantifikovatelných aspektů sociální práce, a naopak k orientaci na kvantifikovatelné aspekty. Důležitá je kvantita intervencí a řešených případů (sleduje se např. počet vydaných jídel, počet interakcí s lidmi, počet návštěv v domácnostech...), následkem čehož jsou preferovány krátkodobé cíle uživatelů sociálních služeb před cíli dlouhodobými, bez ohledu na jejich potřeby (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Sociální pracovníci se opakovaně zabývají rozsáhlým hodnocením, shromažďováním informací, stanovováním plánů, rozpočtů a psaním zpráv. Klade se důraz na včasnost, dodržování procedur, standardizaci postupů, identifikaci a posuzování rizik, měření produktivity a dokumentaci. Byrokratické požadavky tak činí činnost sociálních pracovníků vysoce administrativní (Carey, 2015; Hyslop, 2018). Spolander et al. (2014) upozorňují, že sociální pracovníci musí obhajovat použité metody, přístupy a poskytnuté služby. Vzhledem ke standardizaci se navíc někteří zaměstnavatelé domnívají, že sociální pracovníci nepotřebují mít specifické dovednosti pro realizaci intervencí sociální práce.

Z hlediska kvantifikace dochází k posunu od orientace na proces k orientaci na výsledky, čímž se mění samotná povaha poskytovaných sociálních služeb a vztah mezi sociálním pracovníkem a uživatelem. Tlaky na výsledky nutí některé poskytovatele, aby upřednostňovali uživatele s „jednodušší zakázkou“ či k poskytování minimálních služeb lidem s komplexními problémy. Kvantifikace a standardizace tak ztěžuje vytváření důvěryhodného vztahu mezi sociálním pracovníkem a uživatelem (Abramovitz, Zelnick, 2015). Někteří poskytovatelé rovněž, v reakci na kvantifikaci, přistupují na různé „hry“, kdy úmyslně minimalizují zjevný prostor pro zlepšení výkonu, aby do budoucna zabránili zvýšeným očekáváním a tlaku (Harris, 2014), dochází také k falšování statistik (Abramovitz, Zelnick, 2015).

4. **Evidence-based practice.** EBP spadá mezi manažerské přístupy sociální práce. V rámci EBP mají sociální pracovníci pro své postupy využívat vědecky podložené důkazy, typicky získané prostřednictvím kvantitativních studií. Harlow et al. (2013) uvádí, že se důraz na EBP vztahuje především k výkonnosti. Údajně se jedná o racionální metodu, jež zajišťuje kontrolu nad tím, jak je vykonávána sociální práce.

Zastánci EBP si slibují, že zlepší kvalitu sociálních služeb a udělá rozhodovací proces a metody sociální práce transparentními pro všechny, včetně uživatelů (Harlow et al., 2013). To jsou jedny z důvodů, proč jsou postupy EBP často předepisovány při uzavírání kontrakčních smluv (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Proti EBP existují různé námitky. Harlow et al. (2013) uvádí, že základy znalostí sociální práce leží spíše v „umění“ než ve vědě. Praxe sociální práce je sociálně konstruována, tudíž nemusí být aplikace pozitivistických principů na její realizaci vhodná a adekvátní. Sociální práci nelze redukovat na soubor technických kvantifikovatelných postupů (Hyslop, 2018). Harlow et al. (2013) dále popisují, že v rámci EBP sice dochází k investicím do vytváření

a šíření znalostí, na druhou stranu však mohou mít poměrně nízkou úroveň a být specifického druhu. Meagher et al. (2015) v souvislosti uvádí, že tlak na sociální pracovníky, aby využívali vědecky podložené intervence, vede ke změně kvality směrem ke specializovaným a diferencovaným nabídkám. Existují rovněž obavy, že kvalita sociálních služeb bude trpět, jelikož se organizace budou méně soustřeďovat na vstup (vhodně vyškolené a vzdělané pracovníky, dostatek času s klienty...), aby mohly následovat postupy EBP (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Manažerizace sociální práce přináší možné negativní důsledky v první řadě pro sociální pracovníky a uživatele sociálních služeb – na možnosti formování vzájemného vztahu, na vztah mezi spolupracovníky a na vztah sociálního pracovníka ke své profesi. Jak poznamenává Carey (2015), sociální pracovníci totiž stojí uprostřed omezení manažerismu, byrokracie a rigidních zdrojů. Slouží zájmům státu a jejich manažerům, v kontrastu též uživatelům sociálních služeb. Z hlediska racionálně-technického přístupu tak může docházet k tensím, narušování důvěry, obtížím při navazování a udržování vztahů, k rozvoji povrchních vztahů či k pozbytování motivace a loajality pro výkon sociální práce. Kontakty s uživateli mohou být v důsledku povrchní a krátké, orientované na rychlá řešení (Abramovitz, Zelnick, 2015; Carey, 2015; Hyslop, 2018). Tito uživatelé se pak mnohdy cítí být „případy“, které je potřeba řídit, posuzovat a evaluovat.

Co se týče sociální práce jako profese, v důsledku orientace na kvantifikovatelné aspekty se mění i její hodnoty. Dokladování efektivity, uplatňování standardizovaných postupů a manažerských principů přibližuje, dle Hyslopa (2018), sociální práci směrem k *systému* a jeho požadavkům a odklání ji od potřeb uživatelů. Vlivem technokracie a byrokracie se sociální práce stává vysoce administrativní činností, členěnou do různých „obchodních jednotek“ (Carey, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016; Hyslop, 2018).

5.2 Financializace sociální práce

Financializace dokončuje uvedení privatizace sociální práce „do provozu“. Rozšiřuje trh pro nové investice, hledá nové možnosti zhodnocování kapitálu v oblasti sociální práce (Abramovitz, Zelnick, 2015).

Vzhledem ke způsobu financování sociálních služeb (nutnost žádat o dotace, pokles finanční podpory ze strany státu, úsporná opatření), jsou neziskové organizace nuceny hledat jiné zdroje příjmů. Abramovitz a Zelnick (2015) uvádí, že kromě praktik, jako je přímý marketing poskytovaných „produktů“ a služeb, dochází k zakládání dceřiných profitových společností a k uzavírání kontraktů s jinými privátními organizacemi.

Privátním profitovým organizacím se postupně otevřela oblast sociálních služeb. Dochází k uzavírání kontraktů s neziskovými organizacemi či státem, jemuž nabízí svou činnost mnohdy laciněji (ovšem většinou na úkor různých aspektů, jako je odbornost zaměstnanců či kvalita nabízených „produktů“). Jedná se o *outsourcing*, kdy je část činností sociální práce vyčleněna specializovaným „subdodavatelům“, s primárním cílem snižovat náklady.

Důsledky financializace pro sociální práci

Následují důsledky financializace pro sociální práci, vázané zejména na uzavírání kontrakčních smluv mezi privátními profitovými organizacemi a neziskovými organizacemi či státem:

1. **Zpochybnění profesní autonomie.** Jednotliví aktéři mají ve smluvních vztazích odlišné zájmy. Tyto existovaly i dříve a byly považovány za přirozené, avšak smlouvy zajišťují, že se dle nich jedná a postupuje i v situacích, ve kterých původně nebyly zohledňovány (Harris, 2014). Kontrakční smlouvy předepisují určité postupy jednání, kdy zatímco dříve mohli sociální pracovníci poměrně nezávisle mapovat životní situaci uživatelů, volit potřebnou intervenci a dle toho uspořádat svůj čas, v podmínkách financializace je tato profesní autonomie zpochybňována a redukována (Harlow et al., 2013; Abramovitz, Zelnick, 2015).

2. Fragmentace a deprofesionalizace sociální práce. Fragmentace sociální práce se uskutečňuje dvěma cestami: (a) v první řadě jde o tříštění sociální práce na specializované oblasti vyžadující odbornou kvalifikaci; (b) ve druhé řadě jde o tříštění sociální práce v souvislosti s každodenními úkoly sociálních pracovníků (Harlow et al., 2013). Jak bylo uvedeno v rámci komodifikace sociálních služeb, manažerizace vede k rozdělování práce do standardizovaných, zvládnutelných a rutinizovaných jednotek. Dochází k separování práce, která vyžaduje koncepční a rozhodovací schopnosti, od práce, která má rutinní charakter (Abramovitz, Zelnick, 2015). Sociální pracovníci zaujímají stále více roli techniků a manažerů. Tato role bývá popsána jako „perspektiva manažersko-technická“, nebo jako „racionálně-technický přístup“ (Harlow et al., 2013).

K vykonávání úkolů, které byly dříve vyhrazeny sociálním pracovníkům, najímají některé organizace pracovníky jiných profesí, nekvalifikované osoby, či dokonce dobrovolníky. Spoléhají na nízko placené a přechodné zaměstnance, kterým se často dostává omezená odborná příprava a kteří mají omezenou jistotu a zaměstnanecká práva (Carey, 2015; Abramovitz, Zelnick, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Pod hesly „zefektivňování poskytovaných služeb“ a „rozvoj flexibilnější pracovní síly“ dochází k oddělování sociálních pracovníků od určitých pracovních činností, k fragmentaci (Harlow et al., 2013). To přináší pro sociální pracovníky problémy identity, hodnot a loajality. Tito jsou stále více zranitelnější a atomizovaní. Rovněž se zvyšuje riziko spolehlivosti a bezpečí vůči uživatelům sociálních služeb (Carey, 2015).

Výše uvedené vede k deprofesionalizaci sociální práce. Jsou erodovány její požadavky na specializovanou sadu znalostí a dovedností. Příkladem: U osob pracujících s dětmi (zdravotní sestry, pedagogové, sociální pracovníci...) je očekávána společná znalostní základna a soubor dovedností – měli by být vybaveni pro posuzování potřeb dětí dle společného rámce (Harlow et al., 2013). Sociální pracovníci jsou tak stále více integrováni v multidisciplinárním prostředí. Tato praxe sice může poskytovat nové poznatky nebo možnosti efektivní spolupráce, ale je rovněž pravděpodobné, že povede ke zmatečným interpretacím nebo k vytváření konfliktních paradigmat, může vést rovněž k ideologické kolonizaci sociální práce (Carey, 2018).

3. Proměna hodnotové orientace. Vstupem privátních profitových aktérů do oblasti sociálních služeb nastává proměna hodnotové orientace. Hodnoty veřejné a soukromé sféry jsou odlišné, obě sféry staví na odlišném kritériu úspěšnosti. Zjednodušeně bychom mohli říci, že hodnotou (a kritériem úspěšnosti) soukromé sféry je zisk. Jeho dosažení předpokládá strategické jednání, jež je vázáno na imperativy moci a peněz (viz Laan, 1998). Směřuje k dosažení konkrétního výsledku/efektu, k čemuž využívá takové prostředky, které jej maximalizují. Namísto přímé práce s uživateli se tak mohou sociální pracovníci více zaměřovat na správu rozpočtu, podporu efektivity či využívání technologií. Orientace na zisk může vést k výkonu neetické praxe, k nesprávnému zacházení s uživateli a k jejich opomíjení (Carey, 2015).

Uzavírání kontrakčních smluv, outsourcing, rovněž rozšiřují riziko korupce (Carey, 2015), jakožto snahy přivlastňovat si soukromý zisk z provozu veřejného úřadu či služby. Korupci lze považovat za projev a důsledek znehodnocení principu veřejné služby, která překonává čistě individuální rozměr služby a dokáže propojit jednotlivce s celkem. Pokud individualismus překročí určitý stupeň, vzniká riziko rozkladu společnosti, kde namísto vzájemné loajality nastupuje racionální kalkul (Keller, 2011a).

S příchodem smluvních vztahů (jejichž podmínkami jsou sociální pracovníci limitováni) a outsourcingu dochází k rozmazávání profesních hranic sociální práce, fragmentaci sociálních služeb a rolí, deprofesionalizaci, narušení profesní identity sociálních pracovníků a k podpoře pracovní a finanční nejistoty. Dochází tak k oslabení profese sociální práce jako celku. Jak uvádí Hyslop (2018), její relevance pro veřejný zájem a důvěryhodnost v širokém slova smyslu je stále

více zpochybňována stejně jako její morální úsilí. Carey (2015) v kontextu uvádí, že se objevuje nejistá či paradoxně „hybridní“ role sociálních pracovníků, kteří jsou roztrženi mezi profesní a obchodní etikou, kulturami a politickými rolemi. Zároveň je nutno poznamenat, že se každý jednotlivec vypořádává se změnami a reformami jinak, tudíž zde budou vždy i sociální pracovníci, jejichž identita zůstane pevná.

Sociální služby jsou stále více regulovány, legitimizovány a řízeny ne-profesionálními „experty“, specialisty na smlouvy, manažery a právníky, spíše než členy profese, tj. sociálními pracovníky (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). V důsledku roztržitosti je přitom celý systém obtížně regulovatelný a kontrolovatelný, nekonzistentní a nespolehlivý (Carey, 2015).

6 PRIVATIZACE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Následně je ilustrováno, jak probíhá proces privatizace sociální práce v praxi. K tomuto účelu jsou využity příklady pojednávající o privatizaci sociální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami ve Velké Británii a Švédsku. Záměrně je zvolena země, která je svým prostředím příznivá pro implementaci myšlenek neoliberalismu, a země, která nikoli. Zaměříme na se faktický průběh privatizace a její reflexi autory. Pro porozumění důsledkům privatizace jsou na tyto texty aplikovány poznatky, jež jsou součástí předchozí části příspěvku.

6.1 Privatizace sociálních služeb ve Velké Británii

Velká Británie patří v Evropě mezi země, jež jsou postiženy privatizací veřejných služeb v největší míře. Jak uvádí Harlow et al. (2013), spolu s USA stojí, jakožto liberální stát, v popředí neoliberální reformy. Ta se začala explicitně projevovat již od konce 70. let 20. století, kdy došlo k volbě vlády, jež nastavila politické prostředí příznivé pro reformu a reorganizaci veřejných služeb. V následujícím textu však představíme novodobější události, v nichž došlo k rapidní eskalaci privatizace sociální práce.

Tyto novodobé události reflektuje Jones (2015). Zaměřuje se na vývoj v oblasti sociálních služeb pro děti, které zahrnují rozhodování o ochraně dětí a o tom, kde by měly žít. Bezpečnost a blahobyt ohrožených dětí byly ještě donedávna považovány za oblasti, jež by neměly být nikdy vystaveny trhu, jinak by se staly nejistými a zranitelnými. To se však změnilo v souladu s filosofií New Labour, blairismem a Třetí cestou (Jones, 2015).

V roce 2006 byly zavedeny pilotní změny, na jejichž základě mohly být služby sociální práce a rozhodování o ohrožených dětech poskytovány mimo místní úřady. Tato „nezávislá praxe sociální práce“ měla být omezena na případový management a rozhodování o dětech a těch, kdo opouštějí péči. Nezávislá praxe byla prezentována tak, že umožňuje větší profesní autonomii pro sociální pracovníky mimo manažerismus, byrokratismus a proceduralizaci, která se stala převládající v rámci místních sociálních služeb (což byly z velké části důsledky požadavků vlády; Jones, 2015). Volání po změnách tedy bylo opřeno o kritiku neobratného, svazujícího a neúspěšného veřejného sektoru, jež je pro neoliberalismus typická. Ten, proklamující hesla směřovaná k deregulaci, autonomii či konkurenceschopnosti, vznáší požadavek a potřebu modernizace veřejného sektoru. Uvedeným započala Velká Británie cestu „kolonizace veřejného soukromým“. Ti, již viděli v oblasti britské sociálně-právní ochrany dětí možnost privátního profitu, využili rétoriky trhu a podnítily významné změny.

V letech 2009–2010 bylo ve Velké Británii zahájeno pět pilotních projektů nezávislé praxe sociální práce a jejich evaluace nepřinesla podporu tohoto modelu, nýbrž řadu obav. Ty se týkaly například toho, že pokud by došlo k přesunu veškerých služeb pro děti z místních subjektů na nezávislou praxi, vedlo by to ke ztrátě některých klíčových funkcí a odborností potřebných pro zajištění kvalitního výkonu praxe. Tento přesun by rovněž odstranil lokální demokratický dohled a přímou odpovědnost za poskytované služby. Hrozila jejich netransparentnost a uzavřenost veřejnému dohledu (Jones, 2015).

Další obavy se týkaly skutečnosti, že rozhodování o osudu dítěte by mělo podléhat pouze tomu, co je v jeho nejlepší zájmu (což posoudí zkušení a kvalifikovaní sociální pracovníci), nikoli finančnímu zisku. Existovalo zde totiž vážné riziko zvrácených finančních pobídek, které by mohly narušit rozhodování v jednotlivých případech. Bylo zde riziko poskytování nezodpovědných, neregulovaných, neregistrovaných a nekontrolovaných služeb, včetně rizika střetávání zájmů (Jones, 2015). Jak uvádí i Keller (2011a), nahradí-li racionální kalkul hodnoty, na nichž stojí sociální práce, vzniká rovněž riziko možné korupce.

Přes realizované evaluace a vyjádřené obavy se britská vláda roku 2013 zavázala k pokračování v implementaci změn a v roce 2014 se pokoušela otevřít téměř všechny sociální služby pro děti trhu a potenciální privatizaci. Byly pouze dvě výjimky týkající se služeb pro děti v péči a adopci. Vláda navrhla, aby bylo sociálním službám umožněno uzavřít kontrakt s jakýmkoliv druhem organizace. Proti tomuto návrhu byl ze strany akademiků i sociálních pracovníků vznesen veliký nesouhlas. V reakci vydala vláda prohlášení, že se na základě reakcí a konzultací rozhodla učinit ve svém záměru obrát, tedy že soukromé společnosti nebudou moci přijímat kontrakty o poskytování služeb pro děti. Avšak revidovaný návrh umožňuje, aby si profitová organizace zřídila neziskovou dceřinou společnost, která by dané služby poskytovala a byla schopná vytvářet zisk prostřednictvím „prodvání“ managementu, administrace a pozemkových služeb za jakoukoliv cenu určenou mateřskou společností (Jones, 2015).

Do veřejného sektoru oblasti sociálních služeb s dětmi tak neúprosně vstoupila logika trhu. Služby měly být poskytovány na základě modelu nabídky a poptávky. Pronikáním tržní racionality dochází k proměně hodnot, kdy se do popředí dostává orientace na finance, zisk (a postupy a nástroje, které jej maximalizují). Poskytovatelé sociálních služeb museli, v tomto kontextu, ve své nabídce péče o ohrožené děti začít soupeřit v tržním prostředí, tedy snažit se poskytnout poptávanou službu laciněji než druzí. Keller (2007) uvádí, že stává-li se zbožím (nejenom) oblast, jako je sociální péče a ochrana, je na místě se obávat o samotné fungování sociálního státu. Neoliberální perspektiva jej postupně rozkládá.

Uvedené potvrzuje i Jones (2015), dle něhož tento rozklad podstoupila konzervativní a liberální demokratická britská vláda v letech 2010–2015. Otevřela trhu řadu veřejných služeb, které mohly nově sloužit kapitálovému financování. Mezi tyto služby spadá například bydlení, železniční doprava, zdravotní služby, školy či vězeňství. Společnosti, často vlastněné subjekty nacházejícími se mimo Velkou Británii, mají stále větší možnosti zachytit a využívat pro svůj vlastní zisk veřejné finanční prostředky určené na služby, které nyní tyto společnosti poskytují prostřednictvím vládních kontraktů. Tyto služby přitom vykonávají bez závazků vůči komunitám, jež je využívají. Dle plánu by navíc mělo do roku 2020 dojít k dalšímu dramatickému narušení veřejných výdajů a služeb.

Mezi firmy, jež v současné době profitují na veřejných britských službách, patří G4S, Serco, Capita či čtyři velké účetní firmy (KPMG, Ernst and Young, Price-Waterhouse Coopers – PwC a Deloitte). Zisková společnost Virgin Care má například kontrakty v oblasti veřejného zdravotnictví pro děti, duševních služeb pro děti a dospívající a služeb pro děti se zdravotním postižením a jejich rodiny. Společnosti G4S a Serco sdílí kontrakty v oblasti forenzního vyšetřování dětí, které mohly být sexuálně zneužity. G4S rozšířila své služby i do poskytování bydlení pro děti, a Serco již byla zařazena mezi služby pro děti – poskytuje poradenství pro vládní subjekty, spolupracuje s místními subjekty, poskytuje služby pro děti a provádí inspekci služeb (Jones, 2015).

Odpovědnost za sociální blaho dětí tak byla postupně přenesena ze státu na soukromé subjekty. Ty přitom razantně podryly hodnoty sociální práce, kdy namísto dítěte umístily do popředí svého zájmu profit.

Takovéto otevírání veřejného sektoru privátním subjektům postupně přeměňuje stát na firmu. Jak uvádí Keller (2011a), jsou to právě outsourcing a privatizace veřejného sektoru, které představují nejlepší formu této přeměny. Stát bez veřejné sféry však bude znamenat ztrátu hodnot, které jsou nevyčíslitelné, tedy nenahraditelné penězi. Bude znamenat ztrátu loajality občanů vůči svému státu. Taktéž Bauman (2002) reflektoval, že jakmile veřejný sektor neplní svou dřívější roli místa

setkávání a dialogu privátních a veřejných otázek, přichází jednotlivci o svůj „ochranný krunýř občanství, o své občanské zájmy i schopnosti. Dochází k rozpadu a korozi občanství“.

Jones (2015) si klade otázku, proč by měl jakýkoliv místní orgán uzavírat kontrakt o poskytování služeb se soukromou společností, když za ni stále zodpovídá a je v jejím poskytování hodnocen. Dle něj se nabízí tři důvody:

1. Některé místní orgány se mohou domnívat, že *služby budou lépe poskytovány mimo veřejný sektor a místní samosprávu* z hlediska ideologie „privátní sektor = dobré“, „veřejný sektor = špatné“, kdy byrokracie místních úřadů brání poskytování kvalitních sociálních služeb pro děti. Jones (2015) však odporuje, že místní demokracie, byrokracie a odpovědnost nemusí být nevyhnutelnými překážkami dobře fungujícího veřejného sektoru.
2. Může se jednat o *reakci na vládní škrty v oblasti financování místních vládních institucí*. Tyto škrty vedou ke snižování počtu sociálních služeb v době zvyšující se pracovní zátěže a je zde navíc obava, že smlouvy k poskytování služeb pro děti budou uzavírány v první řadě na základě cen a nákladů. V důsledku je pro místní subjekty obtížné poskytovat kvalitní sociální služby pro děti. Toto se pak využívá jako argument vlády pro „inovace“ a outsourcing těchto služeb (Jones, 2015). Můžeme tak sledovat vládní strategii pro snižování výdajů na sociálně, zaobalenou do rétoriky modernizace neefektivních sociálních služeb.
3. I když místní subjekty nemusí mít zájem o uzavírání kontraktů o poskytování sociálních služeb pro děti s privátními společnostmi, *může to být (a je) vyžadováno ústřední vládou*. Toto probíhá i přes obavy možného ovlivnění privátních společností politickými a mediálními tlaky (Jones, 2015), přes možnou hrozbu korupce. Jak uvádí Spolander et al. (2014), spolupráce vlády s privátními organizacemi se uskutečňuje často pod rouškou jako řešení špatného pokrytí nebo poskytování sociálních služeb státním sektorem, pod rouškou zvýšené demokratizace, a pod údajnou snahou mobilizovat veřejnou odpovědnost za boj s chudobou, ustanovit sdílenou odpovědnost a přemostovat propast mezi omezenými státními službami a potřebami společnosti.

6.2 Privátizace sociálních služeb ve Švédsku

Nyní uvedme druhý příklad, tentokrát z oblasti rezidenční péče pro děti a mládež ve Švédsku. Jak uvádí Harlow et al. (2013), jedná se o zemi se silnou sociálnědemokratickou tradicí, jejíž prostředí lze považovat jako nepříznivé pro pronikání neoliberalismu.

Stejně jako v českém prostředí je rezidenční péče ve Švédsku variantou pro děti, které nemohou žít doma se svou rodinou a pro které není dostupná nebo vhodná náhradní rodinná péče. Meagher et al. (2015) reflektují transformaci rezidenční péče od 80. let 20. století, kdy byla zahájena proměna z regionálně koordinovaného veřejného systému sociálních služeb na národní spotový trh, v němž zaujímají stále rostoucí úlohu velké korporace. Jinými slovy došlo k posunu od státní dominance v poskytování sociálních služeb k extrémní dominanci privátních poskytovatelů. Právě péče o děti má ve Švédsku největší podíl zaměstnanců soukromých poskytovatelů.

Rezidenční péče ve Švédsku se stala institucionalizovanou formou pomoci ohroženým dětem počátkem 20. století. Většinu rezidenčních domovů provozovaly neziskové organizace. Postupně začal do jejich chodu intervenovat stát a roku 1940 se staly za jejich poskytování a plánování odpovědné krajské úřady. Ke konci roku 1970 pak byla rezidenční péče téměř plně poskytována veřejně. Ještě na počátku 80. let 20. století dominovalo veřejné vlastnictví, kdy se méně než 10 % rezidenční péče nacházelo v soukromém sektoru (tvořeném neziskovými organizacemi). Záhy však došlo ke změně, kdy byla rezidenční péče objevena finančním světem jako atraktivní oblast s poměrně vysokou úrovní zisku (Meagher et al., 2015).

Meagher et al. (2015) rozdělili vývoj privatizace rezidenční péče pro děti a mládež na tři fáze:

1. *Počátek 80. let – počátek 90. let 20. století. Lokalizace, deregulace a drobné rodinné podniky.*

Roku 1982 vstoupil v platnost zákon o sociálních službách, který zahrnoval několik opatření, která ovlivnila rezidenční péči o děti a mládež. Mezi tato opatření lze zahrnout:

(a) horizontální a vertikální posun státní autority, jenž lemoval cestu pro deregulaci a vstup profitových aktérů (týkalo se např. přesunu plánování či financování rezidenční péče z centrální a regionální úrovně na obecní úroveň); (b) rozšíření definice rezidenční péče, čímž byly semi-profesionální pěstounské domovy s mnoha dětmi nově definovány jako rezidenční domovy; (c) možnost zřizování nových profitových rezidenčních domovů na bázi „rodinného bydlení“ (tyto domovy byly zakládány např. pěstouny či sociálními pracovníky), kdy v důsledku vznikla nová hybridní forma institucionální a pěstounské péče. Přestože bylo k provozování privátní profitové rezidenční péče zapotřebí povolení krajského úřadu, regulace a audit byly slabé a náklady na zakládání nízké. Roku 1989 tak byla téměř polovina celkového počtu lůžek ve vlastnictví profitových organizací (Meagher et al., 2015).

Uvedené legislativní změny byly důsledkem kritiky švédského sociálního státu. Marklund (2013) uvádí, že se tato kritika začala, se vzrůstající tendencí, objevovat v 70. letech 20. století. Sociální stát byl kritizován jako rigidní, byrokratický, neefektivní, a dokonce nedemokratický (v souvislosti s ekonomickými problémy). V kontrastu měla být zajištěna svoboda a možnosti volby pro co nejvíce občanů, jak to bude možné. Přestože bylo sociálně vnímáno jako důležitá oblast, kterou je potřeba podporovat, zároveň se mělo zajišťování sociálního blaha stát úspornější a efektivnější.

2. *Počátek 90. let 20. století – počátek 21. století. Středně velké podniky a profesionalizace.*

V průběhu druhé fáze došlo k dalšímu odstupňování. V důsledku legislativních změn se trh s rezidenční péčí stal pevně ukotveným a více koncentrovaným. Přenesením odpovědnosti za rezidenční péči na obecní úroveň přestaly být úřady schopny, vzhledem ke své velikosti, poskytovat dostatečnou paletu specializovaných služeb. Musely proto hledat možnosti jinde, stále častěji na trhu. Jakmile se však trh s rezidenční péčí rozrostl, podíl „zasvěcených osob“ poklesl. Objevila se výzva s hledáním vhodných a důvěryhodných poskytovatelů. Noví, podnikově orientovaní poskytovatelé se začali orientovat spíše na zisk a vlastnictví než na pomoc ohroženým dětem. Z hlediska ideologie péče o děti navíc došlo k posunu, kdy dřívější dominantní logika rodiny (rodinného poskytování rezidenční péče, která byla výhodná pro malé privátní poskytovatele) začala být kritizována a nahrazována profesionální logikou (orientace na EBP). EBP vyvíjela tlak na sociální pracovníky, aby využívali vědecky podložené intervence. V důsledku se zvýšila kvantita požadovaných odborných institucí rezidenční péče a změnila se její kvalita směrem ke specializovaným a diferencovaným nabídkám. Objevily se středně velké podniky s víceméně oddělenými a diverzifikovanými službami (nabídka služeb pro specifické cílové skupiny dětí či nabídka konkrétních metod praxe). Zatímco roku 1995 vlastnili privátní poskytovatelé 58 % domovů rezidenční péče, na počátku 21. století to již bylo 70 % (Meagher et al., 2015).

Jak lze pozorovat, kromě marketizace se začaly od 90. let 20. století výrazně prosazovat i postupy manažerismu, jenž se stal nástrojem pro co největší využití veřejných investic. Z hlediska finančních úspor byla přenesena odpovědnost za rezidenční péči ze státu na obce. Stala se ukotvenou tržní komoditou s diverzifikovanými službami, jež měla umožnit volbu potenciálním uživatelům. Zároveň vzrostla úloha standardizovaných postupů sociální práce a důraz na EBP.

3. *Počátek 21. století – současnost. Velké podniky, děti uprchlíků bez doprovodu, re-regulace.* Roku 2006 byl vývoj rezidenční péče ovlivněn vstupem nové cílové skupiny sociální práce – dětmi uprchlíků bez doprovodu. Odpovědnost za tyto děti byla přesunuta z národního migračního úřadu na obce, a některé obecní úřady zareagovaly zaváděním rezidenčního bydlení pro tyto děti, čímž vznikla nová kategorie v rámci rezidenčního systému péče o děti. Pro obce má smysl poskytovat tuto službu interně hned ze dvou důvodů: (a) náklady na děti uprchlíků bez doprovodu jsou hrazeny státem, zatímco náklady na ostatní děti obcemi; (b) zatímco poptávka po místech pro děti v běžném systému rezidenční péče je vysoce nepředvídatelná,

umístění dětí uprchlíků je upraveno dohodami mezi státem a obcemi, což dělá plánování péče pro tuto skupinu snadnější. Tímto vzrostl k roku 2014 počet neziskových poskytovatelů domovů rezidenční péče na necelých 50% (Meagher et al., 2015).

Třetí fáze je typická rapidním růstem velkých privátních profitových korporací⁶, které vznikaly mnohdy akvizicemi středně velkých organizací. Pět největších korporací (mezi něž patří např. Humana, Attendo, Frösunda) aktuálně vlastní 2/3 domovů rezidenční péče pro děti a mládež. Jedná se přitom o subjekty nabízející i další služby pro děti (posuzování, péstounská péče, nepobytová podpora a speciální školy). Tři z těchto korporací jsou vlastněny soukromým kapitálem, čtvrtá je kótována na burze cenných papírů (Meagher et al., 2015).

Vývoj třetí fáze lze označit termínem *korporatizace* sociální práce. Jasně zde vidíme průběh procesu financializace, kdy rezidenční péče pro děti a mládež začala být ve velkém měřítku využívána jako místo pro další zhodnocování kapitálu privátních subjektů. Stěží bychom pak mohli hovořit o službě postavené na hodnotách sociální práce.

Meagher et al. (2015) uvádí, že jednou z nejdůležitějších hnacích sil růstu profitových organizací byla deregulace. V poslední době však Švédsko zažívá i známky re-regulace. Příkladem je nová organizace IVO (Health and Social Care Inspectorate), odpovědná za registraci, dohled a inspekci rezidenční péče a dalších oblastí sociální péče. Jedná se o politickou reakci na „nekontrolované“ důsledky privatizace.

7 DISKUSE: MOŽNOSTI SOCIÁLNÍ PRÁCE V REAKCI NA PROCES PRIVATIZACE A PRONIKÁNÍ NEOLIBERÁLNÍCH MYŠLENEK DO JEJÍHO VÝKONU

Popsané procesy zde budou přinejmenším v dohledné budoucnosti, v ČR navíc s možností gradace. Tuto tendenci dokladuje příkladem Vávrová a Dořičáková (2016) v příspěvku o pseudosociálních službách pro seniory.

Reakce sociální práce na proces privatizace a pronikání neoliberálních myšlenek do jejího výkonu může být vesměs dvojí:

1. Pasivní přístup, rezignace a podlehnutí;

2. aktivitní přístup, reakce a bránění se.

V příspěvku byly popsány důsledky, kterým může sociální práce čelit v případě následování prvního přístupu. Přestože bylo čerpáno z reflexí zahraničních autorů, a je potřebné brát v úvahu rozdíly mezi zeměmi, makro-ekonomická dynamika ovlivňuje sociální práci stejnými způsoby (viz Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

Sociální práci je vytýkáno, že je ve vztahu k implementaci neoliberalismu do svého výkonu nedostatečně kritická: v odborných statích jsou prezentovány různé sociální jevy s nedostatečným odkazem na jejich systémové kořeny a globální vývoj; dochází k nekritickému přijímání a podporování EBP; nebo se v rámci vysokoškolského kurikula nereflektují makro-spoločenské procesy utvářející podobu sociální práce (Reisch, 2013). Následně se proto zaměříme na druhý přístup, kdy uvedeme, jaké jsou možnosti sociální práce v rámci aktivního přístupu.

Harris (2014) uvádí, že sociální práce může být vystavěna na neoliberální ideologii, neměla by jí však podlehnout. To znamená, že by se neměly zaměňovat záměry ideologie za její jednoznačné výsledky. Harlow et al. (2013) a Hyslop (2018) taktéž uvádí, že přestože může být neoliberalismus silný diskurz (v jehož rámci je pro sociální práci těžké udržet si své postavení), lze jej zpochybňovat. Toho by se měli dle Harris (2014) sociální pracovníci chopit, využít potenciální mezery mezi záměry a výsledky.

⁶ Provozují tři anebo více zařízení rezidenční péče.

Aktivní reakce sociálních pracovníků může spočívat v následujícím:

1. **Vzdělávání.** Studenti sociální práce by měli být stimulováni ke kritickému a konceptuálnímu myšlení a k dovednosti zapojovat se do probíhajícího dialogu; měli by být schopni analyzovat diskurzy ovlivňující sociální práci. To však překračuje pouhý přenos informací a akumulaci měřitelných kompetencí (Reisch, 2013). Je potřebné, aby zažívali kritický přístup a teorii přímo v rámci svého vzdělávacího procesu, k čemuž může docházet například v rámci zpochybňování a dekonstrukce aktuálních diskurzů skrze osvobozená cvičení. Zkušenosti poté mohou převést na své profesní praxe, což vede k většímu úsilí o podporu sociální změny (Fook, in Reisch, 2013).

Neméně důležité je prohlubování vzdělání stávajících sociálních pracovníků. Spočívá v aktivním vyhledávání a účastnění se vzdělávacích akcí, tréninků, školení a dalších akcí (Abramovitz, Zelnick, 2015). Pro jejich praktické jednání je nutné porozumět komplexitě a kontinuitě společenských změn, mít širší znalosti a porozumění vlivu makro-ekonomické politiky na společnost a sociální práci (Harlow et al., 2013; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

Rovněž akademici musí řešit základní otázky týkající se účelu sociální práce v rychle se měnícím prostředí, zvažovat formy vývoje a předávání znalostí potřebných pro výkon sociální práce, klást si kritické otázky a využívat kritické teorie.

2. **Rozvíjení diskuse.** Důležitým krokem je zviditelňování problémů a sociální práce jako takové, rozvoj kritického přístupu (Reisch, 2013; Spolander et al., 2014). Sociální pracovníci mohou rozvíjet diskusi (s kolegy, veřejností či politiky) o problematických aspektech zmíněných procesů a o roli sociální práce v makro-ekonomické perspektivě, mohou se kriticky zapojovat do politické debaty (Abramovitz, Zelnick, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Mohou sdílet obavy, postřehy, uplatňované postupy či nápady. Možnosti jsou široké, od účasti na odborných konferencích, přes publikování v odborných periodících, po využívání internetových fór, chatů a jiných internetových nástrojů.

Je rovněž potřebné kriticky reflektovat i oblast hodnot sociální práce a obhajovat její etiku. V podmínkách neoliberalismu totiž hrozí, že budou mít pouze rétorický význam (Reisch, 2013). Spolander et al. (2014) vidí jako společný počáteční bod k podpoře diskuse, profesní solidarity, kritických výzev, aj. *The Global Agenda for Social Work and Social Development* (překladem Globální agendu pro sociální práci a sociální rozvoj). Dle nich je potřeba, aby diskuse probíhala na globální úrovni.

3. **Podporování a rozvíjení praktických postupů.** Sociální pracovníci mohou podporovat, rozvíjet a uplatňovat postupy, koherentní strategie a alternativní přístupy, které podporují kvalitní výkon praxe a odolávají neoliberálním praktikám. (Abramovitz, Zelnick, 2015; Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016). Znamená to rozvoj postupů, které neznevýhodňují uživatele sociálních služeb v kontextu manažerismu, ale naopak staví na principech a hodnotách sociální práce.

Hyslop (2018) na základě svého výzkumu argumentuje, že navzdory rostoucímu manažerskému zájmu o efektivitu a technické přístupy se sociální pracovníci stále snaží o uplatňování hodnoty sociální spravedlnosti, snaží se navazovat a udržovat vztah s uživateli, včetně sociálních a morálních aspektů spolupráce. Navrhuje, aby identita sociální práce tak byla i nadále konfigurována kritickým humanistickým diskurzem. Reisch (2013) v kontrastu uvádí, že ačkoliv jsou hodnoty sociální práce, především pak sociální spravedlnost, oficiálně zdůrazňovány, skutečná praxe sociální práce se již v důsledku neoliberalismu liší (minimálně v USA). Do budoucna je proto možné čerpat z hlubokých intelektuálních a kulturních kořenů sociální práce a zdůrazňovat, že jde o profesi založenou na určitých hodnotách, nikoli pouze na sofistikovaných výzkumných a praktických postupech.

4. **Realizování kolektivních akcí.** Sociální pracovníci mohou čerpat z historie aktivismu sociální práce a kolektivně se snažit ovlivňovat politiku, lobbovat za hodnoty a etiku

sociální práce (Abramovitz, Zelnick, 2015) a podporovat rozvoj sociálních akcí. Mohou reflektovat odpor vůči implementaci neoliberální politiky do praxe, produkovat politicky uvědomělé a aktivní opozice a zapojovat se do kritických intervencí na lokální, národní i mezinárodní úrovni (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016; Hyslop, 2018).

Spolander, Engelbrecht a Sansfaçon (2016) uvádí, že právě politika a ekonomie má pro současnou praxi sociální práce zásadní význam. Mnoho sociálních pracovníků jej však nedoceňuje (pro mnohé se jedná o protiklad toho, proč vstoupili do praxe) a rezignuje na účast na různých úrovních sociální politiky. Tato účast je však z hlediska možného ovlivňování budoucího dění velice důležitá.

- 5. Rozvíjení výzkumné činnosti.** Aby bylo možné uskutečňovat výše popsané možnosti, je nutné rozvíjet výzkumnou činnost orientovanou na reflexi důsledků popsaných procesů. Je potřeba spolehlivých empirických důkazů, které dokumentují současný dopad privatizace na poskytování sociálních služeb, pracovní podmínky a vztahy sociálních pracovníků s uživateli (Abramovitz, Zelnick, 2015). Tyto důkazy je potřeba získávat jako základ pro teoretizování problému. Na základě zkoumání je potřebné hledat možnosti odolávání dopadům procesů privatizace (Harlow et al., 2013; Spolander et al., 2014).

Uvedené možnosti nabízí způsob, jak balancovat napětí mezi tržními silami a lidskou službou (Abramovitz, Zelnick, 2015). Sociální práce zde zaujímá postavení určitého mezičlánku či prostředníka. Plní úkoly spočívající ve facilitaci, vyvažování a přemostování (Hyslop, 2018), pomáhá řešit problémy generované modernizačními procesy (Chytil, 2007). Přestože se může zdát, že probíhají nutné a nezávisle, dle Harlow et al. (2013) se stále jedná o procesy lidské, které jsou otevřeny přinejmenším modifikaci. Přestože je obtížné učinit sociální reformu vstříc globálním procesům, neznamená to, že politické akce nejsou možné (Spolander, Engelbrecht, Sansfaçon, 2016).

8 ZÁVĚR

Cílem příspěvku bylo kriticky reflektovat současné důsledky procesu privatizace sociální práce. Na pozadí neoliberalismu jsme sledovali procesy marketizace, konzumerizace, manažerizace a financializace, jež ústí v privatizaci. Lze říci, že jsou nepříznivé pro rozvoj sociální práce. Na příkladech Velké Británie a Švédska bylo ilustrováno, že mohou vést k rozvoji neregulovaných, neregistrovaných a nekontrolovaných poskytovatelů „sociálních“ služeb; k fragmentaci sociálních služeb a rolí sociálních pracovníků, k narušení profesní autonomie, k deprofesionalizaci či růstu technicismu. Může docházet až k erozi hodnot sociální práce.

V reakci byly předloženy možnosti, jež mohou využít sociální pracovníci k aktivní reflexi a reakci na probíhající změny. Mezi tyto patří vzdělávání, rozvoj diskuse a výzkumné činnosti (k této chceme inspirovat), podporování a rozvíjení praktických postupů a realizování kolektivních akcí zaměřených na popsané téma (na globální úrovni).

POUŽITÉ ZDROJE

- ABRAMOVITZ, M., ZELNICK, J. 2015. Privatization in the Human Services: Implications for Direct Practice. *Clinical Social Work Journal*, 43(3), 283–293.
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- CAREY, M. 2015. The Fragmentation of Social Work and Social Care: Some Ramifications and a Critique. *The British Journal of Social Work*, 45(8), 2406–2422.
- HARLOW, E., et al. 2013. Neoliberalism, Managerialism and the Reconfiguring of Social Work in Sweden and the United Kingdom. *Organization*, 20(4), 534–550.
- HARRIS, J. 2014. (Against) Neoliberal Social Work. *Critical and Radical Social Work*, 2(1), 7–22.

- HARVEY, D. 2010. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HYSLOP, I. 2018. Neoliberalism and Social Work Identity. *European Journal of Social Work*, 21(1), 20–31.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- ISFW (International Federation of Social Workers). 2014. *Global Definition of Social Work* [online]. [1. 6. 2018]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- JONES, R. 2015. The End Game: The Marketisation and Privatisation of Children's Social Work and Child Protection. *Critical Social Policy*, 35(4), 447–469.
- KELLER, J. 2011a. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011b. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: SLON.
- LAAN, G., VAN DER. 1998. *Otázky legitimace sociální práce*. Boskovice: Albert.
- MARKLUND, C. 2013. From the Swedish Model to the Open Society: The Swedish Power Investigation and the Power to Investigate Power, 1985–1990. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(3), 357–371.
- MEAGHER, G., et al. 2015. Big Business in a Thin Market: Understanding the Privatization of Residential Care for Children and Youth in Sweden. *Social Policy*, 50(7), 805–823.
- REISCH, M. 2013. Social Work Education and the Neo-liberal Challenge: The US Response to Increasing Global Inequality. *Social Work Education: The International Journal*, 32(6), 715–733.
- SPOLANDER, G., et al. 2014. The Implications of Neoliberalism for Social Work: Reflections from a Six-country International Research Collaboration. *International Social Work*, 57(4), 301–312.
- SPOLANDER, G., ENGELBRECHT, L., SANSFAÇON, A. P. 2016. Social Work and Macroeconomic Neoliberalism: Beyond the Social Justice Rhetoric. *European Journal of Social Work*, 19(5), 634–649.
- VÁVROVÁ, S., DOŘIČÁKOVÁ, Š. 2016. Pseudosociální služby pro seniory v České republice: Výchova, nebo byznys? *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(6), 109–125.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*

Paradoxy a výzvy náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě¹

The Challenges and Paradoxes of Kinship Foster Care in a Socially Excluded Locality

Petr Fučík, Kateřina Sidiropulu Janků

Mgr. Petr Fučík, Ph.D.,² působí v Ústavu populačních studií při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Dlouhodobě se zabývá sociologií rodiny, zejména rozvodovostí. Publikoval knihu *Rozvod a změny reprodukčních strategií a podílel se na knihách Rodičovské dráhy či Na vzdělání záleží*.

Mgr. Kateřina Sidiropulu Janků, Ph.D.,³ působí jako výzkumnice na Institutu pro výzkum inkluzivního vzdělávání Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v rámci projektu H2020 ISOTIS. Dlouhodobě se zabývá etnografickou sociologií, česko-romskými vztahy, sociální marginalizací, sociologií sousedství a interdisciplinárním a aplikovaným výzkumem. Je autorkou knihy *Nikdy jsem nebyl podceňovanéj a spoluautorkou knihy Doing Research, Making Science*.

Abstrakt

CÍLE: Text představuje fenomén náhradní rodinné péče (NRP) vykonávané příbuznými v sociálně vyloučené lokalitě, a to jak z hlediska strukturálního (legislativní rámec a praxe sociální práce), tak z hlediska žité zkušenosti pečujících osob. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Příbuzenská NRP má nejasný společenský i legislativní status. Mísí se zde hlediska morální, ekonomická, socializační, i prevence reprodukce sociálně-patologických vzorců jednání. Paradoxy, které současná situace generuje, jsou vyústěním širších společenských změn, transformace rodinných vzorců a poklesu společenské solidarity. Zviditelňují se ve zkušenostech respondentů ze sociálně vyloučené lokality. **METODY:** Kvalitativní rozhovory s pečujícími příbuznými (ženami). Doplněním jsou dva rozhovory s OSPOD a účast na pracovní skupině – diskusi s účastníky z řad zainteresovaných organizací. **VÝSLEDKY:** Rozhodování mezi svěřením do pěstounské péče či péče jiné osoby je pro dotčené netransparentní a nepředvídatelné, zdá se být zatíženo ideologickými rámci různých aktérů, včetně skryté diskriminace. Riziko opakování nevhodných vzorců výchovy není důsledně podchyceno a institut péče jiné osoby nezahrnuje dostatečné nástroje pro práci s příbuznými. Předpoklad o vhodnosti udržovat a posilovat vztah s biologickým rodičem a na druhé straně formální bariéry pro setrvávání rodiče v domácnosti pěstounů způsobuje v daných rodinách napětí. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Je třeba revidovat institut péče jiné osoby a posílit specifickou péčí věnovanou příbuzenským pěstounům.

¹ Text je dílčím výsledkem smluvního výzkumu Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, realizovaného pro externího zadavatele.

² Kontakt: Mgr. Petr Fučík, Ph.D., Ústav populačních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; fucik@fss.muni.cz

³ Kontakt: Mgr. Kateřina Sidiropulu Janků, Ph.D., Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Poříčí 538/31, 603 00 Brno; jankuu@fss.muni.cz

Klíčová slova

každodennost, náhradní rodinná péče, nejlepší zájem dítěte, příbuzenství, reprodukce sociálního statusu, Romové, sociálně vyloučené lokality

Abstract

OBJECTIVES: The study focuses on substitute family care provided by relatives living in a socially excluded locality. Our point of view is structural (practice of social work and family law) and interpretative (everyday experience). **THEORETICAL BASE:** The paradoxes generated by the current status of kinship foster care are the result of broader societal trends, the transformation of family life and the decline of social solidarity. These mechanisms are clearly visible in the specific experience of fosterers from a socially excluded locality. **METHODS:** Qualitative interviews were done with kinship foster caregivers (women). Additionally, there were two interviews with social workers and a reflection on participation at a workshop of some relevant organizations. **OUTCOMES:** The court decision-making between kinship foster-care with financial benefits versus that without is fuzzy and non-transparent for the respondents. It seems that the ideological frameworks of various actors and hidden discrimination shape the results significantly. The risk of the reproduction of improper patterns of socialization is not dealt with consistently and there are no means of the prevention of this for the caregivers outside of their official foster status. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The institution of kinship foster care without financial benefits should be revised. Specific kinds of social work with kinship fosterers should be developed.

Keywords

everydayness, substitute family care, best interests of the child, kinship, reproduction of social status, Romani people, socially excluded localities

1 ÚVOD

Nestabilita rodinných vazeb je zásadním projevem sociální nerovnosti a zároveň (z pohledu sociální reprodukce) jejím konstitutivním prvkem (McLanahan, Percheski, 2008; Härkönen, Bernardi, Boertien, 2017). Za jedny z nejrizikovějších forem socializace můžeme považovat situace, kdy děti vyrůstají mimo zázemí nukleární rodiny (Avellar, Smock, 2005). Proto také společnosti s rozvinutými institucemi sociálního státu věnují velkou pozornost formám náhradní rodinné péče, které v současném diskurzu představují preferované řešení v situaci, kdy rodiče selhávají či chybí (Vavrecková, Tichá, Ondrušová, 2017). V našem výzkumu se hodláme zaměřit na specifickou oblast náhradní rodinné péče vykonávané příbuznými osobami a konkrétně v sociálně vyloučených lokalitách, protože problematika situace rodin je jednou z dimenzí sociálního vyloučení a zároveň je zde charakteristické zapojení širší rodiny. Tato specifická kombinace (příbuzenství a sociální vyloučení) zviditelňuje paradoxy systému náhradní rodinné péče, jejichž systematický rozbor přispívá nejen k pochopení situace pečujících příbuzných v sociálně vyloučených lokalitách, ale přináší vhledy využitelné obecněji. Tento výzkumný problém řešíme formou kvalitativního výzkumu, jehož cílem bylo hlouběji a v kontextu každodenních situací popsat perspektivu pečujících příbuzných žen situaci rodin s dětmi v náhradní rodinné péči žijících v sociálně vyloučených lokalitách. Jednotlivé etapy řešení věnujeme zejména popisu každodennosti pečovatelské a percepce systému náhradní rodinné péče očima pečovatelek. Prezentaci výsledků vlastního výzkumu předchází konceptuální vymezení pojmu sociálně vyloučená lokalita, jak je užíván v Česku, a shrnutí základních informací o náhradní rodinné péči s využitím dostupné literatury a sekundární analýzy dostupných statistik. V našem výzkumu navazujeme především na práci Moštkové a Sobotkové (2016), jež kvalitativně popsaly příbuzenskou pěstounskou péči v ČR. My tento pohled doplňujeme o specifika pěstounství v prostředí vyloučených lokalit.

1.1 Náhradní rodinná péče v současném Česku

Náhradní rodinná péče tvoří vedle institucionální péče jednu ze dvou možností, jak zabezpečit děti, o něž rodiče z nějakého důvodu nepečují. V tomto textu není prostor podrobně vývoj obou institucí popisovat, nicméně pro pochopení kontextu je třeba připomenout, že je ovlivněn legislativními i sociálními změnami, zejména ve spojení s nástupem a odezníváním komunistického režimu. Tyto diskontinuity mají také patrný vliv na současný obraz náhradní rodinné péče v očích veřejnosti, v médiích, samozřejmě také ovlivňují postoje samotných pečujících i profesionálů, kteří s dětmi pracují. Lucie Trnková navíc upozorňuje na to, že diskontinuitní povaha vývoje legislativního rámce postihuje systém NRP v Česku i dnes (2018).

Připomeňme, že během 50. let 20. století byla náhradní rodinná péče masově nahrazena institucionální výchovou a tato změna odráží celospolečenský trend směrem k dobovému pojetí racionalizace forem péče o děti. Ačkoli v 70. letech minulého století došlo k uvolnění možností pěstounské péče (opět ne náhodou ruku v ruce s přehodnocením postoje k rané péči a dříve mateřské dovolené), veřejnost dosud tento institut vnímá rozpolceně, což je patrné i na příkladu diskusí o zrušení dětských domovů nebo o zneužívání dávek pěstounské péče (Vavrečková, Tichá, Ondrušová, 2017). Po roce 1989 se postupně prosazuje politika směřující k deinstitucionalizaci péče o ohrožené děti a náhradní rodinná péče začíná být státem preferovanou variantou⁴.

Současná legislativní úprava rozlišuje v rámci náhradní rodinné péče institut *pěstounské péče* a *péče jiné osoby*.⁵ Celkový počet dětí v pěstounské péči byl v roce 2016 roven 10 922 případům (pro srovnání, tatáž statistika eviduje v daném roce 6593 dětí v ústavní péči; MPSV 2017). Počet osob, které měly svěřeno alespoň jedno dítě do pěstounské péče k 31. 12. 2016, dosahoval 11 075. Ve srovnání s obrazem pěstounství u veřejnosti poněkud překvapivě tvoří většinu pěstounů v ČR příbuzní dětí (71 %). Nejčastěji jde o prarodiče (57 %) a jiní příbuzní tvoří dalších 14 %. V péči jiné osoby bylo v roce 2016 celkem 4161 dětí a ze 4277 osob, které v roce tuto péči vykonávaly, bylo prarodičů 84 % a jiných příbuzných 10 % – celkově tedy příbuzní tvoří 94 % „jiných osob“ v pozici těchto pečovatелů (MPSV, 2017).

Z pohledu aktu svěřenosti vypadají poměry péče příbuzných podobně: v roce 2016 bylo v České republice svěřeno do pěstounské péče 1892 dětí, z toho 1295 bylo svěřeno do péče příbuzných nebo blízkých osob.⁶ Procentuálně vyjádřeno, jde o podíl 68 % případů. Ještě vyšší podíl příbuzenské péče (83 %) nacházíme v případě *svěřenosti do péče jiné osoby* (v roce 2016 jich bylo celkem 1297).⁷ Příbuzenská péče se tedy v České republice, podobně jako jinde ve světě, stává dominantním modelem (srov. Gibbs, Müller, 2000). Zároveň je třeba připomenout, že neznámá část pečujících prarodičů a příbuzných pravděpodobně situaci nefunkčních vztahů rodičů a dítěte neřeší formálně, tudíž v daných statistikách nejsou zahrnuti.

Vidíme tedy, že většinou o ohrožené děti pečují příbuzní, ať už v rámci institutu pěstounské péče, nebo péče jiné osoby. Podstatným rozdílem mezi pěstounskou péčí a péčí jiné osoby je nárok na dávky pěstounské péče a příslušná podpora pěstouna, zakotvená v dohodě o výkonu pěstounské péče. V prvním případě je možné čerpat odměnu pěstouna a příspěvek na úhradu potřeb dítěte

⁴ Současnou úpravu a procedury NRP zevrubně představila příloha časopisu Sociální práce 2/2015 (Sociální práce, 2015).

⁵ Vynecháváme zde institut pěstounské péče na dobu přechodnou a poručnictví, jež tvoří specifické varianty NRP. Pro úplnost je také třeba dodat, že v očích uchazečů vedle pěstounství existuje také institut osvojení (adopce), nicméně „podle ustálené soudní praxe se osvojitelem nemůže stát prarodič nebo sourozenec dítěte“ (Bubleová et al., 2011:43).

⁶ Zde musíme brát v úvahu spíše jen poměry než absolutní čísla, protože jedno dítě může být do péče svěřeno vícekrát, zároveň jej mohou evidovat různá pracoviště. I přesto se domníváme, že podíl dětí svěřených do péče příbuzných dává důležitou informaci o rozsahu příbuzenské náhradní rodinné péče.

⁷ Pramenem pro tyto statistiky je Roční výkaz o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2016 (MPSV, 2017).

a zároveň je nutno uzavřít Dohodu o výkonu pěstounské péče, jejíž součástí je pravidelná intenzivnější sociální práce s pečující osobou, včetně vzdělávání, v druhém případě nikoliv.⁸ Zároveň zákon přímo nestanovuje, za jakých podmínek mají prarodiče nárok na dávky pěstounské péče, pouze říká, že jde o situace hodné zvláštního zřetele (připomeňme, že na prarodiče ze zákona přechází vyživovací povinnost o dítě).

Dávky pěstounské péče tvořily v roce 2016 výdaje státního rozpočtu ve výši 2,8 miliardy korun a jejich objem trvale rostl, přičemž k největšímu zvýšení došlo v roce 2013 spolu se změnou právní úpravy těchto dávek. Většina tohoto nárůstu jde na vrub zvýšení *odměny pěstouna, příspěvku na úhradu potřeb dítěte* rostou pomaleji. Největší objem vyplacených dávek eviduje MPSV v Moravskoslezském kraji, dále v kraji Ústeckém, Středočeském a Jihomoravském (ČSÚ, 2017). Výzkumy však ukazují, že ekonomická stránka věci hovoří pro intenzivní sociální práci s rodinou, která je levnější ve srovnání s umístěním dítěte do ústavní výchovy. Například materiál s názvem *Návrh optimalizace řízení systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti*, jenž zpracovala společnost SocioFaktor pro MPSV, vyčíslil průměrné roční náklady na jedno dítě v pěstounské péči na 137 tisíc Kč, zatímco v dětském domově jde o 281 tisíc Kč (SocioFaktor, 2018).

1.2 Sociálně vyloučené lokality jako prostředí NRP

Konceptuální východiska pojmu sociálního vyloučení shrnul pro českou odbornou obec Petr Mareš (Mareš, 2000), fenoménu sociálního vyloučení se dlouhodobě věnoval ve spolupráci s Tomášem Sirovátkou, pod jejich vedením vznikla v první dekádě 21. století na Masarykově univerzitě řada odborných pojednání, zaměřených na mechanismy sociálního vylučování a začleňování v Česku, a to především, ale ne výlučně, u Romů⁹. Významný mezník v českém kontextu představovalo první vypracování Mapy sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR (GAC, 2006) a založení Agentury pro sociální začleňování při Úřadu vlády ČR v roce 2008 (Agentura, 2018). Navzdory koordinovaným snahám vynořujícím se sociálnímu vyloučení v postsocialistické společnosti čelit počet registrovaných sociálně vyloučených lokalit (SVL) se téměř zdvojnásobil z 310 na 606, počet obyvatel v SVL žijících se odhaduje na 95 000–115 000 (GAC, 2015:11). Postupně se také otevírá diskuse o sociálním vyloučení mimo etnizovaný rámec romských obyvatel SVL, například v souvislosti se stárnutím populace¹⁰ či narůstajícím fenoménem extrémní zadluženosti domácností.

Z hlediska prostorového jsou sociálně vyloučené lokality jednou z forem rezidenční segregace (Sýkora 2010), kde ovšem neplatí některé ze zákonitostí rezidenční segregace. Tendence k sestěhování lidí s odlišným životním způsobem a ekonomickým zázemím, která obecně vede k usnadnění komunikace a eliminaci konfliktů (ibid. str. 11) se takto v SVL příliš nejeví. Život v SVL totiž často není důsledkem zcela dobrovolných rozhodnutí, ale je důsledkem vytlačování z ostatních rezidenčních částí měst, dílem z důvodů ekonomických, ale dílem také v důsledku diskriminačních praktik na trhu s bydlením a ve vytváření a udržování sousedských vazeb (Sidiropulu Janků, 2013). Vzhledem k tomu, že existuje společenská shoda na tom, že vznik a konzervace sociálně vyloučených lokalit je nežádoucím jevem, orientuje se část výzkumů na socializační procesy v rodinách a vzdělávací klima a dosahované výsledky žáků v místních školách, které jsou často školami etnicky

⁸ Od ledna 2018 byla odměna pěstouna stanovena následovně: 12 000 Kč/měsíc při péči o jedno dítě, 18 000 Kč/měsíc, pokud pečuje o dvě děti, a 30 000 Kč/měsíc, pokud pečuje o tři a více dětí, přičemž za každé další dítě se odměna zvyšuje o 6000 Kč. Příspěvek na úhradu potřeb dítěte je stanoven na 4950 Kč/měsíc u dítěte do 6 let, 6105 Kč/měsíc u dítěte od 6 do 12 let, 6985 Kč/měsíc u dítěte od 12 do 18 let, 7260 Kč/měsíc u dítěte od 18 do 26 let. Zdroj: PENÍZE.CZ, 2018. Pro srovnání: minimální hrubá mzda byla v roce 2018 rovna 12 200 Kč.

⁹ K otázce, jak analyticky precizně nazývat sociální realitu lidí, kteří se ne vždy k Romům hlásí, ale v českém společenském kontextu jsou téměř vždy okolím za Romy označováni, viz blíže Jakoubek, 2006.

¹⁰ GAC (2015:12) uvádí, že v SVL přibývá seniorů.

segregovanými (Klíčová, Nováková, 2004; Kašparová et al., 2008; Bittnerová, Doubek, Levínská, 2013; Fatková, 2013). Výzkumy poukazují na nejednoznačnou povahu socializačních procesů v rodinách, kdy to, co se na první pohled může jevit jako kulturní nedostatek či tradicionalismus, vyznívá při bližším pohledu jako kombinace reakcí na materiální nedostatek (nucené vícegenerační soužití v přeplněných bytech – Klíčová, Nováková, 2004), vytlačování na okraj společnosti (minimum mezikulturních sousedských vazeb, až na výjimky v podobě stabilních po více generací budovaných česko-romských sousedství starousedlíků – Kašparová et al., 2008) a specifické konceptualizace dětství, jako období autonomie, která se v dospělosti, zvláště u děvčátek, překlápí v maximální podřízenost privátním potřebám rozvětvené rodiny, což se v konfrontaci se školním prostředím jeví jako nesrozumitelné a neslučitelné s požadavky vzdělávacího systému (Bittnerová et al., 2013; Fatková, 2013).

Pojem sociálního vyloučení je pojmem pocházejícím z vědeckých polí sociologie nerovnosti a chudoby a z oblasti sociální politiky a práce. V obecné rovině odkazuje na vyloučení z morálního řádu a normativní apel na nacházení mechanismů (znovu)začleňování sociálně vyloučených, tedy nastolování tzv. inkluzivní společnosti (srov. Giddens, 1999; Mareš, 2000). Právě eroze společenské solidarity související s diverzifikací hodnotových schémat a hospodářským vývojem postindustriální ekonomiky, ve které se narušily časoprostorové rámce, zlevnilo cestování lidí i zboží a globalizovala se rizika, zvýšila pravděpodobnost, že jedinec bude z morálního řádu vyloučen, navíc je stále méně jisté, co onen sdílený morální řád tvoří a kdo jsou ti, již jeho povahu určují.

V kontextu zde představovaného výzkumu znamená pojem sociálně vyloučené lokality především vymezenou rezidenční oblast, sociálně vyloučenou lokalitu uvnitř městské části, ze které pocházeli klienti podpůrných organizací poskytujících služby pečovatelům, s nimiž jsme hovořili. Vzhledem ke geografické a demografické semknutosti oblasti, v níž organizace působí, jsme se přes ně dostali také k jiným osobám, které měly svěřeny děti do péče, a ty doplnily výzkumný soubor. Při přípravě a v průběhu sběru dat pro nás fakt, že působíme v sociálně vyloučené lokalitě, znamenal především kladení důrazu na citlivý a neexotizující přístup k respondentkám (srov. Sidiropulu Janků, 2014) a pokus o realizaci fair-tradového výzkumu (srov. Sidiropulu Janků, 2015). V následné analýze jsme se soustředili na interpretaci situace NRP samotnými vypravěčkami v každodenním kontextu, přičemž jsme fakt, že žijí v sociálně vyloučené lokalitě, nepredsazovali porozumění analyzovaným datům, ale sledovali jsme jeho relevanci v kontextu vynořujících se skutečností. O metodologii výzkumu pojednává více následující kapitola.

2 CÍL VÝZKUMU A METODOLOGIE

Cílem výzkumu, jehož výsledky zde předkládáme, bylo přiblížit životní situaci rodin s dětmi v náhradní rodinné péči příbuzných ze sociálně vyloučených lokalit. Podobně jako Šmajdová Búšová a Kučera (2015) volíme kvalitativní přístup, který je vhodnější pro porozumění životní situaci studovaných aktérů. Oproti zaměření na děti, které má opodstatnění vzhledem k revizi teorie objektních vztahů Donalda W. Winnicotta, volíme zaměření na samotné pečující osoby, které nám umožňují nahlédnout subjektivní porozumění a vyrovnávání se s legislativním a správním rámcem NRP, a odhaluje kontext žitého světa v rodinách žijících v sociálně vyloučených lokalitách, čímž nám umožnilo tematizovat riziko reprodukce a prohlubování sociálních nerovností v režimu NRP. Zaměřovali jsme se na genealogii pečovatelsví a na hodnocení poskytovaných služeb souvisejících s vykonáváním NRP v kontextu každodenního rodinného života, s přihlédnutím na celkovou rodinnou situaci (v rodinách byly často také biologické děti pečujících osob). Při analýze jsme se zaměřovali na potřeby pečujících osob ve specifickém prostředí sociálně vyloučených lokalit, a to s cílem poskytnout poznatky, které umožní zlepšit kvalitu práce při jejich doprovázení pečovatelským. Pro sběr dat byla využita metoda polostrukturovaných hloubkových rozhovorů (konstrukci scénáře rozhovoru předcházela předvýzkum i pilotování nástroje), jež byly následně podrobeny induktivní analýze. Rozhovory sbíral proškolený tým tazatelů. Výzkumný soubor

sestává z dvaceti respondentek, jež měly v době sběru dat svěřeno do péče celkem 36 dětí ve věku 4–16 let. Výzkumný soubor byl konstruován tak, aby odrážel jak zkušenosti s pěstounskou péčí, tak s péčí jiné osoby. Všechny dotazované pečující osoby byly ženy, nejčastěji primárně¹¹ babičky (14 případů), dále se vyskytují tety (2), vzdálenější příbuzné – sestřenic a tety matek (2) a osoby vůči dětem blízké – sousedky, kamarádky rodičů (2). Věk babiček byl nejčastěji mezi 55–65 lety¹², ostatní příbuzné byly mladší. Respondentky jsme oslovovali prostřednictvím doprovázejících organizací, na jejichž půdě také většinou rozhovor probíhal (pouze za účasti výzkumníků v roli tazatelů).¹³ Výsledky, které v textu překládáme, vyplývají zejména z analýzy rozhovorů s pěstounkami, nicméně v interpretaci využíváme také doplňkové zdroje informací. Těmi byly dva rozhovory se sociálními pracovníci Orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) a účast na setkání pracovní skupiny, kterou tvořili zástupci zainteresovaných organizací (provázející neziskové organizace, zaměstnanci OSPOD vybraných městských částí a odboru NRP magistrátu města, psychologové, právníci neziskových organizací). Takto vzniklý datový materiál byl analyzován prostřednictvím různých úrovní kódování klíčových témat a jejich agregace do obecnějších analytických kategorií. Pro analytickou fázi výzkumu byl využit software Atlas.ti. Citace z rozhovorů, které jsou použity v této výzkumné zprávě, byly plně anonymizovány.

Analyticky se zaměřujeme primárně na perspektivu pečujících osob a činíme tak se samozřejmým vědomím, že jde nutně o partikulární pohled, v němž (jakož i v pohledech ostatních) jsou vždy skryty různé zájmy, postoje, zkušenosti i očekávání. Právě tyto skutečnosti jsou však polem pro kvalitativní analýzu. Rozhovor není mapováním reality, ale interakcí, v níž obě strany konstruují své porozumění situaci. Konkrétně tedy neověřujeme pravdivost tvrzení, či pochopení a terminologii systému sociální péče, nepátráme po pozadí konkrétních případů a konkrétních důvodů například pro nesvěření dítěte do pěstounské péče. Jde nám o zachycení subjektivních pohledů a zkušeností s náhradní rodinnou péčí v sociálně vyloučené lokalitě a jejich analýzu, která může odhalit obecnější souvislosti a vlastnosti systému SPSP. Toto zachycení zkušenosti a obrazu se však neděje výhradně v rovině interpretací samotných aktérů. V našem textu samozřejmě přidáváme další interpretační rovinu, v níž je (tak jak je v kvalitativním výzkumu obvyklé) využita teoretická citlivost daná znalostí konceptuálních rámců z literatury i znalostí doplňkových dat. Proto závěry našeho výzkumu jdou nad rámec výpovědí respondentů a s jejich využitím konstruujeme abstrahovaný a teoreticky rámovaný pohled na dané téma.

3 KAŽDODENNÍ ŽIVOT RODIN S DĚTMI V NRP V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ

V následující části textu popíšeme cesty příbuzných k náhradní rodinné péči. V prostředí vyloučených lokalit mají několik typických variant a odehrávají se v kontextu široké, rozvětvené a věkově heterogenní rodinné struktury. Typické situace lze identifikovat jednak z pohledu pěstounů či pečovatelů, jimž je dítě svěřeno, jednak z hlediska příčin a okolností selhání biologických rodičů dítěte. Jak již bylo řečeno, jsou případy, kdy převzetí péče znamená důsledek snahy o řešení – tedy důsledek vlastní aktivity. Zde se jedná o specifikum příbuzenské NRP, neboť situaci dětí prarodiče aktivně řeší ve spolupráci s OSPOD a náhradní rodinná péče je důsledkem společné snahy nalézt východisko. Prarodiče zde aktivně přebírají spoluzodpovědnost za jednání svých dětí a snaží se minimalizovat důsledky pro vnoučata. Příčiny selhání biologických rodičů typicky souvisí se závislostmi na drogách (častěji) a alkoholu, které jsou sekundárně (skrže související kriminalitu)

¹¹ Primárně proto, že většina dotázaných žen měla v pěstounské péči více dětí a v některých případech byly vůči dalším dětem v jiném vztahu (vzdálenější příbuzní, děti kamarádky).

¹² Věk respondentek zmiňujeme především s ohledem na kumulaci rizik prohlubování sociálních nerovností. Tyto ženy de facto prodlužují životní období intenzivní péče o děti a tím také potenciální handicap v uplatnění na trhu práce až do věku, kdy se jim handicapem stává samotný vysoký věk.

¹³ Část rozhovorů byla uskutečněna u pěstounů doma, průměrná délka rozhovorů byla 45 minut.

obvykle spojeny s tresty odnětí svobody (srov. Sobotková 2010, blíže k důsledkům Fritsch, Burkhead, 1981). Odchody do vězení na jednu stranu znemožňují péči o dítě, na druhou stranu paradoxně pomáhají situaci řešit radikální redefinicí prvků situace: rodič (obvykle matka) je silně motivován (často i přes předchozí nesouhlas a rozpory s prarodiči) na svěřeni dítě spolupracovat, protože jeho spolupráce výrazně usnadňuje nastartování NRP. V této situaci je většina matek schopna nalézt s prarodiči společnou řeč. Prarodiče i OSPOD mají jednoznačný impuls situaci řešit a evidentní pobyt matky v nápravném zařízení eliminuje potenciální podezření rodiny ze snahy zneužívat dávky pěstounské péče. Kontakt pěstounů a biologického rodiče/rodičů je pak kontrolovaný ze strany pěstounů formou návštěv ve vězení.

Méně často, nicméně opakovaně, se vyskytují situace, kdy matka dítě opouští ze dne na den útekem (obvykle do zahraničí). V našem výzkumu jde prakticky vždy o děti svobodných matek a otců, častá je také situace, kdy je otec „neznámý“, tedy neuveden v rodném listu. Ačkoliv primárně se při selhání rodičů ujmají vnoučat babičky ze strany matek, najdeme případy, v nichž pěstounskou roli přijímají prarodiče či příbuzní ze strany otce (v našem vzorku to byly čtyři rozhovory z dvaceti). Většinou k tomu dochází po apelu ze strany syna v situaci, kdy oba rodiče nastupují výkon trestu, nebo matka odejde náhle a bez dětí (pravděpodobně) do zahraničí. Okolností, která je téměř vždy přítomna, je nízký věk vstupu do rodičovství (16–17 let není výjimkou). Nízký věk rodičovství je výzkumy z celého světa označován za jeden z nejsilnějších prediktorů nestability partnerství i rizika patologických jevů (Booth, Edwards, 1985; Lehrer, 2008), současně výzkumy poukazují, že jde o součást uzavřeného kruhu, jenž posiluje mezigenerační reprodukci sociálního znevýhodnění či nestability rodiny. Například Nicholas Wolfinger (2005) hovoří o tzv. rozvodovém kruhu (*divorce cycle*), jehož součástí je snaha potomků vymanit se brzy z prostředí rodičovské domácnosti skrze velmi rané partnerské i sexuální vztahy a případné otěhotnění je sice na jednu stranu vnímáno jako nežádoucí, zároveň však ve specifických komunitách propůjčuje status dospělosti.

3.1 Ono to sklouzlo vlastně úplně někam jinam

V předchozí části jsme shrnuli typické situace vedoucí k pěstounství. Nyní se budeme věnovat reakcím potenciálních pěstounů, jejich strategiím a specifickým motivacím pro převzetí dané role. V názorech laické veřejnosti, v mediálních prezentacích a někdy i v odborné literatuře je dominantní obraz pěstounství spojen s rodinami, které se rozhodly pro přijetí dítě, s nimiž nejsou v příbuzenském vztahu (srov. Pešková, 2013; Ovesná, 2018). Zatímco profesionální pěstoun zvolil pěstounství jako svoje povolání mnohem pravděpodobněji na základě předem získaných informací a v jeho rozhodnutí nebyl přítomen tlak okolností, náhradní rodinná péče příbuzných vychází z jiných premis. Ve většině případů je primární motivací akutní řešení krizové situace, která nastala v širší rodině. Je zde tedy dítě, nebo nezřídka spíše více dětí, které potřebují pomoc, a hledá se způsob, jak problém řešit po stránce právní, finanční, organizační. Pokud jde o situaci příbuzných, ocitají se v pozici potenciálních pečovatелů, kteří byli postaveni před nutnost rozhodnutí – jejich jednání tedy bylo reakcí na odebrání či hrozbu odebrání dítě. Konkrétně jde o případy, v nichž OSPOD odebral dítě biologickým rodičům a buď kontaktoval příbuzné s možností svěřeni do péče, nebo se příbuzní rozhodovali v akutně nastalé situaci, kdy byly děti krátkodobě v zařízení, případně hrozilo umístění v souvislosti s nástupem rodičů k výkonu trestu odnětí svobody. V této situaci obvykle dochází k mobilizaci rodinné solidarity a prarodiče, popřípadě širší rodina z popudu OSPOD spolupracují na převzetí péče o dítě. Ačkoliv o svěřeni rozhodují úřady a soud, rodič často vnímá volbu jednoduše jako „babička vs. dětský domov“ a babička se tak nepřímou dostává pod tlak, že kdyby na vzniklou situaci nepřítakala a na svěřeni dítěte do péče nepřistoupila, způsobila by umístění dítěte do institucionální péče.

No tak já jsem k tomu došla tak, že... Můj syn měl poměr s nějakou slečnou nebo spíš paní... Potom, mezitím se rozešli, protože byli ve výkonu trestu, a nakonec se to dítě, co se jí narodilo, jsem si ho musela vzít k sobě, do výchovy. Aby... aby nebyl prostě někde v nějakým ústavu.

Situace v rodinách, kde nastává převzetí péče o dítě příbuzným, nezřídka bývá disharmonická. Symbolický tlak tak mohou na budoucí pečující příbuznou osobu spoluvytvářet samotní biologičtí rodiče dítěte, jak je patrné v předchozím vyprávění. Jindy jsou to postupně vytvořené city k dítěti, které vyrůstá v nevyhovujících podmínkách a poté, co se jeho situace skokově zhorší, například internací biologických rodičů ze sousedství, kdy o děti již budoucí pečující osoba jeví neformální zájem, na základě kterého je již vytvořeno emocionální pouto a budoucí pečovatel vnímá potenciální stěhování dítěte jako další dramatický zásah pro něj:

No, že jim hrozilo jako do pěstounské rodiny, ale do jiné, do cizí, což nám taky vadilo. No tak jsme se rozhodli, že jim teda pomůžeme, a že si je vezmeme my zpátky do rodiny, kde se narodily. Aby byly prostě doma.

Důležitým faktorem, jenž formuje podobu cesty k NRP vykonávané příbuznými v sociálně vyloučených lokalitách, je specifická rodičovská (mateřská) a rodinná identita, která je výzkumníky dokládána v romských rodinách, které v sociálně vyloučených lokalitách žijí (Klíčová, Nováková 2004). Pro samotné matky je rodičovství v dané kultuře zdrojem dospělé identity a není vnímáno jako problém ve smyslu komplikace dalších životních plánů do té míry jako v majoritní společnosti (Bittnerová, Moravcová, 2013). Také jejich matky – v kontextu článku pečující babičky – mají téměř všechny zkušenost s relativně brzkým vstupem do rodičovství. Tato sdílená zkušenost je jedním ze zdrojů solidarity, ale i určitého pocitu zodpovědnosti až provinění za fakt, že nepřijetí rodičovské role dcery či syna nedokázaly babičky zabránit. Zároveň je u babiček typický relativně vyšší počet potomků, rozložených do delšího časového období. Nejsou výjimkou rodiny, kde vedle sebe žijí sourozenci v dospělém a kojeneckém věku (například jestliže má matka první dítě v 16–18 letech, v době jeho plnoletosti je jí 34–36 let, což je věk, v němž bez potíží dochází k porodům vyššího pořadí). Tyto demografické charakteristiky znamenají, že děti v náhradní rodinné péči v SVL často jakoby vplynou do řady sourozenců a pro babičky se vlastně jen dále a dále prodlužuje čas intenzivního rodičovství.

Postupně sžívání a proměnu statusu pečujícího dítěte perspektivou babičky přibližuje následující vyprávění:

Mám vnoučku, teď je jí šest let, mám ji oficiálně soudně přiřčenou od jejích tří roků, nicméně dcera bydlela s námi i s vnoučkou. Pak nějak začala, začala hlapovat, její, její starost o dítě a když se to, když se to... Když už to nebylo únosný pro nás s mužem, my jsme si tu péči představovali jinak, protože sama jsem měla dítě že jo, takže vím asi jak rámcově má vypadat výchova. Tak jsem byla požádat sociální úřad, aby na ni trochu dohlídl, protože dcera se odstěhovala s malou. Takže jsme neměli už jakoby dohled na ni, jsme nevěděli přesně, co se děje, neděje... A tak jsem požádala tady sociální úřad. Paní byla velmi ochotná, vykonala pár návštěv v místě bydliště a naznala, že ta situace je velmi zlá.

Takže Vy jste to iniciovala?

Ano, ano, ano. Já jsem nechtěla... Netušila jsem, že to dojde v podstatě do těch konců, kdy mě nabídnou, že si ji můžu vzít do péče malou, ale tam šlo o víceméně, řeknu... o její zdraví, o její výchovu, o její život. Takže tam už potom nebylo zbyty že jo.

No a Vám rovnou nabídli tu pěstounskou péči, nebo ještě...

Ona mě nabídla právě paní po, já nevím půl roce, kdy jsem za ní chodila se ptát, jak vypadá ten dohled sociálního úřadu nad mou dcerou, tak... Že je to špatný a ona mě potom oslovila sama telefonem, jestli bych neuvažovala o pěstounské, že bych si vzala jakoby vnoučku do pěstounské péče. Neměla jsem před tím vůbec tušení, co to obnáší, co to znamená jo. A tak jsme se sešly, ona mi o tom popovídala. Já jsem samozřejmě řekla že ano, protože tam šlo, řeknu o zdraví a život dítěte – malýho, že jo. Přímá příbuzenská péče že jo a pak jsme zkontaktovali dceru její, která kupodivu nebyla vůbec proti, ba naopak jo. Už když bydlela s námi doma, bylo vnouče já nevím, pár měsíců, tak tam náznaky byly, že by, jako jestli si ji nechceme vzít. Já jsem to neposlouchala napřed, tak já říkám – je to tvůj dítě, starej se, chtěla jsi dítě, máš dítě, tak se starej, my ti pomůžeme. No ale ono se to, ono to sklouzlo vlastně úplně někam jinam všechno. Takže nakonec jsme dospěli po spolupráci sociální, sociálního úřadu jsme se dohodli vlastně do té péče.

V tomto vyprávění se opět zrcadlí orientace pečujících babiček na dobrý život dítěte, nezpochybňovanou vnitro-rodinnou solidaritu a nedostatek rozumění procedurální stránce přijímání dítěte do náhradní rodinné péče. Obecně můžeme říci, že nižší úhrnná vzdělanost, převažování neformální solidarity nad orientací v mimo-rodinných společenských strukturách a ujařmení ženy v mateřské roli, která ji dominantně až výlučně definuje jako dospělou a plnohodnotnou osobu, jsou příznačné pro život v sociálně vyloučených lokalitách. S rozvětvenými rodinami, v nichž děti svěřené do NRP v sociálně vyloučených lokalitách žijí, souvisí, že některé děti oslovují své babičky „mami“ a o svých tetách a strýcích si myslí, že jsou bratři a sestry. Proto také babičky, ale i ostatní pěstounky typicky říkají, že pro ně péče o děti v NRP a vlastní děti nepředstavuje žádný rozdíl. Jejich identita je často spjata se zvládnutím péče o relativně velké množství dětí a na péči o dítě, které není biologicky jejich, pohlíží perspektivou správné péče, ne původu dítěte.

4 NRP V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ Z HLEDISKA SYSTÉMU SOCIÁLNÍ PRÁCE

V této kapitole rozebereme to, jak respondenti výzkumu vnímají obvyklé postupy dotýkající se rozhodování OSPOD a podpůrných opatření SPSP pro rodiny vykonávající NRP v nejmenovaném českém městě, ve kterém jsme vykonávali terénní výzkum. Na obecnější rovině tak poukážeme na provázanost praktik a procesních zvyklostí s každodenní praxí náhradní rodinné péče v kontextu příbuzenských vztahů v sociálně vyloučené lokalitě. Rozebereme momenty, ve kterých působí rozhodovací procesy na zájemce o péči netransparentně a nepředvídatelně a kde se jeví, že působí ideologické rámce včetně skryté diskriminace, což se mívá s deklarovanými principy SPSP.

4.1 Potom se člověk stydí o něco žádat

Zřejmě největším praktickým problémem náhradní rodinné péče ve vyloučených lokalitách (ale dá se předpokládat, že je to problémem i mimo ně) je fakt, že tytéž praktiky, tatáž zodpovědnost a totéž úsilí o výchovu spadají u části prarodičů do kategorie pěstounství a u části do kategorie péče jiné osoby¹⁴, přičemž rozdíl mezi životními situacemi je minimální, ale rozdíl mezi finančním zabezpečením, možnostmi sociální práce s rodinou a možnostmi jejího přístupu k různým formám podpory je podstatný. Pečovatelky, s nimiž jsme hovořily, si uvědomovaly širší souvislosti přiznání

¹⁴ Podle Ročního výkazu o výkonu sociálně-právní ochrany dětí (MPSV, 2017) například v roce 2016 proběhlo 1 295 svěření dítěte do pěstounské péče blízké či příbuzné osoby (68 % z celku svěření do PP) a 1 078 svěření do péče jiné osoby, kterou byla dítěti blízka či příbuzná (83 % z celku svěření do péče jiné osoby).

pěstounství, reflektovaly jak finanční stránku pěstounství, tak fakt, že se statusem pěstounství se pojí zvýšená péče také o ně samotné, coby pečující osoby.

No, v pěstounské péči je to lepší, proto, protože tam máme více vymožeností, spolupracuje s náma sociální pracovníce, pod kterou chodíme; chodíme se vzdělávat, dvacet hodin se vzděláváme, abysme mohli vychovávat ty děti, jako abysme věděli jak, na který jak můžeme jít.

O tom, zda bude prarodiči dítě svěřeno do péče jiné osoby, nebo do pěstounské péče, rozhodují faktory, jež nejsou samotným respondentkám výzkumu jasné; důvody rozhodnutí jim nejsou známé, nebo neodpovídají podmínkám definovaným v legislativě. Ve městě, kde jsme prováděli výzkum, se navíc k rozdílu mezi příbuznými-pěstouny a příbuznými – jinými osobami přidává fakt, že sociální práci pro oba typy NRP vykonávají rozdílná pracoviště. Běžný výkon sociálně-právní ochrany dětí včetně situace svěřením do péče jiné osoby vykonávají sociální odbory OSPOD úřadů městských částí, zatímco pěstounství spadá centrálně pod odbor NRP magistrátu města. Téměř všechny respondenty tedy zažily situaci, kdy nastává nutnost jednat s novým pracovníkem, jenž přebírá agendu ve chvíli, kdy se připravuje žádost o svěřením do pěstounské péče. Z výpovědí vyplývá, že se i při nejlepší vůli nedaří zajistit, aby byly informace poskytované různými sociálními pracovníky totožné či alespoň konzistentní. Spíše naopak: rozdělení agendy mezi dva typy úřadů přináší komplikace, neprůhlednost systému, nízkou úroveň spolupráce mezi různými úřady¹⁵, což v důsledku může narušovat důvěru v sociální pracovníce i v systém jako celek. Skutečně jako souboj mezi úřady, jemuž klient spíše přihlíží, působí zážitek respondentky, která byla u soudu svědkem hlubokých rozporů v práci sociální pracovníce OSPOD a soudce:

No tak ona si; oni si tedy přečetli ten její [pracovnice OSPOD] papír a udělali takhle hlavou, jo? [vrtí hlavou] Mně řekli že, co to je tady toto panebože; že ona tam měla jako napsaný; to bylo všechno samý zmatek, jo? Na ňu řvali a říkali: a vstaňte, když s váma mluvíme! Na ňu, jo? [důrazně] A vy ste ju viděla, že toto, viděla ste ju, osobně? Ne. A okamžitě jí; do týdne dáte dítě, jo?

Podobně zkušenost pečující příbuzné, v níž se objevují sociální pracovníce z různých pracovišť, které v jejich očích pracují spíše v rozporu, než aby reprezentovaly transparentní systém. Nejasnou povahu soudních řízení ilustruje i odkaz na sociální pracovníci, která říká: „Zkuste to“...

A já znám případy, jsou to romský ženy, nejsou z našeho města a u nich tento zákon na soudě není! A já, jak jsem měla tady ten poslední soud, tak ke mně chodila paní tady z odboru (NRP magistrátu města), co byla vlastně nad pěstounským. A ona byla u mě pro to. Protože paní sociální to ví. A ona už věděla předem, že to budu mít zamítnutý. A já jí říkám: „Tak mi tedy řeknete pravdu, má cenu, aby ten soud byl?“ „Zkuste to!“ A ona už věděla, že mi to nebude povolený. Že ona mi to osobně neschválí. Paní z OSPODu se s ní ještě dohadovala a ona jí říká, no víte tam je v zákoně, že nesmí mít [exekuce]. Tam není psaný bezdlužnost. Tam je psaný bezúhonnost! Jo? V těch podmínkách. A paní z OSPODu jí říká: „To jsem ji řekla i já, říkám bezúhonnost nemá se slušností nic společného. Bezúhonnost je beztrestnost.“ Jo? No, no a pak jsme šli k soudu druhéj den a vona se ji ptala soudkyně jaký má na to názor, protože dost záleží tady na těchle sociálních. Když ona se vyjádří kladně, tak i kladně je rozhodnuto. A ona říká, já nemám

¹⁵ Pracovníci OSPOD při městských částech pracují s rodinami dlouhodobě, nicméně jejich role v rozhodování o svěřením do pěstounské péče je marginalizovaná. Zde má hlavní váhu vyjádření pracovníků odboru NRP magistrátu města, do jejichž agendy žádosti spadají.

proti paní nic jako jo co se týče výchovy a tady těchto věcí, ale vzhledem k exekuci to nedoporučuju. Takže mi to zamítlí, dali mně ju do té výchovy.

Tyto případy poukazují na několik obecnějších problematických aspektů toho, jak se systém aktérům jeví. Prvním je roztržistost agendy, která přináší subjektivní pocit klientů, že záleží na libovůli konkrétních úřednic, že jde o souboj moci a zejména, že zájem dítěte zde nehraje roli. Druhým je vnímaná neprůhlednost a nepředvídatelnost rozhodování, kterou ani samy pracovnice OSPOD nedokážou spolehlivě předvídat či zprostředkovat jednání ostatních aktérů. Naopak vytvářejí zdůvodnění, opírající se o argumenty, o nichž se samotní klienti dozvědí, že jednak nevyplývají ze zákona, jednak nejsou aplikovány v jiných regionech Česka – typickým příkladem je podmínka absence exekuce pro uznání pěstounství.

Většina dětí ve zkoumaných rodinách během svého pobytu v náhradní rodinné péči zažila nejprve epizodu svěřením do péče jiné osoby a následně svěřením do pěstounské péče. To z praktického hlediska znamená, že po část jejich života v rodině nebyly náklady na péči o ně pokryty dávkami pěstounské péče. Tento fakt je výsledkem relativně vysokoprahové povahy přístupu k dané formě sociálních služeb. Dávky pěstounské péče nejsou nárokové, o pěstounství se rozhoduje soudně, žádosti většinou nejsou schopny žadatelky samy připravit a část z nich ani nerozumí logice celého procesu. Ačkoliv je pěstounství z odborného hlediska legitimizováno teoriemi¹⁶, jejichž předmětem je primárně vazba mezi dítětem a pečující osobou, systém rozhodování o svěřením zohledňuje kritéria, jež jsou z tohoto hlediska podružná a vypovídají jen o momentální situaci potenciálních pěstounů, případně reprezentují určitou formu morálních aspektů zásluhovosti dávek. Zároveň je sice z právního hlediska pochopitelné, že během pobytu dítěte může dojít ke změnám rozhodných skutečností, nicméně z hlediska funkčního je obtížně přijatelné, že rozhodování o různých formách NRP včetně finančního zabezpečení dítěte tvoří jeden balík úkonů, o nichž soud ve spolupráci se zainteresovanými aktéry (zejména rodina, OSPOD) rozhodne v nejlepším zájmu dítěte.

Jak již bylo řečeno, formální legitimizací zamítavých rozhodnutí o svěřením do pěstounské péče jsou v případě města, kde jsme prováděli výzkum, existující exekuce žadatele. Do jaké míry se tato charakteristika pěstounských rodin promítá do jejich schopnosti pečovat o svěřené děti, je velmi diskutabilní¹⁷. Zejména v situaci, kdy chybí individualizovaný přístup ve smyslu rozlišení výše dluhu, aktivity při jeho splacení a podobně. Fakticky však dítě v péči zadlužených prarodičů setrvává, jde jen o přiznání statusu pěstounů pro nárok na dávky pěstounské péče. Je tedy zřejmé, že exekuce žadatelů nejsou problémem z hlediska posouzení nejlepšího zájmu dítěte (dítě je v zadlužené rodině ponecháno), ale spíše odrazem snahy institucí vyhnout se neadresnému plynutí dávek, nebo v horším případě formální legitimizací skrytě diskriminačních mechanismů považujících romské klienty systému za neoprávněné konzumenty dávek. Je na místě zde upozornit, že možnost exekuce se u dávek pěstounské péče vztahuje pouze na odměnu pěstouna, zatímco z příspěvku na úhradu potřeb dítěte nemohou být exekuce strhávány (MPSV, 2018).

Výsledkem je utvoření opozitního postoje, ztráta důvěry a pocit osobní urážky. Přitom je otázkou, do jaké míry jsou právě dávky pěstounské péče vhodným způsobem nekalého obohacování. Jednak je třeba péči o děti fakticky vykonávat, což je kontrolováno na základě dohody o výkonu pěstounské péče. Jednak jsou okolnosti absence rodičů, nebo jejich neschopnosti vykonávat péči

¹⁶ Zejména teorie citové vazby (attachment) vycházející z práce Johna Bowlbyho (Bowlby, 1988), teoriemi socializace a sociální reprodukce (Mead, 1934).

¹⁷ Argumentace exekucemi vytváří paradox: na jednu stranu by exekuce mohly být chápány jako indikace nevhodného prostředí – pak by děti v péči těchto prarodičů neměly setrvávat, na druhou stranu by exekuce mohly být chápány jako výdaje ohrožující životní standard dítěte – pak by měl být každý další příjem zvažován jako přínos. Navíc tato praxe neexistuje celorepublikově, ani není vázaná formálními procedurami, jeví se tedy jako vyústění jakéhosi postojového klimatu na konkrétním úřadě v konkrétním městě, což opět nepřispívá k důvěryhodnosti a transparentnosti systému.

velmi často snadno doložitelné (výkon trestu). Dále je třeba brát v úvahu, že dávky pěstounské péče se započítávají do příjmů domácnosti, takže se v části případů stane, že domácnost ztrácí nárok na jiné dávky a výsledkem může být jen o málo lepší finanční situace.

Naše analýza ukazuje, že dalším důsledkem nejasného přístupu jsou případy, kdy v jedné domácnosti najdeme vedle sebe děti svěřené do pěstounské péče a svěřené do péče jiné osoby. Uvážíme-li, že jde stále o tytéž pečující osoby a tutéž situaci rodiny, a přijmeme-li obecný předpoklad, že v zájmu svěřeného dítěte je, aby jeho pečovatelé měli vyšší míru jistoty finančních příjmů a institucionální opory (zvláště v deprivovaných prostředích) než nižší, je tato situace rozporuplná a nepochopitelná. Stát na jednu stranu garantuje základní standardy – přebírá zodpovědnost za výchovu dítěte v situacích, kdy rodina selhává – chrání ho dohledem OSPOD a intervenuje ve smyslu sociálních politik. Na druhou stranu z velké části ponechává na aktivitě samotných uchazečů o pěstounství – prarodičů, do jaké míry budou schopni zajistit podporu pro dítě v pěstounské péči.

V rozhovorech, které jsme realizovali, se objevují dva velice důležité aspekty, které odráží subjektivní nedostupnost a neprůhlednost systému. Prvním je fakt, že dotazovaní mají ze strany OSPOD NRP pocit aktivního odrazování od snahy získat rozhodnutí o svěření do pěstounské péče (a jejich výpovědi na reálné příklady takových postupů skutečně odkazují). Druhým a souvisejícím aspektem je emoční důsledek této situace – strach. K vysokoprahové povaze sociální politiky se tedy přidává demotivace ze strany úřadů (pokud samotný úředník používá výraz „zkuste to“, přirovnává systém sociálního zabezpečení k loterii). Výsledkem je strach, který působí iracionálně, nicméně pramení z nejasností: strach nepřijít o dítě, o dávky na bydlení apod. S ním je spojena určitá forma paralýzy, která odrazuje od jednání s úřady („radši do toho nebudu vrtat, abych o něco nepřišla“). To dokládá následující vyprávění:

... já to sama nepochopím, protože já jak jsem podávala... k tomu soudu ten návrh, do té pěstounské péče a u soudu jsem na tom trvala, ale i přes to nevím podle čeho oni tak rozhodli, protože já jsem vůbec nepochopila, o co tam jde, oni ho neřešili, malýho. Oni ho neřešili... Oni řešili moje, problémy, protože než jsem teda vešla, než jsem teda šla... k tomu soudu. Tak paní, která mě měla na starost, tak už čekala, už čekala venku na chodbě. A ona mně řekla, že to mám vzít všechno zpět, protože pokud to nevezmu všechno zpět... tak, že přijdu o sociální dávky, který teď na něho mám a o bydlení.

Životy příbuzných pečujících osob v NRP, jak jsme je poznali z dvaceti vyprávění žen jednoho českého města, obsahují několik stěžejních stresových momentů. Samotná eskalace rodinné situace jako stresující sama o sobě popisována nebývá, jako by život prostě přinášel těžkosti a úkolem matky-pečovatelky o rodinu by bylo se s nimi pro dobro celé rodiny vyrovnávat. Prvním stresujícím momentem je vyslovení možnosti internace dítěte v rodinné nouzi mimo rodinu. Babičky mají tendenci si tuto situaci brát osobně, nebo jsou přímo příbuznými či sociálními pracovníky vyzvány, aby si situaci osobně vzaly, a tak se rozhodují pro to, stát se pečovatelkami¹⁸. Následuje nepřehledná a často ponižující a zastrahující procedura vyjednávání statusu NRP, ve které se ženy, s nimiž jsme hovořily, špatně orientují, působí na ně nahodile a zpětně v nich vyvolává lítost, že se možná nerozhodly zcela fundovaně a ve svém nejlepším zájmu. Samotný každodenní život s dítětem v péči připomíná běžná vyprávění rodiče, který se stará o nezletilé dítě, výjimku tvoří momenty, kdy se zvýznamňuje status pečovatele a s ním spojené speciální povinnosti či limity. V tomto smyslu se jako extrémně stresující jeví moment návratu biologického rodiče do každodenního života dítěte, typicky po ukončení výkonu trestu. Sřet s biologickým rodičem vypravěčky hodnotily jako katalyzátor svých vlastních nefundovaných rozhodnutí, jakoby se zvýraznily systematické nedostatky procesu přidělování dítěte do péče. Návratem biologického rodiče do každodenního života dítěte a konsekvencím na straně pečujících osob se věnuje následující oddíl.

¹⁸ Je dlužno poznamenat, že náš výzkum nic nepraví o těch, které se rozhodnou takovému tlaku čelit a děti si do péče neberou.

4.2 A všichni mají na něco právo

Ačkoliv povinností pěstouna je podporovat vztah s biologickými rodiči, ne vždy je tato role plně pochopena samotnými pěstouny a ne vždy je udržování vztahu funkční. V rámci našeho výzkumu jsme identifikovali několik problematických momentů, které vytvářejí dvojznačné situace konfliktních zájmů rodičů, pěstounů i dětí:

Proč já jsem je chtěla do té pěstounské péče? Protože je mám jenom v dočasné péči, běžné. Já jsem si myslela, že ta pěstounská péče jak kdyby mně zaručí, že opravdu ty děti u mně zůstanou, bude to moje jak kdyby právo se o ně starat a nebudu se muset s tou maminkou o ně přetahovat. (...) Oni mi řekli, že to tak není. Ale to já jsem fakt nevěděla, já jsem myslela, že ta pěstounská péče má nějakou záruku, že ty děti u mně budou. Že to nebude kdykoliv ona bude chtít a požádá si o ty děti. Přece to takhle to ani nebylo nebo bylo? Přece ty děti, když předtím chodily... (...) Já to nevím, nemám k tomu nějaké informace, že pokud přece jsou nějaký pěstouni tak je to určený, že se o ty děti budou starat! A jako, ta maminka na to měla dost dlouhou dobu! A předtím když se třeba deset let nebude starat. Přece když se deset let nemůže starat a najednou se rozhodne, že bude matka, jaký to bude mít dopad na ty pěstouny a na ty děti? (...) Tady se určuje hlavní práva matky, oni mi řeknou: „Ale ona má na to právo.“ A všichni mají na něco právo. To je zajímavý. A kdo potom bere ohledy na ty pěstouny třeba.

U části příbuzenských pěstounů, s nimiž jsme hovořili, je patrné, že prvotní očekávání při žádosti a přijetí statusu pečovatele v NRP odpovídala spíše osvojení. Trvajících práva biologického rodiče, stejně jako určitá míra nejistoty, že může dojít k nečekaným a nežádoucím změnám v právním statusu dětí, nejsou faktory, jež by příbuzenští pěstouni informovaně volili a přijímali. Jsou jednoduše důsledkem strukturálních faktorů, jež vedou k přijetí daného typu náhradní rodinné péče. Je zřejmé, že tato očekávání jsou mylná, protože pěstounská péče je institut, jehož součástí je snaha narovnat vztah s biologickými rodiči a zachovat šanci na návrat. Logika tohoto opatření je pochopitelná – rodiče mají šanci dát svůj život do pořádku a neztratit vazbu na dítě. Funkčnost tohoto aspektu pěstounské péče je však problematická. Mezi respondenty výzkumu se nenašel ani jeden případ, kdy by děti směřovaly zpět k biologickému rodiči, nebo by se alespoň zvyšovala naděje na návrat. V jednom případě po příchodu matky z vězení (a detoxikaci) existovala velká naděje, matka dítěte však půl roku po návratu zemřela. Doplníme-li naše zjištění pohledem na statistiky MPSV, zjistíme, že z 1383 případů ukončení pěstounské péče v roce 2016 bylo 136 (10%) ukončeno návratem dítěte k rodiči a 90% jiným způsobem (nejčastěji nabytím svéprávnosti). V případě péče jiné osoby je z tisíce ukončení v roce 2016 přibližně 17% návratů k rodičům a 83% ostatních forem (nejčastěji svěřeni do jiné formy NRP). Vyšší míru návratů k rodičům eviduje MPSV u pěstounské péče na přechodnou dobu (19%) a relativně nejvíce dětí se vrací k rodičům z nařízené ústavní výchovy (23%; MPSV, 2017).

Tato čísla jistě nejsou argumentem pro tvrzení, že snaha zachovat naději návratu k rodičům je přeceňovaná, na druhé straně však náš výzkum ukazuje, že způsobuje nejistotu a komplikuje běžný život pěstounům. Institut pěstounské péče má v sobě zakotven apriorní předpoklad, že kontakt s biologickou rodinou je žádoucí, a stanovuje povinnost pěstouna tyto vazby rozvíjet a posilovat. Pěstoun musí umožnit biologickému rodiči kontakt a samozřejmě biologickému rodiči zůstává právo rozhodovat o dítěti. Tyto fakty mnoha pěstounům komplikují život a zároveň se postupně po novelizaci v roce 2013 ozývají hlasy odborníků, které upozorňují, že vztah k biologickým rodičům by neměl být řešen automatickým a plošným předpokladem žádoucího styku, ale více individuálně podle povahy vztahu s biologickým rodičem (Barvíková, 2015; Moštková, Sobotková, 2016). Z psychologického hlediska lze dodat, že sporadický styk s biologickými rodiči, kteří mnohdy opakovaně vytvářejí v dětech falešné naděje, působí mnohdy spíše destabilizujícím vlivem.

V krajní míře to vyjadřuje názor respondentky, která na otázku, co by doporučila lidem, kteří se rozhodují pro pěstounskou péči, odpovídá radikálně:

*Tak pokud se rozhodne, že vzít si to dítě, tak jako určitě bych mu doporučila to, aby si hnedka zjistil, jaký to má rodiče, a aby dal zákaz, aby se nevídali, protože ta starost je větší. Jako **tohle mně dává víc zabrat než ty děti**, jo. Protože jak říkám, s děckama nemám problémy, oni se snaží, jsou spokojení, takže tam ani není pak, kde by se našel ten problém. **Já tedka řeším jenom tu matku**, takže určitě bych jim poradila, aby prostě si zařídili to, aby měli ten zákaz styku rodičů, protože ti pak dělají peklo. Že navádí ty děti, že. Pro ty děti je to těžký, protože oni si řeknou, u tety su spokojenej, všechno mám, jo; jezdím všude a všechno. Ale tohle je přece mamka, že. Tak mamka, když mi řekne, že pojedou do New Yorku, tak jí budu věřit. Jenomže on ví, jo; pořád mu říkám: ty seš strašně... nemůžeš věřit mámě, že tě vezme do New Yorku, když ona nemá ani korunu!*

5 DISKUSE A ZÁVĚR

Bez ohledu na lokalitu i etnicitu je patrné, že nižší sociální status znamená větší riziko narušení rodinných vazeb a zároveň problematická rodina původu vybavuje potomky mizivými předpoklady pro sociální mobilitu. Během porevolučního vývoje se v České republice bohužel podařilo tyto bludné kruhy souvislostí spíše posílit než rozetnout. Postupná liberalizace, z níž převážná část populace těžila, má svoje oběti, v jejichž osudech se kumulují důsledky strukturální nezaměstnanosti, nízkých vzdělanostních šancí i aspirací, deregulace trhu s bydlením, privatizace a nedostatečná regulace úvěrového i exekučního podnikání.

Proto příbuzenská náhradní rodinná péče představuje nejen specifickou variantu zabezpečení dětí, ale také musí být vnímána jako důležitá součást boje proti chudobě, sociálnímu vyloučení a jejich mezigenerační reprodukci. Specificky ve vyloučených lokalitách je tato forma náhradní rodinné péče možností, jak udržet děti v rodině, kde jedna generace selhává. O to významnější pak je provázení pěstounů, jež pomáhá neopakovat nevhodné výchovné vzorce. Tyto mechanismy se zviditelňují v kontextu sociálně vyloučených lokalit, nicméně v různé míře a kombinaci jsou u příbuzenské náhradní rodinné péče přítomny obecně. V analýze založené na kvalitativním empirickém výzkumu jsme představili subjektivní pohledy pečujících příbuzných. V úvodu textu jsme si jako cíl vytkli systematické prozkoumání paradoxů systému náhradní rodinné péče v kontextu příbuzenství a sociálně vyloučených lokalit, proto shrnutí základních závěrů našeho výzkumu nabízíme ve formě vymezení několika základních paradoxů, jež nám kvalitativní materiál pomohl zviditelnit a konceptualizovat:

Paradox „zneužívání dávek“ pro úsporu státních prostředků: Strukturální problém je připisován individuálním aktérům. S těmito mechanismy se často setkáváme obecně, konkrétní podoba u pěstounství je následující: Pěstounství má v očích veřejnosti velmi rozporuplné konotace. Mýtus pěstounství jako výnosné výdělečné činnosti komplikuje život i pěstounům ve vyloučených lokalitách. Tím více, že se s nimi pojí představa o notorickém zneužívání sociálních dávek a dávky pěstounské péče jsou pak v tomto pohledu jen další způsob, jak bezpracně přijít k penězům. Příbuzenství v tomto ohledu nepomáhá, ale spíše situaci komplikuje, neboť samotná legislativní úprava i praxe úřadů nedává jednoznačnou odpověď na otázku, zda péče příbuzných spadá do kategorie služby, jejímž výkonem pěstoun fakticky odlehčuje státu (institucionální péče je dražší), nebo do kategorie morální povinnosti v rámci rodinné solidarity, kterou příbuzný má vykonávat na své náklady.

Paradox intenzivnější práce s méně rizikovými aktéry: Znamé, mnohokrát prozkoumané a velmi zřetelné riziko příbuzenské náhradní rodinné péče, jímž je opakování nevhodných vzorců výchovy, není v institutu péče jiné osoby NRP nijak důsledně podchyceno. Ačkoliv z hlediska žadatelů jsou nejpodstatnějším přínosem pěstounství dávky, které pomohou zlepšit obtížnou situaci rodin, z hlediska sociálních politik je klíčovým nástrojem dohoda o výkonu pěstounské péče a provázení

rodin s ní spojené, což si některé pečující osoby uvědomují. Jestliže jde o nástroje proti reprodukci sociálního vyloučení, mělo by být zájmem státu pokrýt co nejvíce dětí v náhradní rodinné péči intenzivním provázením, a z výše uvedeného důvodu právě tam, kde péči vykonávají prarodiče, neboť právě tam je riziko reprodukce nevhodných výchovných vzorců z principu významné.

Paradox naplňování nejlepšího zájmu dítěte odmítnutím dotovat nevhodné pečovatele: Rozhodování o formě náhradní rodinné péče (prakticky o přiznání dávek pěstounské péče) je rámováno charakteristikami uchazečů o pěstounství. Tíživší lidé, kteří nebyli shledáni způsobilí pro výkon pěstounské péče, však fakticky o dané děti pečují v institutu péče jiné osoby. Mechanismy rozhodování, jejichž funkcí je fakticky rozdělovat státní prostředky bez zbytečného plýtvání jsou tedy legitimizovány odlišnou rétorikou – zájmy dětí. Zdá se také, že aktérům SPSP mohou chybět interkulturní kompetence při výkonu povolání (Lukešová, 2015).

Paradox čekání na rodiče, kteří se nevrací: Obecný předpoklad o vhodnosti udržovat a posilovat vztah s biologickým(i) rodičem (rodiči) je třeba revidovat a individualizovat. Nezřídka zásadně komplikuje situaci pečovateli a je často spíše kontraproduktivní pro dítě (falešné naděje, stále se nenaplnující sliby, rozpolcený přístup k nejbližším příbuzným – socializace v neustále prodlužovaném provizoriu). Taktéž praktická stránka rozhodovacích pravomocí není dorešená – pečující osoby se potýkají s problémy od běžných úkonů spjatých se školní docházkou, lékařskými službami, až po možnost vycestovat s dítětem na zahraniční dovolenou (Martinek 2018). Legislativní úprava, jež vychází z ideje zachování co největší šance rodiče na návrat do rodičovské role, naráží na reálná data naznačující, že devět z deseti dětí v pěstounské péči zůstává bez návratu k rodiči.

Domníváme se, že spojujícím prvkem naznačených paradoxů je zejména paralelní existence institutu pěstounství a péče jiné osoby. Hlavní závěr našeho výzkumu lze proto shrnout v následujících řádcích: Rozhodování o svěření do pěstounské péče je pro dotčené netransparentní a nepředvídatelné, vytváří nerovnosti a demotivuje. Nejsou výjimkou situace, kdy v jedné rodině žijí děti v pěstounské péči i děti svěřené do péče jiné osoby, a situace, v nichž totéž dítě zažívá dlouhé epizody, kdy je téměř pečovateli svěřeno do péče jiné osoby a posléze teprve do pěstounství. Pěstounská péče je v současnosti jediným institutem, jenž umožňuje náhradním rodinám finanční zajištění náročné a neplánované péče o svěřené děti. Jestliže stát směřuje od institucionální péče k péči v náhradních rodinách, musí také sociální politiky počítat s faktem, že u podstatné části odebraných dětí budou o získání péče usilovat jejich příbuzní. Tento fenomén je žádoucí, neboť umožňuje zachovávat přirozené vazby dítěte a z výzkumů realizovaných v zahraničí plyne, že při dostatečném provázení rodin převažují pozitivita nad negativy (Hayslip, Kaminski, 2005; Courtney, Iwaniec, 2009; Vecchiato, Canali, 2013). V rozporu s těmito předpoklady je však poměrně nespecifická a nízká pozornost věnována problematice příbuzenského pěstounství a zejména kumulace příbuzenské náhradní rodinné péče v institutu svěření do péče jiné osoby, jenž nezakládá nárok na dávky pěstounské péče, a tak se z něj prakticky stává rezervoár příbuzných, kteří mají na starost dítě bez finančního zajištění (Moštková, Sobotková, 2016).

Institut svěření do péče jiné osoby je v systémovém pohledu kontraproduktivní: prakticky funguje jako jednodušší varianta pěstounství aplikovaná v případech prarodičů, u nichž je nižší šance pěstounství docílit. Tato praxe je z hlediska boje proti sociální reprodukci vyloučení disfunkční, neboť vede ke kumulaci znevýhodnění – rodiny, které jsou problematické, nedosáhnou nejen na pěstounské dávky, ale ani nejsou zařazeny do intenzivnějších programů vzdělávání a provázení, jež nabízí alespoň minimální šanci narušit reprodukci znevýhodnění. Přitom děti fakticky v péči daných rodin vyrůstají. Jestliže zájem dítěte je při rozhodování o pěstounské péči primárním kritériem, je dualita mezi svěřováním do péče jiné osoby a do pěstounské péče neobhájitelná, proto se domníváme, že by měla být podoba institutu péče jiné osoby přehodnocena, a to zvláště s ohledem na procesní a legislativní zázemí pěstounské péče vykonávané příbuznými osobami. Dále se z výsledku našeho výzkumu jeví jako vhodné věnovat více pozornosti komunikaci s potenciálními příbuznými pečujícími osobami tak, aby na ně nebyl vytvářen implicitní morální nátlak o dítě pečovat vyplývající se zákonné povinnosti o dítě se postarat (starost může vypadat i tak, že babička

rozhodne, že dítě bude v NRP u nepřibuzné osoby, ale bude se s ním nadále pravidelně stýkat). Pokud se příbuzná osoba rozhodne dítě do péče převzít, bylo by na místě opakovaně a s ohledem na vzdělanostní zázemí této osoby vysvětlit, v čem spočívají jednotlivé možné režimy péče, na co jimi vzniká nárok a s čím naopak daný status nesouvisí (typicky se jedná o zaměňování pečovatelských a osvojení). V neposlední řadě se nám jeví jako efektivní opatření s potenciálně výrazným úlevovým vlivem na pečující osoby využití mediačních služeb v kontaktu s biologickými rodiči dětí svěřených do péče (Kolektiv 2018: 228). V našem výzkumu jsme se s takovou situací nesetkali, z vyjádření vypravěček je však patrné, že se jedná o potenciálně velmi zátěžové situace, které svým průběhem nabourávají integritu vlastního rozhodnutí vzít si dítě do péče, a tím nezvládnuté konflikty v této oblasti de facto ohrožují samotnou náhradní rodinnou péči.

POUŽITÉ ZDROJE

- Agentura pro sociální začleňování [online]. [2. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/>
- AVELLAR S., SMOCK P. 2005. The Economic Consequences of the Dissolution of Cohabiting Unions. *Journal of Marriage and Family*, 67(2), 315–327.
- BARVÍKOVÁ, J. 2015. Anketa k pěstounské péči. *Fórum sociální politiky*, 9(5), 26–28.
- BITTNEROVÁ, D., DOUBEK, D., LEVÍNSKÁ, M. 2013. Socializace dítěte ve vyloučené lokalitě: Schéma DĚTI SI DĚLAJÍ, CO CHTĚJÍ. *Lidé města / Urban People*, 15(1), 3–25.
- BITTNEROVÁ, D., MORAVCOVÁ, M. (Eds.). 2013. *Etnické komunity. Romové*. Praha: FHS UK.
- BOOTH, A., EDWARDS, J. N. 1985. Age at Marriage and Marital Instability. *Journal of Marriage and the Family*, 47(1), 67–75.
- BOWLBY, J. 1988. *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
- BUBLEOVÁ, V. et al. 2011. *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče.
- COURTNEY, M. E., IWANIEC, D. 2009. *Residential Care of Children: Comparative Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2017. *Vybrané údaje o sociálním zabezpečení 2016*. [online] Praha: ČSÚ. Český statistický úřad [online]. [2. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vybrane-udaje-o-socialnim-zabezpeceni-2016>
- FATKOVÁ, G. 2013. Limity antropologie dětství: Případ „dětství“ v sociálně vyloučené lokalitě. *Lidé města: Urban People*, 15(1), 27–47.
- FRITSCH, T. A., BURKHEAD, J. D. 1981. Behavioral Reactions of Children to Parental Absence Due to Imprisonment. *Family Relations*, 30(1), 83–88.
- GAC, S. R. O. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC, s. r. o.
- GAC, S. R. O. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: GAC, s. r. o.
- GIBBS, P., MÜLLER, U. 2000. Kinship Foster Care Moving to the Mainstream: Controversy, Policy, and Outcomes. *Adoption Quarterly*, 4(2), 57–87.
- GIDDENS, A. 1999. *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- HAYSLIP, B., KAMINSKI, P. L. 2005. Grandparents Raising Their Grandchildren: A Review of the Literature and Suggestions for Practice. *The Gerontologist*, 45(2), 262–269.
- HÄRKÖNEN, J., BERNARDI, F., BOERTIEN, D. 2017. Family Dynamics and Child Outcomes: An Overview of Research and Open Questions. *European Journal of Population*, 33(2), 163–184.
- JAKOUBEK, M. 2006. Přemýšlení (rethinking) Romů. In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (Eds.). „Romové“ v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 322–400.

- KAŠPAROVÁ, I., RIPKA, Š., SIDIROPULU JANKŮ, K. 2008. *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice. Moravské lokality*. Praha: Úřad vlády ČR, Brno: FSS MU.
- KLÍČOVÁ, K., NOVÁKOVÁ T. 2004. Family Behaviour in Socially Excluded Roma Communities. In: MAREŠ, P. et al. *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister & Principal publishing, 130–148.
- KOLEKTIV, 2018. *Dobry pěstoun: náhradní rodinná péče v ČR*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- LEHRER, E. L. 2008. Age at Marriage and Marital Instability: Revisiting the BeckerLandes-Michael hypothesis. *Journal of Population Economics*, 21(2): 463–484.
- LIETZ, C. A., JULIEN-CHINN, F. J., GEIGER, J. M., HAYES PIEL, M. 2016. Cultivating Resilience in Families Who Foster: Understanding How Families Cope and Adapt Over Time. *Family Process*, 55(4), 660–672.
- LUKEŠOVÁ, M. 2015. Interkulturní kompetence jako faktor kulturně kompetentní praxe v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 96–108.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 36(3), 285–297.
- MARTINEK, J. 2018. *Raději řeknou, že na kroužky nemají, než se soudit* [online]. Praha: Borgis, a. s. [2. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/486924-radeji-reknou-ze-na-krouzky-nemaji-nez-se-soudit.html>
- McLANAHAN, S., PERCHESKI, C. 2008. Family Structure and the Reproduction of Inequalities. *Annual Review of Sociology*, 34, 257–276.
- MEAD, G. H. 1934. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- MOŠTKOVÁ, Š., SOBOTKOVÁ, I. 2016. Příbuzenská pěstounská péče: když dítě vychovávají prarodiče. *E-psychologie elektronický časopis ČMPS*, 10(4), 47–64.
- MPSV. 2018. *Slovník sociálního zabezpečení* [online]. Praha: MPSV. [2. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/7260>
- MPSV. 2017. *Roční výkaz o výkonu sociálně-právní ochrany dětí za rok 2016* [online]. Praha: MPSV. [2. 1 2019]. Dostupné z: <http://slovník.mpsv.cz/davky-pestounske-pecce.html>
- OVESNÁ, K. 2018. *Mediální obraz pěstounské péče v audiovizuálních médiích*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Dita Palaščáková.
- DLOUHÁ, P. 2018. *2018: Vyšší odměny pro pěstouny i příspěvek na svěřené dítě* [online]. Praha: Partners media, s. r. o. [2. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.penize.cz/davky-pestounske-pecce/326223-2018-vyssi-odmeny-pro-pestouny-i-prispevek-na-sverene-dite>
- PEŠKOVÁ, L. 2013. *Mediální obraz transformace systému péče o ohrožené děti*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií.
- SIDIROPULU JANKŮ, K. 2015. Researching with Respect, Remembering with Dignity: Day after Day. In: NEDBÁLKOVÁ, K., SIDIROPULU JANKŮ, K. *Doing Research, Making Science: The Memory of Roma Workers*. Brno: CDK, Sociology Series, 75–98.
- SIDIROPULU JANKŮ, K. 2014. O Leperiben. Partnerství, etnizace a orientalismus v aplikovaném výzkumu. *Biograf*, 59(2), 3–32.
- SIDIROPULU JANKŮ, K. 2013. Krajina vzpomínek. „Kdo kreslí mapu brněnského Bronxu“. *Sociální studia*, 15(4), 57–78.
- SOBOTKOVÁ, I. 2010. Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče. *E-psychologie elektronický časopis ČMPS*, 4(1), 51–57.
- SOCIÁLNÍ PRÁCE. 2015. Transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny. Supplement. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(2).
- SOCIO FACTOR. 2018. *Návrh optimalizace řízení systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti* [online]. Praha: MPSV. [2. 1. 2019]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/21721/optimalizace_rizeni.pdf

- SÝKORA, L. (Ed.). 2010. *Rezidenční segregace*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky.
- ŠMAJDOVÁ BÚŠOVÁ, K., KUČERA, M. 2015. *Profesionální rodičovství: etnografická studie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- TRNKOVÁ, L. 2018. *Náhradní péče o dítě*. Praha: Wolters Kluwer.
- VAVREČKOVÁ, V., TICHÁ, M. ONDRÚŠOVÁ, Z. 2017. Substitute Child Care as a Current Problem of Social Care in the Czech Republic. *Danube: Law Economics and Social Issues Review*, 8(4), 237–248.
- VECCHIATO, T., CANALI, C. 2013. *Foster Care In Europe: What Do We Know About Outcomes And Evidence?* Padova: Fondazione Zancan.
- WOLFINGER, N. H. 2005. *Understanding the Divorce Cycle. Children of Divorce in Their Own Marriages*. New York: Cambridge University Press.

Souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a kvalitou života seniorů: implikace pro sociální práci¹

The Link between the Anticipated Availability of Social Support and the Quality of Life of Seniors: Its Implications for Social Work

Ivana Kowaliková, Oldřich Chytil

Mgr. Ivana Kowaliková² je studentkou doktorského studijního oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity.

Prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.,³ je profesorem sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Zabývá se teoriemi a metodami sociální práce a důsledky modernizace pro sociální práci. Je ředitelem Evropského výzkumného institutu sociální práce Ostravské univerzity.

Abstrakt

CÍLE: Stat' publikuje výsledky výzkumu, jehož cílem bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a kvalitou života seniorů ve zvolených indikátorech, a to v závislosti na typu jejich domácnosti. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickým východiskem statě je teorie sociální opory. **METODY:** Použitou metodou výzkumu je sekundární analýza šetření Generation and Gender Survey Czech Republic (GGS, 2005). **VÝSLEDKY:** Výsledkem výzkumu je zjištění, že mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci existuje souvislost. Dalším zjištěním je, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zvolenými indikátory kvality života seniorů existuje souvislost. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Výsledky výzkumu nás ospravedlňují tvrdit, že zásadním úkolem sociální práce se seniory je rozvíjet intervence zaměřené na zajištění a udržení dostupnosti sociální opory.

Klíčová slova

jednočlenná domácnost, dvou- a vícečlenná domácnost, senior, sociální opora, kvalita života

¹ Tento článek byl podpořen ze Studentské grantové soutěže SGS03/FSS/2018 Sociální opora seniorů podle typu jejich domácnosti.

² Kontakt: Mgr. Ivana Kowaliková, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Katedra sociální práce, Československá 16, 702 00 Ostrava; ivana.kowalikova@osu.cz

³ Kontakt: Prof. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Katedra sociální práce, Československá 16, 702 00 Ostrava; oldrich.chytil@osu.cz

Abstract

OBJECTIVES: This study aims to determine whether there is a link between the types of household of seniors and the anticipated availability of social support in difficult situations of the seniors, and whether there is a link between the anticipated availability of social support in the difficult situation of the seniors and their quality of life, as shown in selected indicators by the type of household. **THEORETICAL BASIS:** The study uses the theory of social support. **METHODS:** The method used is a secondary analysis study conducted by the Generation and Gender Survey Czech Republic (GGs, 2005). **OUTCOMES:** There is a link between the type of household of the seniors and the anticipated availability of social support in difficult situations. Another result is that there is a link between the anticipated availability of social support in difficult situations and the selected indicators of the quality of life of the seniors. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Our findings allow us to declare that the fundamental task of social work with seniors is to develop interventions aimed at securing and maintaining the availability of social support.

Keywords

one-person household, multi-person household, senior, social support, quality of life

ÚVOD

Výstupy výzkumů týkajících se dostupnosti sociální opory a její souvislosti s kvalitou života seniorů přináší důležité poznatky pro sociální práci se seniory. Dostupná sociální opora může seniorům umožnit „stárnout v přirozeném prostředí“ a zvýšit kvalitu jejich života (Tanner, Harris, 2008). Závěry zahraničních výzkumů uvádí, že existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a dostupností sociální opory (Chou, Chi, 2000; Yeh, Lo, 2004; Sok, Yun, 2011; Cornwell, 2016). Zkoumáním souvislosti mezi typem domácnosti seniorů a dostupností sociální opory seniorů se zabývají především vědci z Koreje, Japonska a Číny. V České republice tento typ výzkumu chybí. Otázky týkající se dostupnosti sociální opory pro seniory jsou zvláště důležité proto, že v tomto období dochází často ke ztrátám blízkých osob nebo k narušení vztahů, které jsou zdrojem sociální opory (Dykstra, 2015). Z výsledku našeho předchozího výzkumu anticipované dostupnosti sociální opory, který byl založen na sekundární analýze dat (ISSP, 2001), vyplynulo, že bez ohledu na typ domácnosti seniorů podle jejich mínění nemají v obtížných situacích dostatečnou dostupnost sociální opory z neformálních zdrojů. Seniori uváděli, že ve svém okolí nemají zpravidla nikoho, na koho by se mohli v případě potřeby pomoci v obtížné situaci obrátit. Není zcela jasné, jaké obtížné situace měli seniori na mysli, ale podstatné je jejich mínění, že v případě nouze se nemají na koho obrátit (Kowaliková, Chytil, 2019).

Toto zjištění považujeme za alarmující. Na druhou stranu si uvědomujeme, že toto zjištění může být ovlivněno limitem našeho výzkumu, kterým byl nízký počet respondentů pro sekundární analýzu. Z tohoto důvodu jsme fenomén anticipované dostupnosti sociální opory zkoumali znovu s využitím jiných dostupných dat.

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci. Vzhledem k tomu, že existují výzkumy, které potvrzují souvislost mezi typem domácnosti a kvalitou života seniorů (Dean, Kolody, Wood, Matt, 1992; Chou, Chi, 2000; Chen, Short, 2008; Lim, Kua, 2011; Zhang, 2015), také jsme zkoumali, zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a kvalitou života seniorů ve zvolených indikátorech, a to v závislosti na typu jejich domácnosti. Pro zkoumání anticipované dostupnosti sociální opory seniorů jsme využili jediný existující datový soubor – Generation and Gender Survey Czech Republic (GGs, 2005), který umožnil zodpovědět dvě výzkumné otázky:

*Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů s typem jejich domácnosti?
Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů se zvolenými indikátory
kvality života v závislosti na typu jejich domácnosti?*

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Sociální opora

Teoretickým východiskem výzkumu je teorie sociální opory. Při studiu sociální opory autoři vycházejí zpravidla ze tří paradigmat. Z komunikačně-interakčního paradigmatu (Mareš, 2001), sociologického paradigmatu (Šolcová, Kebza, 1999), paradigmatu psychologicko-medicínského (Šolcová, Kebza, 1999; Mareš, 2002). Podle komunikačně-interakčního paradigmatu je studium sociální opory věnováno průběhu poskytování, přijímání a využívání sociální opory a také zvláštnostem poskytovatele a příjemce, které ovlivňují procesy sociální opory (Mareš, 2001). Sociologické paradigma je založeno na studiu sociální směny. V rámci koncepce sociální směny může být sociální opora definována jako probíhající transakce zdrojů mezi členy sociální sítě (Šolcová, Kebza, 1999). V psychologicko-medicínském paradigmatu je sociální opora chápána jako jeden z faktorů, který moderuje vliv nepříznivých životních událostí na psychickou pohodu a zdraví člověka (Šolcová, Kebza, 1999). Sociální opora je v rámci tohoto paradigmatu chápána jako důležitá psychosociální podmínka zdraví, která pomáhá jednotlivci při dosažení potřeb a eliminuje stresové situace (Dai, Zhang, Zhang et al., 2016). V našem výzkumu jsme vycházeli ze dvou paradigmat sociální opory – sociologického paradigmatu a paradigmatu psychologicko-medicínského, která se při zkoumání souvislosti anticipované dostupnosti sociální opory s kvalitou života vzájemně doplňují.

Při studiu dostupnosti sociální opory jsme vycházeli z paradigmatu sociologického. Šolcová a Kebza (1999) uvádí, že ve výzkumu sociální opory je nutné rozlišovat mezi dostupnou sociální oporou anticipovanou a získanou. Anticipovaná dostupnost sociální opory je vnímána jako přesvědčení, že v případě potřeby bude pomoc od blízkých osob dostupná. Naproti tomu získaná dostupnost sociální opory představuje obdrženou pomoc, které se jedinci skutečně dostalo. Anticipovaná dostupnost sociální opory reflektuje obecná očekávání jedince, zatímco získaná dostupnost sociální opory je založena na konkrétní zkušenosti ve specifické situaci. V našem výzkumu jsme zkoumali, zda existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci.

Při zkoumání souvislosti anticipované dostupnosti sociální opory s kvalitou života jsme vycházeli z paradigmatu psychologicko-medicínského, kdy je sociální opora chápána jako důležitá psychosociální podmínka zdraví a psychické pohody člověka. Zkoumání kvality života má dvě rozdílné tradice. Koncept, který definuje kvalitu života ve smyslu objektivních životních podmínek, a koncept, který definuje kvalitu života ve smyslu subjektivního hodnocení (Tesch-Roemer, 2012). Podle Příbyla (2015) je psychická pohoda seniorů pro subjektivní hodnocení kvality života nejdůležitější podmínkou. Zkoumali jsme, zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zvolenými subjektivně hodnocenými indikátory kvality života seniorů – mírou pocitu osamělosti, mírou depresivní nálad a subjektivním hodnocením zdraví.

Lze nalézt empirické výzkumy zabývající se vztahem mezi dostupností sociální opory a námi zvolenými indikátory kvality života, které potvrzují existenci souvislosti mezi dostupností sociální opory a kvalitou života seniorů (Wenger, Davies, Shahtahmasebi, Scott, 1996; Yeh, Lo, 2004; Tomaka, Thompson, Palacios, 2006; Kobayashi, Fujiwara, Fukaya et al., 2011; Chen, Hicks, While, 2014; Dai, Zhang, Zhang, et al., 2016; Kang, Park, Wallace, 2016; Mouodi, Bijani, Hosseini, Hajian-Tilaki, 2016). Existují však i výzkumy zabývající se vztahem mezi dostupností sociální opory a námi zvolenými indikátory kvality života, které dospívají k závěru, že neexistuje souvislost mezi dostupností sociální opory a kvalitou života seniorů (Reinhardt, Boerner, Horowitz, 2006).

Výsledky výzkumů o vztahu mezi dostupností sociální opory a zvolenými indikátory kvality života nejsou zcela jednoznačné. Rozporná zjištění jednotlivých výzkumů mohou být zapříčiněna multidimenziálností konceptu sociální opory (Šolcová, Kebza, 1999).

Z předchozích zjištění týkajících se souvislostí mezi dostupností sociální opory seniorů a kvalitou života jsme vycházeli při formulaci cíle výzkumu a výzkumných otázek. Zkoumali jsme, zda existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a kvalitou života seniorů ve zvolených indikátorech, a to v závislosti na typu jejich domácnosti.

Typy domácnosti seniorů v České republice

Domácnost je vymezována jako ohraničený prostor, který je sdílen jednou nebo více osobami, které trvale žijí v jednom bytě a společně hradí náklady na bydlení (Český statistický úřad, 2015).

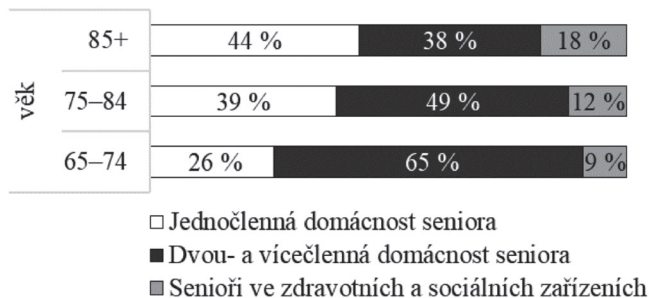
Definování pojmu senior není jednotné, v odborné literatuře se objevuje vymezení seniora zpravidla podle stáří kalendářního, biologického a sociálního (Haškovcová, 2010; Příbyl, 2015).

Demografové, psychologové, sociologové a gerontologové pracují s různou věkovou hranicí, například podle Českého statistického úřadu je seniorem osoba od 65 let. Seniorem v našem výzkumu je osoba na základě socioekonomického statusu starobního důchodce. Jde o osobu, která pobírá starobní důchod, jehož podmínky na nárok definuje zákon o důchodovém pojištění (zákon 155/1995 Sb.). Toto vymezení jsme zvolili proto, že sociální stáří definované odchodem do důchodu je spojováno se změnou životního stylu, proměnou potřeb a změnou v sociálních rolích (Haškovcová, 2010; Příbyl, 2015) a tyto změny mohou ovlivňovat sociální oporu seniorů.

Podle údajů Českého statistického úřadu (2014) bylo v roce 2011 v České republice celkem 1,1 mil. domácností seniorů, ve kterých žilo přibližně 1,8 mil. osob. V naprosté většině se jednalo o domácnosti nepracujících starobních důchodců, především odvoděných žen.

Z hlediska typologie domácnosti seniorů jsme v našem výzkumu rozlišili jednočlennou domácnost seniora a dvou- a vícečlennou domácnost seniora. Tyto dva typy domácnosti seniorů jsme pro další analýzu zvolili proto, že z hlediska dostupnosti sociální opory mohou vznikat rozdíly, na které upozornili například Yeh, Lo (2004).

Graf 1: Podíly typů domácností seniorů ve věkových kategoriích

Zdroj: Český statistický úřad (2014), upraveno autory.

Na grafu 1 je znázorněn podíl typů domácností seniorů ve věkových kategoriích od 65 a více let, se kterou pracuje Český statistický úřad. Senioři v nižší věkové kategorii tvoří častěji dvou- a vícečlenné domácnosti, to znamená, že žijí v sezdáném nebo nesezdáném páru či jako druh a družka. Se zvyšující se intenzitou úmrtnosti se stoupajícím věkem se mění typ domácností seniorů. Zvyšuje se počet jednočlenných domácností seniorů, a naopak klesá podíl seniorů žijících ve dvou- a vícečlenné domácnosti, zejména osob žijících v páru (Český statistický úřad, 2014).

Podobně jako v grafu 1, kde je znázorněna typologie domácností seniorů ve věkových kategoriích v České republice, také jiné evropské země vykazují zvyšující se podíly jednočlenných domácností seniorů, zejména ve věkové kategorii 75 a více let (Zueras, Gamundi, 2013). Podle Eurostatu (2015) jednočlenné domácnosti seniorů (65 a více let) v členských zemích Evropské unie tvoří přibližně 13 % ze všech domácností a téměř polovina všech senierek, které žijí v jednočlenné domácnosti, má 85 a více let. Situace v asijských zemích je podobná vývoji zemí evropských, i zde se zvyšují počty jednočlenných domácností seniorů, a to především žen. Například v Koreji se během šesti let (od roku 2006 do 2012) zvýšil počet jednočlenných domácností seniorů o 30 %, z hlediska pohlaví jde o 87 % žen (Sok, Yun, 2011). Počty seniorů, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, se obdobně zvyšují i v Číně a dalších asijských zemích (Yeh, Lo, 2004; Chen, Hicks, While, 2014; Chung, Lee, Kim, 2016).

METODOLOGIE

Z výsledků zahraničních výzkumů týkajících se souvislostí mezi dostupností sociální opory seniorů a kvalitou jejich života jsme vycházeli a kladli jsme si dvě výzkumné otázky:

Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů s typem jejich domácnosti?

Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů se zvolenými indikátory kvality života v závislosti na typu jejich domácnosti?

Pro získání odpovědi na tyto dvě výzkumné otázky jsme zvolili sekundární analýzu, která pro výzkumnou činnost využívá data výzkumu, který byl původně vytvořen za jiným účelem (Hendl, 2014; Rubin, Babbie, 2008). V realizovaném kvantitativním výzkumu vycházíme z dat výzkumu Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy, šetření Generation and Gender Survey Czech Republic (GGS, 2005). Data, která jsme pro sekundární analýzu využili, vychází z první vlny tohoto šetření, které proběhlo na území celé České republiky v roce 2005, kdy byly shromážděny údaje od 10 006 respondentů ve věku 18–79 let. Původní dotazník výzkumu (GGS, 2005) zahrnoval tyto okruhy otázek: domácnost, děti, partnerství, rodiče a domov rodičů, plodnost, zdraví a duševní pohoda, ekonomická aktivita a příjmy, majetek domácnosti a hodnotové orientace a postoje. V naší analýze jsme pracovali s okruhem otázek zdraví a duševní pohoda.

Do sekundární analýzy byli na základě námi zvoleného kritéria vybráni pouze ti respondenti, kteří uvedli, že patří do kategorie starobní důchodce. Z celkového počtu 10 006 respondentů jsme do sekundární analýzy zvolili podsoubor 2505 respondentů, což činí 25 % z původního výběrového souboru. Námi vybraný podsoubor 2505 respondentů (100%) byl analyzován v programu SPSS 25. Jednorozměrná analýza vedla ke zjištění základních charakteristik o 2505 respondentech (viz tabulku: Charakteristika respondentů podle typu jejich domácnosti). Pro testování hypotéz byl zvolen statistický test – Pearsonův Chí-kvadrát. Jedná se o následující hypotézy:

H1	Typ domácnosti seniorů souvisí s anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci
----	---

Nezávisle proměnná *typ domácnosti seniorů* byla zjišťována modifikací dvou otázek standardizovaného dotazníku výzkumu (GGS, 2005) zaměřených na zjištění socioekonomického statusu a počtu členů v domácnosti. Vznikly dvě kategorie: „jednočlenná domácnost seniora“ a „dvou- a vícečlenná domácnost seniora“. Respondenti, kteří uvedli, že jsou starobními důchodci a počet členů domácností tvoří pouze jedna osoba, byli zařazeni do kategorie jednočlenná domácnost seniora. Respondenti, kteří uvedli, že jsou starobními důchodci a počet členů domácností tvoří více než jedna osoba, byli zařazeni do kategorie dvou- a vícečlenná domácnost seniora.

Závisle proměnná *anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů* byla zjišťována hodnocením výroku týkajícího se životní zkušenosti v poslední době: „Je spousta lidí, na které se mohu v případě potíží obrátit.“ Senioři volili odpovědi na škále: ano, částečně, ne.

H2	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí s mírou pocitu osamělosti seniorů
----	--

Nezávisle proměnná *anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů* byla zjišťována jako u H1.

Závisle proměnná *míra pocitu osamělosti seniorů* byla zjišťována otázkou, kde respondenti měli označit, jak často je v minulém týdnu provázel pocit osamělosti. Na výrok: „Cítil/a jsem se osamělý/á“ seniori odpovídali na čtyřbodové škále „zřídka nebo nikdy“, „někdy“, „často“, „většinou, nebo neustále“, ze které jsme sloučením vytvořili tříbodovou škálu „zřídka nebo nikdy“, „někdy“ a „často, většinou, nebo neustále“.

Kontrolní proměnná je v tomto případě *typ domácnosti seniorů* a byla zjišťován jako u H1.

H3	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí s mírou depresivní nálady seniorů
----	--

Nezávisle proměnná *anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů* byla zjišťována jako u H1.

Závisle proměnná *míra depresivní nálady seniorů* byla zjišťována otázkou, kde respondenti měli označit, jak často je v minulém týdnu provázel pocit depresivní nálady. Na výrok: „Měl/a jsem depresi“ seniori odpovídali na čtyřbodové škále „zřídka nebo nikdy“, „někdy“, „často“, „většinou, nebo neustále“, ze které jsme sloučením vytvořili tříbodovou škálu „zřídka nebo nikdy“, „někdy“ a „často, většinou, nebo neustále“.

Kontrolní proměnná je v tomto případě *typ domácnosti seniorů* a byla zjišťován jako u H1.

H4	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí se subjektivním hodnocením zdraví seniory
----	--

Nezávisle proměnná *anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů* byla zjišťována jako u H1.

Závisle proměnná *subjektivní hodnocení zdraví seniory* byla zjišťována otázkou: „Jak byste celkově zhodnotil/a svůj zdravotní stav?“ Seniori odpovídali na pětibodové škále „velmi dobrý“, „dobrý“, „uspokojivý“, „špatný“ a „velmi špatný“, ze které jsme sloučením vytvořili tříbodovou škálu „dobrý“, „uspokojivý“ a „špatný“.

Kontrolní proměnná je v tomto případě *typ domácnosti seniorů* a byla zjišťována jako u H1.

VÝSLEDKY SEKUNDÁRNÍ ANALÝZY

Tabulka 1: Charakteristika respondentů podle typu jejich domácnosti

	Jednočlenná domácnost seniora 38,1 % (N = 954)	Dvou- a vícečlenná domácnost seniora 61,9 % (N = 1 551)	Celkem 100 % (N = 2 505)
Pohlaví			
Muž	11,9 % (299)	28,5 % (714)	40,4 % (1 013)
Žena	26,2 % (655)	33,4 % (837)	59,6 % (1 492)
Věk			
55–59	2,9 % (72)	7,9 % (200)	10,8 % (272)
60–69	15,3 % (384)	33,9 % (848)	49,2 % (1 232)
70–79	19,9 % (498)	20,1 % (503)	40,0 % (1 001)
Rodinný stav			
Ženatý/vdaná	0,4 % (9)	50,8 % (1 272)	51,2 % (1 281)
Vdovec/vdova	18,5 % (463)	4,5 % (114)	23,0 % (577)
Rozvedený/a	5,2 % (131)	2,0 % (50)	7,2 % (181)
Svobodný/á	9,0 % (226)	3,0 % (74)	12,0 % (300)
Neodpovědělo	5,0 % (125)	1,6 % (41)	6,6 % (166)
Počet členů domácnosti			
Jeden člen	38,1 % (954)	0 % (0)	38,1 % (954)
Dva členové	0 % (0)	46,7 % (1 170)	46,7 % (1 170)
Tři členové	0 % (0)	8,5 % (213)	8,5 % (213)
Čtyři členové	0 % (0)	3,5 % (88)	3,5 % (88)
Pět a více	0 % (0)	3,2 % (80)	3,2 % (80)
Vzdělání			
Základní	16,2 % (406)	16,8 % (422)	33,0 % (828)
Středoškolské	19,2 % (481)	37,6 % (941)	56,8 % (1 422)
Vysokoškolské	2,1 % (53)	6,8 % (169)	8,9 % (222)
Neodpovědělo	0,6 % (14)	0,7 % (19)	1,3 % (33)
Místo bydlení			
Vesnice	13,1 % (327)	22,3 % (559)	35,4 % (886)
Město	25,0 % (627)	39,6 % (992)	64,6 % (1 619)
Počet dětí			
0	9,5 % (238)	5,6 % (139)	15,1 % (377)
1	7,8 % (195)	12,9 % (324)	20,7 % (519)
2	14,3 % (359)	28,8 % (721)	43,1 % (1 080)
3	5,0 % (124)	10,2 % (256)	15,2 % (380)
4	1,0 % (26)	3,0 % (75)	4,0 % (101)
5 a více	0,5 % (12)	1,4 % (36)	1,9 % (48)
S partnerem			
Bydlí	0 % (0)	53,1 % (1 330)	53,1 % (1 330)
Nebydlí	1,6 % (39)	0,4 % (11)	2,0 % (50)
Nemá partnera	36,5 % (915)	8,2 % (206)	44,7 % (1 121)
Neodpovědělo	0 % (0)	0,2 % (4)	0,2 % (4)

Zdroj: GGS (2005), upraveno autory

Do analýzy bylo zahrnuto celkem 2505 respondentů (100 %). Z hlediska rozložení pohlaví u tohoto souboru můžeme konstatovat, že četnější zastoupení žen v populaci seniorů se projevilo i v tomto výzkumu (59,6 % žen a 40,4 % mužů). Vyšší zastoupení žen v populaci seniorů je v souladu s vyšší střední délkou života u žen. Dle údajů Českého statistického úřadu (2016) je v současné době očekávaná střední délka života u žen 82 let a u mužů 76 let.

Z hlediska rozložení věku je v našem souboru zastoupeno 10,8 % seniorů ve věkové kategorii 55–59 let, 49,2 % ve věkové kategorii 60–69 let a 40,0 % ve věkové kategorii 70–79 let. Z tohoto důvodu náš soubor respondentů považujeme za osoby „třetího věku“, mezi které podle autorů Baltes (2009) a Stuart-Hamilton (1999) patří osoby ve věku od 60 do 80 let, kteří jsou zároveň podle těchto autorů aktivní a nezávislí.

Analýzou jsme zjistili, že 51,2 % seniorů v našem souboru patří do kategorie ženatý/vdaná, z toho 50,8 % ze dvou- a vícečlenných domácností. 23,0 % seniorů patří do kategorie vdovec/vdova, z toho 18,5 % z jednočlenných domácností. 7,2 % seniorů je v našem souboru rozvedených, z toho 5,2 % z jednočlenných domácností. 12,0 % seniorů je svobodných, z toho 9,0 % z jednočlenných domácností.

U dvou- a vícečlenných domácností je převážná většina těchto domácností tvořena dvěma členy (46,7 %), pouze 8,5 % těchto domácností tvoří tři členové a 6,7 % tvoří čtyři a více členů domácnosti. Největší počet seniorů z obou typů domácností dosáhl středoškolského vzdělání (56,8 %). 33,0 % seniorů dosáhlo vzdělání základního a 8,9 % vzdělání vysokoškolského.

Více než polovina seniorů (64,6 %) uvedla, že bydlí ve městě, na vesnici bydlí zbylých 35,4 %.

Z hlediska zkoumání dostupnosti sociální opory a vybraných indikátorů kvality života jsme považovali za důležité analyzovat počty dětí seniorů podle typu jejich domácnosti. Překvapivé bylo zjištění, že 15,1 % seniorů nemá žádné děti, z toho 9,5 % z jednočlenných domácností. 20,7 % seniorů uvedlo, že má jedno dítě, z toho 7,8 % seniorů z jednočlenných domácností. U 43,1 % seniorů jsme zjistili, že mají dvě děti, z toho pouze 14,3 % seniorů z jednočlenných domácností.

Dále jsme zjišťovali, zda senioři mají partnera a zda s ním bydlí. Senioři žijící v jednočlenné domácnosti uváděli, že partnera nemají (36,5 %), jen 1,6 % seniorů z jednočlenných domácností uvedlo, že partnera má, ale nebydlí s ním. Senioři žijící ve dvou- a vícečlenné domácnosti partnera mají a bydlí s ním (53,1 %), 8,2 % seniorů partnera nemá. I senioři z dvou- a vícečlenné domácnosti odpovídali, že partnera mají, ale nebydlí s ním (0,4 %). Někteří senioři podle těchto údajů tvoří tzv. *Living Apart Together* (Karlsson, Borell, 2002). Termínem *Living Apart Together* je podle autorů Levin, Trost (1999) partnerský nebo manželský pár, který nesdílí stejnou domácnost. Každý z partnerů žije ve vlastní domácnosti, ale sami sebe i jejich okolí je jako partnerský nebo manželský pár vnímá. Předpoklad, že osoby po 69. roce života vstoupí do nového vztahu, klesá, a naopak zvyšuje se možnost, že senioři budou volit oddělené soužití (Očadlíková, 2009). Tato životní fáze je dle výzkumu autorů Karlsson, Borell (2002) poznamenána ztrátou partnera, způsobenou úmrtím nebo rozvodem. Obavy seniorů z osamělosti či snaha zachovat si samostatnost vede u těchto seniorů k formování vztahu *Living Apart Together*. Mnoho seniorů, kteří již dlouhodobě žijí v jednočlenné domácnosti, si na tuto situaci zvykla, a může být pro ně obtížné přizpůsobit se životnímu zvyku někoho jiného.

H1

Typ domácnosti seniorů souvisí s anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci

Jako první nás zajímala souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a typem jejich domácnosti. Zjišťovali jsme, zda se v případě potíží mají senioři na koho obrátit.

Tabulka 2: Typ domácnosti seniorů a anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci

Typ domácnosti seniora N = 2 465	Anticipovaná dostupnost sociální opory			
	Ano	Částečně	Ne	Celkem
Jednočlenná domácnost seniora N = 939	37,1 % (348)	41,7 % (392)	21,2 % (199)	100 %
Dvou- a vícečlenná domácnost seniora N = 1 526	42,7 % (652)	44,0 % (671)	13,3 % (203)	100 %

Zdroj: GGS (2005), upraveno autory

Tabulka 2 ukazuje relativní (absolutní) četnosti mínění seniorů o anticipované dostupnosti sociální opory v obtížné situaci. Seniori odpovídali na otázku: „Je spousta lidí, na které se mohu v případě potíží obrátit.“

H1 jsme statisticky testovali, použili jsme Pearsonův Chí-kvadrát. Hodnota signifikance byla u této hypotézy nižší (0,000) než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme zamítli nulovou hypotézu. Konstatovali jsme, že mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci existuje statisticky významná závislost.

Podle mínění seniorů z kategorie jednočlenná domácnost (939; 100 %) se mají seniori v obtížné situaci na koho obrátit v 37,1 % (348), částečně se mohou na někoho obrátit v 41,7 % (392) a 21,2 % (199) z nich uvedlo, že se v obtížné situaci nemají na koho obrátit. Seniori z kategorie dvou- a vícečlenná domácnost (1 526; 100 %) uváděli, že se v obtížné situaci mohou na někoho obrátit ve 42,7 % (652), a dále, že se mohou na někoho obrátit částečně v 44,0 % (671) a 13,3 % (203) z nich uvedlo, že se v obtížné situaci nemají na koho obrátit. Naše zjištění je v souladu s výzkumem autorů Yeh, Lo (2004), podle kterých typ domácnosti seniorů souvisí s vnímáním sociální opory seniory.

Naše výsledky se shodují s výzkumem autorů Sok a Yun (2011), podle kterých mají seniori v jednočlenných domácnostech nižší míru dostupné sociální opory. Také výzkum autorů Chen, Hicks, While (2014) potvrdil, že seniori z jednočlenných domácností uváděli nižší míru sociální opory než seniori, kteří žijí ve dvou- a vícečlenných domácnostech. Významnost sdílené domácnosti a geografické blízkosti na dostupnost sociální opory seniorů nejbližšími členy rodiny uvedla například studie od autorů Lorca a Ponce (2015) nebo výzkum autorů Evans, Allotey, Imelda et al. (2017).

U této hypotézy zůstává interpretace odpovědi obtížná vzhledem k tomu, že nám není jasné, jaké potíže měli seniori na mysli, a také není jasné, na koho by se seniori v této situaci obrátili. Dostupnost sociální opory je úzce svázána se zdroji sociální opory, které jsou jedinci k dispozici. Zdroje sociální opory jsou dány velikostí a přístupností k sociální síti (Victor, Scambler, Bond, Bowling, 2000). Thoits (2011) uvedla, že efektivním zdrojem sociální opory v obtížných situacích jsou lidé, kteří se nachází v podobné tíživé situaci jako ti, kteří pomoc potřebují. Sdílení podobné obtížné situace zvyšuje „empatické porozumění“ mezi poskytovatelem a příjemcem sociální opory. V Koreji a Japonsku se s rozvojem systému sociálních služeb pro seniory snaží překonat problémy vznikající z nedostatečné dostupnosti sociální opory seniorů, kteří žijí v jednočlenné domácnosti. Důvody pro vznik nových sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu jsou spojeny se stárnutím populace a oslabováním rodinných vazeb (Kwon, 2013). Korejští autoři uvádí, že sociální služby primárně orientované na seniory, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, jsou nezbytné proto, že tyto seniori mnohdy nemohou očekávat dostupnost sociální opory od rodiny. Navíc jsou seniori,

kteří žijí v jednočlenné domácnosti, podle nich ohrožení v dalších aspektech každodenního života, a navrhuje, aby se sociální služby pro tyto seniory zaměřily zejména na oblasti: podpory bezpečnosti, podpory kontaktu s rodinou, podporu informační a podporu pro možné neformální pečovatele (Chung, Lee, Kim, 2016). Podle Dai, Zhang, Zhang et al. (2016) vede nedostatečná dostupnost sociální opory ke vzniku společenských nákladů a současně může vést k horšímu zdraví seniorů. Podle Cattán, White, Bond, Learmouth (2005) se senioři potýkají častěji se ztrátami v sociálních vztazích a tím se snižuje četnost sociálních kontaktů a dostupnost sociální opory. Význam dostupnosti sociální opory seniorů pro kvalitu jejich života byl prokázán například ve výzkumu autorů Kobayashi, Fujiwara, Fukaya et al. (2011). Výsledkem výzkumu těchto autorů je, že intervence zaměřené na dostupnost sociální opory mohou zvýšit kvalitu života seniorů. Z výsledků těchto výzkumů budeme vycházet při zjišťování existence souvislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zvolenými subjektivně hodnocenými indikátory kvality života seniorů – mírou pocitu osamělosti, mírou pocitu depresivní nálady a subjektivním hodnocením zdraví seniory.

H2	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí s mírou pocitu osamělosti seniorů
----	--

Zjišťovali jsme, zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivně hodnocenou mírou pocitu osamělosti seniorů. Typ domácnosti seniorů jsme v analýze využili jako tzv. kontrolní proměnnou, pomocí níž jsme zjišťovali, zda existují rozdíly mezi typy domácností seniorů z hlediska závislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti.

Tabulka 3: Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci a míra pocitu osamělosti seniorů v závislosti na typu jejich domácnosti

Typ domácnosti seniora	Anticipovaná dostupnost sociální opory	Míra osamělosti			
		Zřídka nebo nikdy	Někdy	Většinou nebo neustále	Celkem
Jednočlenná domácnost seniora N = 936	Ano	17,0 % (159)	15,0 % (140)	5,0 % (47)	37,0 % (346)
	Částečně	12,3 % (115)	22,2 % (208)	7,4 % (69)	41,9 % (392)
	Ne	5,6 % (52)	10,5 % (98)	5,1 % (48)	21,2 % (198)
	Celkem	34,8 % (326)	47,6 % (446)	17,5 % (164)	100 %
Dvou- a vícečlenná domácnost seniora N = 1 516	Ano	34,7 % (526)	6,7 % (102)	1,4 % (21)	42,8 % (649)
	Částečně	30,7 % (466)	11,7 % (177)	1,7 % (26)	44,1 % (669)
	Ne	9,0 % (137)	2,9 % (44)	1,1 % (17)	13,3 % (198)
	Celkem	74,5 % (1 129)	21,3 % (323)	4,2 % (64)	100 %
Celkem N = 2 454	Ano	27,9 % (685)	9,9 % (242)	2,8 % (68)	40,6 % (995)
	Částečně	23,7 % (581)	15,7 % (385)	3,9 % (95)	43,3 % (1 061)
	Ne	7,7 % (189)	5,8 % (142)	2,7 % (65)	16,2 % (396)
	Celkem	59,3 % (1 455)	31,4 % (769)	9,3 % (228)	100 %

Zdroj: GGS (2005), upraveno autory

Tabulka 3 zobrazuje relativní (absolutní) četnosti mínění seniorů o anticipované dostupnosti sociální opory v obtížné situaci ve vztahu k míře pocitu osamělosti. Seniori měli zvolit, jak často je v uplynulém týdnu provázely pocity osamělosti. H2 jsme statisticky testovali, použili jsme Pearsonův Chí-kvadrát. Hodnota signifikance byla u této hypotézy nižší (0,000), než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme zamítli nulovou hypotézu. Konstatovali jsme, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti seniorů existuje statisticky významná závislost. Se zajištěnou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci klesá míra pocitu osamělosti seniorů. Seniori, kteří mají podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory, pocítují osamělost zřídka nebo nikdy 27,9 % (685), někdy 9,9 % (242) a většinou nebo neustále 2,8 % (68).

Pokud jde o statistickou závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti, ukázalo se, že kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, nezměnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti seniorů. Zjistili jsme, že pokud mají seniori podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory v obtížné situaci, klesá míra jejich pocitu osamělosti u obou typů domácností.

Na základě výsledků naší analýzy předpokládáme, že seniorům, kteří nemají podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory, může chybět blízká osoba, na kterou se mohou v případě potíží obrátit. Výskyt pocitu osamělosti může být spojen se ztrátou jakéhokoli blízkého vztahu. Seniori, kteří postrádají sociální oporu v obtížné situaci, můžeme definovat jako seniori ohrožené sociální a emocionální osamělostí. Sociální osamělost souvisí podle Tylové, Kuželové, Ptáčka (2014) se samotou a je způsobena absencí vztahů především s přáteli a známými. Tuto tezi potvrzují rovněž autoři (Wenger, Davies, Shahtahmasebi, Scott, 1996) kteří uvádí, že jedním z hlavních faktorů, který souvisí s mírou osamělosti seniorů, je velikost sociální sítě. Naproti tomu emocionální osamělost podle Dahlberg, McKee (2014) vzniká za předpokladu, že jedinci chybí důvěrný a blízký vztah k jedné osobě. Pokud jedinci chybí důvěrný a blízký vztah k jedné osobě, je tento vztah, vzhledem ke své jedinečné funkci, stěží nahraditelný jinými vztahy.

Pokud jsme analyzovali míru pocitu osamělosti seniorů u jednotlivých typů domácností, bylo zřejmé, že míra pocitu osamělosti seniorů se vyskytovala ve vyšší frekvenci u jednočlenných domácností. Naše zjištění je v souladu s výzkumem autorů Yeh, Lo (2004); Chen, Hicks, While (2014) a Victor, Scambler, Bowling, Bond (2005), kteří prokázali vztah mezi jednočlennou domácností seniora a mírou pocitu osamělosti. V našem výzkumu seniori z kategorie jednočlenná domácnost uváděli, že se pocit osamělosti objevoval v uplynulém týdnu většinou nebo neustále, a to v 17,5 % (164). U seniorů z kategorie dvou- a vícečlenná domácnost se tento pocit objevoval v uplynulém týdnu většinou nebo neustále pouze ve 4,2 % (64). Tento výsledek interpretujeme tak, že seniori z kategorie jednočlenná domácnost mnohem častěji pocítují osamělost, tedy „*nepříjemnou zkušenost, která se vyskytuje, pokud je síť sociálních vztahů člověka nedostatečná jak z hlediska kvality, tak kvantity*“ (Perlman, Peplau, 1984:15). Osamělost může být také definována jako „*nesoulad mezi požadovanou a dosaženou úrovní sociálních vztahů*“ (Perlman, Peplau, 1981:32). Tato nesrovnalost se může týkat jak počtu vztahů, tak intimity vztahů (Fokkema, Gierveld, Dykstra, 2012).

Vyšší míra pocitu osamělosti u seniorů z jednočlenných domácností může být vysvětlena zjištěním autorů Lorca, Ponce (2015), podle kterých mají seniori méně příbuzenského kontaktu v důsledku rodinného stavu a počtu dětí. V našem výzkumném souboru, který tvořilo 954 seniorů žijících v jednočlenných domácnostech, 915 seniorů uvedlo, že nemá partnera. Analýza rodinného stavu ukázala, že z celkového počtu 954 seniorů žijících v jednočlenných domácnostech je 463 seniorů ovdovělých, 226 je svobodných, 131 je rozvedených a 125 seniorů neuvedlo svůj rodinný stav. Analýzou počtu dětí seniorů z jednočlenných domácností jsme zjistili, že z celkového počtu 954 seniorů uvedlo 359, že má dvě děti, 195 seniorů, že má jedno dítě, 162 seniorů, že má tři a více dětí, a že 238 je bezdětných, což může být také jednou z příčin vyšší osamělosti u těchto seniorů. Ve výzkumu autorů Chen, Hicks, While (2014) bylo zjištěno, že hlavním zdrojem opory seniorů

v jednočlenných domácnostech jsou jejich děti. Také výzkum autorů Lorca a Ponce (2015) zjistil, že děti seniorů, jako nejčastější zdroj sociální opory, ji poskytují ve vyšší míře v případě, že se seniorem sdílí domácnost nebo jsou s nimi v častém kontaktu. Na základě uvedených výzkumů předpokládáme, že pokud děti jako nejčastější zdroj sociální opory chybí, zvyšuje se pocit osamělosti seniorů i v našem výzkumném souboru.

Z výsledků našeho výzkumu je zřejmé, že seniori žijící v jednočlenných domácnostech uváděli, že osamělost pociťují častěji než seniori ze dvou- a vícečlenné domácnosti. Z tohoto hlediska jsou seniori z jednočlenných domácností „ohroženou cílovou skupinou“ v jednom z indikátorů kvality života. Zjištění, že osamělost seniorů souvisí s kvalitou života seniorů, dokládají mnohé výzkumy, podle kterých má osamělost negativní vliv na zdravotní stav seniorů (Cacioppo et al., 2002; Tylová, Kuželová, Ptáček, 2014; Gerst-Emerson, Jayawardhana, 2015; Holt-Lunstad, Smith, Baker et al., 2015). Tyto výzkumy uvádí, že osamělost seniorů vede k předčasné úmrtnosti a dále že chronická osamělost vede k vyšší nemocnosti a čtenějšímu využívání zdravotní péče.

H3	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí s mírou depresivní nálady seniorů
----	--

Dále jsme zjišťovali, zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivně hodnocenou mírou depresivní nálady seniorů. Typ domácnosti seniorů jsme v analýze využili jako tzv. kontrolní proměnnou, pomocí níž jsme zjišťovali, zda existují rozdíly mezi typy domácností seniorů z hlediska závislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory a mírou depresivní nálady.

Tabulka 4: Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci a míra depresivní nálady seniorů v závislosti na typu jejich domácnosti

Typ domácnosti seniora	Anticipovaná dostupnost sociální opory	Míra depresivní nálady			
		Zřídka nebo nikdy	Někdy	Většinou nebo neustále	Celkem
Jednočlenná domácnost seniora N = 935	Ano	26,4 % (247)	8,7 % (81)	1,9 % (18)	37,0 % (346)
	Částečně	24,4 % (228)	13,7 % (128)	3,7 % (35)	41,8 % (391)
	Ne	12,4 % (116)	6,5 % (61)	2,2 % (21)	21,2 % (198)
	Celkem	63,2 % (591)	28,9 % (270)	7,9 % (74)	100 % (935)
Dvou- a vícečlenná domácnost seniora N = 1 519	Ano	34,5 % (524)	7,3 % (111)	1,1 % (16)	42,9 % (651)
	Částečně	30,7 % (467)	11,3 % (171)	2,2 % (33)	44,2 % (671)
	Ne	9,3 % (141)	3,0 % (45)	0,7 % (11)	13,0 % (197)
	Celkem	74,5 % (1 132)	21,5 % (327)	3,9 % (60)	100 %
Celkem N = 2 454	Ano	31,4 % (771)	7,8 % (192)	1,4 % (34)	40,6 % (997)
	Částečně	28,3 % (695)	12,2 % (299)	2,8 % (68)	43,3 % (1 062)
	Ne	10,5 % (257)	4,3 % (106)	1,3 % (32)	16,1 % (395)
	Celkem	70,2 % (1 723)	24,3 % (597)	5,5 % (134)	100 %

Zdroj: GGS (2005), upraveno autory

Tabulka 4 zobrazuje relativní (absolutní) četnosti mínění seniorů o anticipované dostupnosti sociální opory v obtížné situaci ve vztahu k míře jejich depresivní nálady. Seniori měli zvolit, jak často je v uplynulém týdnu provázela depresivní nálada. H3 jsme statisticky testovali, použili jsme Pearsonův Chí-kvadrát. Hodnota signifikance byla u této hypotézy nižší (0,000) než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme zamítli nulovou hypotézu. Konstatovali jsme, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou depresivní nálady existuje statisticky významná závislost.

Pokud jde o statistickou závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou depresivní nálady, ukázalo se, že kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, nezměnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a mírou depresivní nálady seniorů. Výsledkem výzkumu je zjištění, že pokud mají seniori podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory v obtížné situaci, klesá jejich míra depresivní nálady u obou typů domácností. Seniori, kteří mají podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory v obtížné situaci, mají depresivní náladu zřídka nebo nikdy 31,4% (771), někdy 7,8% (192) a většinou nebo neustále 1,4% (34). Autoři Mouodi, Bijani, Hosseini, Hajian-Tilaki (2016) dospěli k závěru, že nedostatek sociální opory vede k vyšší míře deprese u seniorů z jednočlenných domácností, což na základě naší analýzy nemůžeme potvrdit.

Pokud jsme analyzovali míru depresivní nálady seniorů u jednotlivých typů domácností, bylo zřejmé, že depresivní nálada seniorů se vyskytuje ve vyšší frekvenci u jednočlenných domácností. Seniori žijící v jednočlenných domácnostech uváděli, že depresivní náladu pociťují většinou nebo neustále v 7,9% (74), zatímco seniori žijící ve dvou- a vícečlenných domácnostech pociťovali depresivní náladu většinou nebo neustále jen ve 3,9% (60). Z tohoto hlediska jsou seniori z jednočlenných domácností „ohroženou cílovou skupinou“ v dalším z indikátorů kvality života. Naše výsledky se shodují s výsledky výzkumu autorů Dean, Kolody, Wood, Matt (1992), kteří uvádí, že seniori, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, vykazují vyšší úroveň deprese. Rovněž autoři výzkumu Chou, Chi (2000), kteří komparovali míru deprese u dvou typů domácností, uváděli, že seniori žijící v jednočlenných domácnostech uváděli výskyt depresivní nálady častěji.

H4	Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci souvisí se subjektivním hodnocením zdraví seniorů
----	--

Rovněž jsme zjišťovali, zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů. Typ domácnosti seniorů jsme v analýze využili jako tzv. kontrolní proměnnou, pomocí níž jsme zjišťovali, zda existují rozdíly mezi typy domácností seniorů z hlediska závislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví seniorů.

Tabulka 5: Anticipovaná dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivní hodnocení zdraví seniorů v závislosti na typu jejich domácnosti

Typ domácnosti seniora	Anticipovaná dostupnost sociální opory	Subjektivní hodnocení zdraví			
		Dobré	Dostačující	Špatné	Celkem
Jednočlenná domácnost seniora N = 647	Ano	9,1 % (59)	23,6 % (153)	7,3 % (47)	40,0 % (259)
	Částečně	9,9 % (64)	22,3 % (144)	9,7 % (63)	41,9 % (271)
	Ne	2,6 % (17)	11,6 % (75)	3,9 % (25)	18,1 % (117)
	Celkem	21,6 % (140)	57,5 % (327)	20,9 % (135)	100 %
Dvou- a vícečlenná domácnost seniora N = 1 504	Ano	15,1 % (227)	23,4 % (352)	4,3 % (65)	42,8 % (644)
	Částečně	11,2 % (169)	26,1 % (393)	6,4 % (97)	43,8 % (659)
	Ne	3,7 % (56)	7,0 % (106)	2,6 % (39)	13,4 % (201)
	Celkem	30,1 % (452)	56,6 % (851)	13,4 % (201)	100 %
Celkem N = 2 151	Ano	13,3 % (286)	23,6 % (505)	5,2 % (112)	42,0 % (903)
	Částečně	10,8 % (233)	25,0 % (537)	7,4 % (160)	43,2 % (930)
	Ne	3,4 % (73)	8,4 % (181)	3,0 % (64)	14,8 % (318)
	Celkem	27,5 % (592)	56,9 % (1 223)	15,6 % (336)	100 %

Zdroj: GGS (2005), upraveno autory

Tabulka 5 zobrazuje relativní (absolutní) četnosti mínění seniorů o anticipované dostupnosti sociální opory seniorů v obtížné situaci ve vztahu k subjektivnímu hodnocení zdraví. Seniori měli zvolit, jak by celkově ohodnotili svůj zdravotní stav. H4 jsme statisticky testovali, použili jsme Pearsonův Chi-kvadrát. Hodnota signifikance byla u této hypotézy nižší (0,000) než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme zamítli nulovou hypotézu. Konstatovali jsme, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů existuje statisticky významná závislost. Seniori, kteří mají podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory, hodnotili své zdraví jako dobré 13,3 % (286), dostačující 23,6 % (505) a jako špatné 5,2 % (112). Z výsledku našeho výzkumu vyplynulo, že s vyšší mírou anticipované dostupnosti sociální opory seniorů se zlepšuje subjektivní hodnocení jejich zdraví, bez ohledu na typ domácnosti seniorů. Souvislost mezi dostupnou sociální oporou a zdravím seniorů potvrdil také výzkum Tomaka, Thompson, Palacios (2006), podle kterých sociální opora seniorů hraje důležitou roli při zachování zdraví seniorů.

Pokud jde o statistickou závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů, ukázalo se, že kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, změnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví seniorů. U skupiny jednočlenných domácností seniorů jsme z výsledku statistického testu zjistili, že hodnota signifikance byla vyšší (0,139) než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme nemohli nulovou hypotézu zamítnout. U skupiny jednočlenných domácností seniorů neexistuje statisticky významná závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví seniorů. U skupiny seniorů z dvou- a vícečlenných domácností byla hodnota signifikance nižší (0,000) než stanovená hladina významnosti (0,05), a proto jsme zamítli nulovou hypotézu. U dvou- a vícečlenných domácností

existuje statistická závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví. Tento výsledek se shoduje se zjištěním autorů Sok, Yun (2011), podle kterých senioři, kteří žijí ve dvou- a vícečlenné domácnosti a mají dostupnou sociální oporu poskytovanou rodinou, hodnotí své zdraví lépe.

Při zkoumání závislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů nás překvapilo, že kontrolní proměnná změnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví seniorů. Při testování předchozích hypotéz týkajících se souvislosti mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením míry osamělosti a míry depresivní nálad nebyly zjištěny rozdíly mezi skupinou seniorů žijících v jednočlenných domácnostech a ve dvou- a vícečlenných domácnostech. U obou skupin seniorů byla potvrzena statisticky významná závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory v obtížné situaci a uvedenými indikátory kvality života.

Pokud jsme analyzovali subjektivní hodnocení zdraví u obou skupin domácností seniorů bez ohledu na anticipovanou dostupnost sociální opory seniorů v obtížné situaci, zjistili jsme, že senioři z obou typů domácností nejčastěji hodnotí své zdraví jako dostačující. Senioři z jednočlenné domácnosti uváděli, že je jejich zdraví dostačující v 57,5 % (327). Senioři ze dvou- a vícečlenné domácnosti uváděli, že je jejich zdraví dostačující v 56,6 % (851). Na druhou stranu podle seniorů z jednočlenných domácností je jejich zdraví dobré ve 21,6 % (140), podle seniorů ze dvou- a vícečlenných domácností je jejich zdraví dobré ve 30,1 % (452). Senioři z jednočlenných domácností hodnotili, že je jejich zdraví špatné, ve 20,9 % (135), senioři ze dvou- a vícečlenných domácností hodnotili, že je jejich zdraví špatné, v 13,4 % (201). Na základě výsledků analýzy našeho výzkumného souboru lze předpokládat, že typ domácnosti seniorů může souviset se subjektivním hodnocením jejich zdraví. Ke stejným závěrům dospívají autoři (Chou, Chi, 2000; Sok, Yun, 2011; Mouodi, Bijani, Hosseini, Hajian-Tilaki, 2016), kteří píší, že jedním z faktorů, který souvisí se zdravotním stavem seniorů, je typ domácnosti. Senioři, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, subjektivně vnímají svůj zdravotní stav hůře, než senioři ze dvou- a vícečlenných domácností. Podle těchto autorů jsou senioři z jednočlenné domácnosti rizikovou skupinou z hlediska zdravotního stavu.

ZÁVĚR

Cílem výzkumu bylo zjistit, zda existuje souvislost mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zda existuje souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a kvalitou života seniorů ve zvolených indikátorech, a to v závislosti na typu jejich domácnosti. Na základě sekundární analýzy dat GGS (2005) jsme hledali odpověď na dvě výzkumné otázky:

Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů s typem jejich domácnosti?
Souvisí anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů se zvolenými indikátory kvality života v závislosti na typu jejich domácnosti?

Výsledkem našeho výzkumu je zjištění, že mezi typem domácnosti seniorů a anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci existuje statisticky významná závislost. Senioři z jednočlenných domácností uváděli nižší míru anticipované dostupnosti sociální opory v obtížné situaci než senioři, kteří žijí ve dvou- a vícečlenných domácnostech. Problematická ovšem zůstává interpretace tohoto zjištění, vzhledem k tomu, že nám není jasné, jaké obtížné situace měli senioři na mysli, a také není jasné, na koho by se senioři v obtížné situaci obrátili.

Anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů je úzce svázána se zdroji sociální opory, které jsou jedinci k dispozici. Zdroje sociální opory jsou dány velikostí a přístupností k sociální síti (Victor, Scambler, Bond, Bowling, 2000). Thoits (2011) uvedla, že efektivním zdrojem sociální opory v obtížných situacích jsou lidé, kteří se nachází v podobné tíživé situaci jako ti, kteří pomoc potřebují. Podle Cattan, Newell, Bond, White (2012) mají senioři potřebu sociální opory

v obtížné situaci vycházející od lidí patřících ke stejné generaci a majících společné zájmy. Zároveň se podle Cattan, White, Bond, Learmouth (2005) senioři potýkají častěji se ztrátami v sociálních vztazích a tím se snižuje četnost sociálních kontaktů a dostupnost sociální opory. Nedostatek sociální opory v obtížné situaci může vést k řadě symptomů somatických i psychických. V tomto smyslu hovoří Eis (1993, in Vodáčková, 2013) o syndromu „psychologického ohrožení“, kdy člověk zažívá úzkost, depresi a tento stav je spojen se ztrátou zdraví. Stojanovic, Collamati, Mariusz et al. (2017) uvádí, že skupinové aktivity nabízející vzdělávání a jiné skupinové aktivity umožňují rozvoj, udržování, ale i zlepšení sítě sociální opory.

V České republice neexistují sociální služby, které by primárně zajišťovaly dostupnou sociální oporu v obtížných situacích seniorů, kteří žijí v jednočlenné domácnosti. Inspirací pro českou sociální práci se senioři při zajištění dostupné sociální opory, zejména pro „ohroženou cílovou skupinu“ jednočlenných domácností seniorů, jsou výstupy výzkumů autorů Chung, Lee, Kim (2016) a Kwon (2013). Z výzkumu Chung, Lee, Kim (2016), jehož cílem bylo zjistit způsoby, jak zlepšit systém poskytování služeb pro seniory, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, vychází několik doporučení pro sociální práci. *Sociální služby pro tyto seniory mají být zaměřeny na oblasti: podpory bezpečnosti, podpory kontaktu s rodinou, podporu informační a podporu pro neformální pečovatele.* Sociální služby pro seniory, kteří tvoří jednočlenné domácnosti, jsou nezbytné nejen z důvodu demografických změn spojených se stárnutím populace, ale i proto, že tito senioři mnohdy nemohou očekávat dostupnost sociální opory od rodiny. Nárůst počtu jednočlenných domácností seniorů v asijských zemích odpovídá vývoji v evropských zemích, Česká republika je na tom podobně (viz tabulka 1 – Podíly typů domácností seniorů ve věkových kategoriích). Studie autora Kwon (2013) upozorňuje na nutnost vyváření systému na podporu seniorů, kteří žijí sami nebo jen s manželem nebo partnerem, při řešení rizikových situací. Jde zejména o vytváření systému podporujícího bezpečnost seniorů, s využitím informačních a komunikačních technologií.

Z výsledků našeho výzkumu plyne, že pro zajištění dostatečné dostupnosti sociální opory v obtížných situacích seniorů nejen u „ohrožené cílové skupiny“ jednočlenné domácnosti seniorů je nutné zapojení sociální práce jako jednoho z možných zdrojů sociální opory pro seniory. Zároveň se domníváme, že dalším zkoumáním lze porozumět obtížným situacím seniorů a tím zvolit vhodné intervence sociální práce se seniory.

Dále jsme zjišťovali souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a zvolenými indikátory kvality života. U hypotézy H2 jsme na základě výsledku statistického testu zjistili, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti seniorů existuje statisticky významná závislost. Kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, nezměnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou pocitu osamělosti seniorů. Pokud mají senioři podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory v obtížné situaci, klesá jejich míra pocitu osamělosti u obou typů domácností.

Seniorům, kteří nemají podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory, může chybět blízká osoba, na kterou se mohou v případě potíží obrátit. Autoři Cohen-Mansfield, Perach (2015) uvádí, že je možné snížit osamělost seniorů pomocí vzdělávacích intervencí zaměřených na udržování a zlepšování sociálních sítí. V souladu se systémovým přístupem (Pincus, Minahan, 1973) může být řešením osamělosti seniorů sociální práce orientovaná na zapojení seniorů do neformálních systémů pomoci (rodina, přátelé, sousedé), případně na zapojení do formálních systémů pomoci (kluby seniorů).

Pokud jsme analyzovali míru osamělosti seniorů u jednotlivých domácností seniorů, bylo zřejmé, že míra osamělosti seniorů se vyskytovala ve vyšší frekvenci u seniorů z jednočlenných domácností. Z tohoto hlediska jsou senioři z jednočlenných domácností „ohroženou cílovou skupinou“ v jednom z indikátorů kvality života. Zjištění, že osamělost seniorů souvisí s kvalitou života seniorů, dokládají mnohé výzkumy, podle kterých má osamělost negativní vliv na zdravotní stav seniorů (Cacioppo et al., 2002; Gerst-Emerson, Jayawardhana, 2015; Holt-Lunstad, Smith, Baker et al., 2015).

Autoři Stewart, Craig, MacPherson, Alexander (2008) zjišťovali vliv svépomocných skupin na osamělost a potřebu sociální opory ovdovělých seniorů. Tito autoři zjistili, že svépomocné skupiny snižují potřebu sociální opory a že zmírňují pocity osamělosti seniorů. Inspirací pro českou sociální práci při řešení problému osamělosti seniorů mohou být závěry některých zahraničních výzkumů. Příkladem je výzkum autorů Cattán, Kime a Bagnall (2011), provedený v Anglii, jehož cílem bylo identifikovat vliv „Telephone Befriending Services“ na kvalitu života seniorů. Z výsledku tohoto výzkumu bylo zjištěno, že u seniorů došlo ke zmírnění osamělosti, a zároveň bylo zjištěno, že tato služba pomohla seniorům se znovu zapojit do sociálních sítí pomoci. Cattán, White, Bond, Learmouth (2005) navrhli intervence zmírňující osamělost a sociální izolaci seniorů: (1) Skupinová intervence poskytující sociální oporu. (2) Skupinová intervence poskytující vzdělávací aktivity. (3) Individuální intervence. (4) Terénní práce, která poskytuje informace o dostupných službách. (5) Terénní práce nebo telefonické kontakty, které poskytují přímou oporu při řešení problémů.

U hypotézy H3 je výsledkem statistického testu zjištění, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a mírou depresivní nálady existuje statisticky významná závislost. Kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, nezměnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a mírou depresivní nálady seniorů. Pokud mají seniori podle jejich mínění zajištěnou dostupnost sociální opory v obtížné situaci, klesá jejich míra depresivní nálady u obou typů domácností.

Pokud jsme analyzovali míru depresivní nálady seniorů u jednotlivých typů domácností, bylo zřejmé, že depresivní nálada seniorů se vyskytuje ve vyšší frekvenci u jednočlenných domácností. Seniori žijící v jednočlenných domácnostech uváděli výskyt depresivní nálady častěji. Z tohoto hlediska jsou seniori z jednočlenných domácností „ohroženou cílovou skupinou“ v dalším z indikátorů kvality života.

Autoři Choi, Kong, Jung (2012) na základě výzkumu dospěli k závěru, že využití informačních a komunikačních technologií vede ke snížení jak osamělosti, tak deprese seniorů. Proto je žádoucí, aby čeští sociální pracovníci iniciovali využití informačních a komunikačních technologií ke zprostředkování dostupnosti sociální opory seniorů, a zároveň předcházení osamělosti a výskytu depresivní nálady seniorů.

U hypotézy H4 jsme na základě výsledku statistického testu konstatovali, že mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů existuje statisticky významná závislost. Pokud jde o statistickou závislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory seniorů v obtížné situaci a subjektivním hodnocením zdraví seniorů, ukázalo se, že kontrolní proměnná, kterou byla domácnost seniora, změnila zjištěnou souvislost mezi anticipovanou dostupností sociální opory a subjektivním hodnocením zdraví seniorů. Na základě výsledků analýzy našeho výzkumného souboru lze předpokládat, že typ domácnosti seniorů může ovlivňovat subjektivní hodnocení jejich zdraví.

V našem výzkumu jsme zjistili, že anticipovaná dostupnost sociální opory v obtížných situacích seniorů souvisí s kvalitou života seniorů. Toto zjištění nás opravňuje tvrdit, že zásadním úkolem sociální práce se seniory je rozvíjet intervence zaměřené na zajištění a udržení dostupnosti sociální opory.

POUŽITÉ ZDROJE

- BALTES, P. B. 2009. Stáří a stárnutí jako oslava rovnováhy: mezi pokrokem a důstojností. In: GRUSS, P. *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Portál, 11–26.
- CACIOPPO, T. J., et al. 2002. Loneliness and Health: Potential Mechanisms. *Psychosomatic Medicine*, 64, 407–417.
- CATTAN, M., KIME, N., BAGNALL, A. M. 2011. The Use of Telephone Befriending in Low Level Support for Socially Isolated Older People – An Evaluation. *Health and Social Care in the Community*, 19(2), 198–206.

- CATTAN, M., NEWELL, C., BOND, J., WHITE, M. 2012. Alleviating Social Isolation and Loneliness among Older People. *International Journal of Mental Health Promotion*, 5(3), 20–30.
- CATTAN, M., WHITE, M., BOND, J., LEARMOUTH, A. 2005. Preventing Social Isolation and Loneliness among Older People: A Systematic Review of Health Promotion Intervention. *Ageing & Society*, 25, 41–67.
- COHEN-MANSFIELD, J., PERACH, R. 2015. Interventions for Alleviating Loneliness Among Older Persons: A Critical Review. *The Science of Lifestyle Change*, 29(3), 109–125.
- CORNWELL, Y. E. 2016. Household Disorder, Network Ties, and Social Support in Later Life. *Journal of Marriage and Family*, 1–18. DOI:10.1111/jomf.12299.
- CHEN, Y., HICKS, A., WHILE, A. E. 2014. Loneliness and Social Support of Older People Living Alone in a County of Shanghai, China. *Health*, 22(4), 429–438. DOI: 10.1111/hsc.12099.
- CHEN, F., SHORT, E. S. 2008. Household Context and Subjective Well-Being among the Oldest Old in China. *Journal of Family Issues*, 29(10), 1379–1403.
- CHOI, M., KONG, S., JUNG, D. 2012. Computer and Internet Interventions for Loneliness and Depression in Older Adults: A Meta-Analysis. *Healthcare Informatics Research*, 18(3), 191–198.
- CHOU, K., CHI, I. 2000. Comparison Between Elderly Chinese Living Alone and Those Living with Others. *Journal of Gerontological Social Work*, 33(4), 51–66.
- CHUNG, S., LEE, M., KIM, Y. 2016. Improving the Service Delivery System for Older Adults Living Alone in Korea. *Journal of Social Service Research*, 42(5), 598–609.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2016. *Naděje dožití a pravděpodobnost úmrtí* [online]. Praha: ČSÚ. [24. 5. 2018]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=DEMD002&skupId=1289#fx=0>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2015. *Metodika sčítání lidu, domů a bytů* [online]. Praha: ČSÚ. [3. 5. 2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xe/metodika_scitani-_lidu-_domu_a_bytu
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014. *Domácnosti jednotlivců* [online]. Praha: ČSÚ. [19. 3. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551799/170226-14.pdf/6232226f-f1c1-4d55-9101-26e04a3ab5fd?version=1.0>
- DAHLBERG, L., MCKEE, J. K. 2014. Correlates of Social and Emotional Loneliness in Older People: Evidence from an English Community Study. *Ageing & Mental Health*, 18(4), 504–514.
- DAI, Y., ZHANG, C., ZHANG, B., LI, Z., JIANG, C., HUANG, H. 2016. Social Support and the Self-related Health of Older People. A Comparative Study in Thainan Taiwan Fuzhou Fujian Province. *Medicine*, 95(24), e3881.
- DEAN, A., KOLODY, B., WOOD, P., MATT, G. E. 1992. The Influence of Living Alone on Depression in Elderly Persons. *Journal of Ageing and Health*, 4(1), 3–18.
- DYKSTRA, P. A. 2015. Aging and Social Support. In: RITZRE, G. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. USA: Blackwell Publishing, 88–92.
- EUROSTAT. 2015. *People in the EU: Who Are We and How Do We Live?* [online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [10. 7. 2017]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7089681/KS-04-15-567-EN-N.pdf/8b2459fe-0e4e-4bb7-bca7-7522999c3bfd>
- EVANS, N., ALLOTEY, P., IMELDA, J. D., REIDPATH, D. D., POOL, R. 2017. Social Support and Care Arrangements of Older People Living Alone in Rural Malaysia. *Ageing & Society*, 1–21.
- FOKKEMA T., GIERVELD J. D., DYKSTRA A. P. 2012. Cross-national Differences in Older Adult Loneliness. *Journal of Psychology*, 146(1–2), 201–228.
- GERST-EMERSON, K., JAYAWARDHANA, J. 2015. Loneliness as a Public Health Issue: The Impact of Loneliness on Health Care Utilization Among Older Adults. *American Journal of Public Health*, 105(5), 1013–1019.
- GGs. 2005. *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy, šetření Generations and Gender Survey Czech Republic. Wawe 1* [online]. [10. 7. 2017]. Dostupné z: <https://www.ggp-i.org/data/>
- HAŠKOVCOVÁ, H. 2010. *Fenomén stárí*. Vyd. 2. Praha: Havlíček Brain Team.

- HENDL, J. 2014. *Statistika v aplikacích*. Praha: Portál.
- HOLT-LUNSTAD, J., SMITH, B. T., BAKER, M., HARRIS, T., STEPHENSON, D. 2015. Loneliness and Social Isolation as Risk Factors for Mortality: A Meta-Analytic Review. *Perspectives on Psychological Science*, 10, 227–237.
- KANG, H., PARK, M., WALLACE, J. P. 2016. The Impact of Perceived Social Support, Loneliness, and Physical Activity on Quality of Life in South Korean Older Adults. *Journal of Sport and Health Science*, 7, 237–244.
- KARLSSON, G. S., BORELL, K. 2002. Intimacy and Autonomy, Gender and Ageing: Living Apart Together. *Ageing International*, 27(4), 11–27.
- KOBAYASHI, E., FUJIWARA, Y., FUKAYA, T. et al. 2011. Social Support Availability and Psychological Well-being among the Socially Isolated Elderly. Differences by Living Arrangement and Gender. *Japanese Journal of Public Health*, 58(6), 446–456.
- KOWALIKOVÁ, I., CHYTIL, O. 2019. Analysis and Description of Availability and Sources of Social Support in Selected Difficult Situations for Seniors by Type of Their Household in the Czech Republic. *Czech and Slovak Social Work*, 19(1), 65–83.
- KWON, J. H. 2013. Risk Management and Life Supporting System for the Elderly Living Alone or with a Spouse only – A Comparative Study between Korea and Japan. *The Journal of Asian Studies*, 16(2), 1–24.
- LIM, L. L., KUA, E. 2011. Living Alone, Loneliness, and Psychological Well-being of Older Persons in Singapore. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, DOI:10.1155/2011/673181.
- LEVIN, I., TROST, J. 1999. Living Apart together. *Community, Work & Family*, 2(3), 279–294.
- LORCA, M. B. F., PONCE, M. S. H. 2015. Normative, Structural, and Individual Factors that Predispose Adult Children to Provide Social Support to Their Elderly Parents. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(4), 517–540.
- MAREŠ, J. 2002. Diagnostika sociální opory u dětí a dospívajících. *Pedagogika*, LII: 267–289.
- MAREŠ, J. 2001. *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. Hradec Králové: Nucleus.
- MOUODI, S., BIJANI, A., HOSSEINI, S., HAJIAN-TILAKI, K. 2016. Gender Differences in the Health Status of Eldelry Living Alone Compared to Those Who Are Not Alone: Evidence of the AHAP study, North of Iran. *Caspian Journal of Internal Medicine*, 7(2), 126–132.
- OČADLÍKOVÁ, E. 2009. Láska na dvou adresách. Oddělené soužití v sociologických výzkumech. *Sociální studia*, 6(4), 115–128.
- PERLMAN, D., PEPLAU, A. L. 1984. Loneliness Research: A Survey of Empirical Findings. In: PEPLAU, A. L., GOLDSTON, S. (Eds.). *Preventing the Harmful Consequences of Severe and Persistent Loneliness*, U. S.: Government Printing Office, 13–46.
- PERLMAN, D., PEPLAU, A. L. 1981. Toward a Social Psychology of Loneliness. In: DUCK, S., GILMOUR, R. *Personal Relationships in Disorder*, London: Academic Press. 31–56.
- PINCUS, A., MINAHAN, A. 1973. *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca, Illinois: F. F. Peacock Publishers, Inc.
- PŘIBYL, H. 2015. *Lidské potřeby ve stáří*. Praha: Maxdorf.
- REINHARDT, P. J., BOERNER, K., HOROWITZ, A. 2006. Good to Have but Not to Use: Differential Impact of Perceived and Received Support on Well-Being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23, 117–129.
- RUBIN, A., BABBIE R. E. 2008. *Research Methods for Social Work*. 6th edition. USA: Thomson.
- SOK, S. R., YUN, E. K. 2011. A Comparison of Physical Health Status, Self-esteem, Family Support and Health-promoting Behaviours between Aged Living Alone and Living with Family in Korea. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 1606–1612. DOI: 10.1111/j.1365-2702.2010.03551.x.
- STEWART, M., CRAIG, D., MACPHERSON, K., ALEXANDER, S. 2008. Promoting Positive Affect and Diminishing Loneliness of Widowed Seniors Through a Support Intervention. *Public Health Nursing*, 18(1), 54–63.

- STOJANOVIC, J., COLLAMATI, A., MARIUSZ, D. et al. 2017. Decreasing Loneliness and Social Isolation among the Older People: Systematic Search and Narrative Review. *Epidemiology Biostatistics and Public Health*, 14(2).
- STUART-HAMILTON, I. 1999. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál.
- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. 1999. Sociální opora jako významný protektivní faktor. *Československá psychologie*, 43(1), 19–38.
- TANNER, D., HARRIS, J. 2008. *Working with Older People*. London: Routledge.
- TESCH-ROEMER, C. 2012. *Active Ageing and Quality of Life in Old Age*. United Nations: New York and Geneva [online]. New York and Geneva: United Nations. [24. 5. 2018]. Dostupné z: http://www.dza.de/fileadmin/dza/pdf/2012_Active_Ageing_UNECE.pdf
- THOITS, A. P. 2011. Mechanisms Linking Social Ties and Support to Physical and Mental Health. *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145–161.
- TOMAKA, J., THOMPSON, S., PALACIOS, R. 2006. The Relation of Social Isolation, Loneliness, and Social Support to Disease Outcomes among the Elderly. *Journal of Ageing and Health*, 18(3), 359–384.
- TYLOVÁ, V., KUŽELOVÁ, H., PTÁČEK, R. 2014. Emoční a sociální osamělost v etiologii a léčbě duševních poruch. *Česká a slovenská psychiatrie*, 110(3), 151–157.
- VICTOR, C., SCAMBLER, S., BOND, J., BOWLING, A. 2000. Being Alone in Later Life: Loneliness, Social Isolation and Living Alone. *Reviews in Clinical Gerontology*, 10, 407–417.
- VICTOR, C., SCAMBLER, S., BOWLING, A., BOND, J. 2005. The Prevalence of, and Risk Factors for Loneliness in Later Life: A Survey of Older People in Great Britain. *Ageing & Society*, 25, 357–375.
- VODÁČKOVÁ, D. 2013. Krizová intervence. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 259–261.
- WENGER, G. C., DAVIES, R., SHAHTAHMASEBI, S., SCOTT, A. 1996. Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement. *Ageing & Society*, 16, 333–358.
- YEH, S. J., LO, S. K. 2004. Living Alone, Social Support, and Feeling Lonely among Elderly. *Social Behavior & Personality*, 32(2), 129–138.
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.
- ZHANG, L. 2015. Living Arrangements and Subjective Well-Being among the Chinese Elderly. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 150–161.
- ZUERAS, P., GAMUNDI, P. M. 2013. Elderly who Live Alone: An Overview Based on the 1991 and 2001 Censuses. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 144, 139–152.

„Ale hlavně, když se to trénuje“: Výcviková profesionalita a primární profesní identita sociální práce¹

“But Especially When it is Practiced”: Trained Professionalism and the Primary Professional Identity of Social Work

Jan Kaňák

Jan Kaňák, Ph.D.,² pracuje jako krizový intervent a terapeut v poradně Vigvam a jako odborný asistent na Katedře psychosociálních věd a etiky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Spolupracuje s Linkou bezpečí a základní školou Square. Věnuje se tématu střetávání profesionálního a spirituálního diskursu v sociální práci.

Abstrakt

CÍLE: Předkládaný text si klade za cíl odpovědět na otázku: *Jak absolvovaný výcvik krizové intervence ovlivňuje zachování hranic oborové specifity u sociálních pracovníků, křesťanek, v organizacích poskytujících krizovou pomoc?* **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** V textu vycházím z diskursivní povahy sociální práce, definuji profesionální diskurs a následně se blíže věnuji specializaci v sociální práci. V ní je podstatné definování primární profesionální identity, kterou spojuji s konceptem Person-in-Environment. **METODY:** Pro zodpovězení otázky byla využita data z širěji zaměřeného výzkumu, která vznikala formou polo-strukturovaných rozhovorů. Analyzována byla za využití prvků konstruktivistické zakotvené teorie. **VÝSLEDKY:** Výstupy výzkumu popisují koncept Výcvikové profesionality. Definují základně jeho charakteristiky a zároveň poukazují na to, že aby nedocházelo k rozpouštění hranic oboru, je potřeba, aby sociální pracovníci vycházeli při pohledu na situaci krize z konceptu PIE. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Text je možné využít v praxi jako vodítko pro zachování oborové specifity i v situacích specializace sociálních pracovníků. Na úrovni pregraduální přípravy a celoživotního vzdělávání pak jako podnět k zamyšlení se nad vhodností akcentovat PIE jako primární profesionální identitu. Stejně tak je možné jej vnímat jako další příspěvek k diskusi o profesionalitě sociální práce jako oboru.

Klíčová slova

sociální práce, výcviková profesionalita, primární identita, hranice oboru

Abstract

OBJECTIVES: The text aims to answer the question: *How does crisis intervention training affect the maintenance of the boundaries of social workers, especially Christians, in organizations providing crisis intervention services?* **THEORETICAL BASE:** The text is based on the discursive nature

¹ Text byl vytvořen za finanční podpory projektu: Nové výzvy a nová řešení ve veřejné politice a sociální práci (MUNI/A/0784/2017).

² Kontakt: Jan Kaňák Ph.D., Katedra psychosociálních věd a etiky, Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova, Pacovská 4, Praha 4; honza.k@mail.muni.cz

of social work, and defines professional discourse and specialization in social work. The primary professional identity is associated with the Person-in-Environment concept (PIE). METHODS: The answer to the research question was found by using data from broader research that emerged from semi-structured interviews. They were analyzed by using elements of constructivist-grounded theory. OUTPUTS: The outcomes of the research describe the concept of Trained Professionalism. They define the basis of its characteristics and, at the same time, point out that, in order to avoid the dissolution of the boundaries of the field, social workers need to look at the crisis situation through the PIE concept. SOCIAL WORK IMPLICATIONS: The text could be used in practical settings as a guideline for preserving professional specificity and situations of specialization of social workers. It could be used as a stimulus to thinking about PIE and professional social work in undergraduate and life-long education.

Keywords

social work, trained professionalism, primary identity, borders of profession

1 ÚVOD

Předkládaný text navazuje na publikované teze o ne/profesionalizaci sociální práce v České republice. Vojtíšek (2017) i Baláz (2017:135) v podstatě využívají podobná teoretická východiska a konceptualizují profesionalitu v návaznosti na myšlenky „*teorie charakteristických rysů*“ (byť Baláz konceptualizuje termín profesionalita širěji i s ohledem na další teoretická uchopení). Oba dva autoři poukazují na nejistoty ohledně toho, zda je profesionalita v kontextu sociální práce v ČR přítomná, tedy zda je vůbec sociální práce profese, či profesionální činnost. Při těchto tvrzeních vycházejí především z reflexe odborné literatury. Vojtíšek (2017:153) tuto nejistotu okolo profesionalizace, či profesionality, shrnuje do otázky, zda „*je sociální práce profese, nebo jen metoda práce s lidmi, kteří jsou ohroženi nepříznivou sociální situací*“. Stejnou nejistotu ohledně profesionálního projektu sociální práce v ČR vyjádřil dříve i Musil (2010:16), když mluvil o nejasnosti, zda lze v rámci dnešní sociální práce odpovědět na dva druhy otázek jinak, než konstatováním absence dotazovaných rysů. První oblastí je zaměření „*na jaký problém klientů (resp. cílové populace) dokážou [sociální pracovníci] reagovat*“. Druhý dotaz se pak týká toho, zda sociální pracovníci disponují „*standardizovaný[m] a očekávaný[m] způsob[em] pomoci*“, který by bylo možné označit jako „*specifický přínos k řešení problému*“. Byť z výzkumu Vojtíška i Baláže plyne, že samotní sociální pracovníci považují sociální práci za profesi, nemusí to nutně znamenat, že panuje shoda na tom, co to vlastně profesionální sociální práce je. Musil (2008, 2010) v tomto kontextu referuje o skepsi některých sociálních pracovníků k hledání jednotícího přístupu k výkonu profesionální sociální práce a o existenci různých pojetí oboru i praktické činnosti. Stejně tak Baláz (2017:135) uzavírá konceptuální část svého textu tvrzením o „*mnohoznačnost[i] pojmu profese*“ a o existenci „*mnoha teoretických konstrukcí profesionality sociálních pracovníků*“. Vojtíšekem formulovanou nejasnost ohledně toho, zda je sociální práce profese, nebo metoda, by bylo možné rozšířit i na druhou oblast, tedy zda je profese, a pokud není, zda je vůbec specifická metoda, která ji odlišuje od jiných právě oním specifickým přínosem, o kterém mluví Musil.

Dochází tak, dle mého, k mírně paradoxní situaci, která ale v mnohém reflektuje problematický vztah praktické realizace sociální práce a teoretických konceptů oboru. Zatímco některé teoretické statě a publikace inklinují k tvrzení, že „*není možné nalézt bod, ze kterého bychom mohli [vždy] souhlasit s tím, že je sociální práce profesí a že její znalostní a hodnotová základna ji odlišuje od ostatních profesí*“ (Payne, 2006:152), samotní sociální pracovníci a pracovnice chápou sociální práci jako profesi a jako profesionální činnost (Vojtíšek, 2017; Baláz, 2017). Obecně by tedy bylo možné se ptát po tom, jestli je vůbec nutné odpovídat na ony dvě položené otázky Libora Musila, či zda nepostačí, že je jako profesionální označena samotnými pracovníky (v souladu s Thomasovým

teorémem³). Otázka, kterou si kladu v tomto článku a na niž se zde také snažím nalézt odpověď, vychází z takto obecněji pojaté nejasnosti. V textu hledám odpověď na otázku: *Jak absolvovaný výcvik krizové intervence ovlivňuje zachování hranic oborové specifity u sociálních pracovníků, křesťanek, v organizacích poskytujících krizovou pomoc?*

Odpověď je hledána v kontextu tezí o výcvikové profesionalitě. Výcvikovou profesionalitu, tak jak bude představena níže, chápu jako specifický projev diskursu profesionality jako reflexivity a mnohosti, kdy je to, co je profesionální, chápáno v kontextu výcviku v konkrétní metodě práce s klienty. Zde prezentovaná tvrzení (v kap. 6 a 7) jsou opřena částečně o sekundární analýzu těch dat, která vznikla ve výzkumu zaměřeném na konstrukci dělání sociální práce při střetávání profesionálního a spirituálního diskursu u křesťanek sociálních pracovníků⁴ (z toho důvodu je znění zde předkládané otázky takto specifikováno – s ohledem na křesťanskou a krizovou intervenci) a částečně o prvky konstruktivistické varianty zakotvené teorie (Charmaz, 2006) původního výzkumu, resp. té části, která se velmi blíží tematické analýze (více viz kap. 5). Domnívám se ale, že je i tak potřeba před tím poukázat na to, jak nad profesionalitou v SPR přemýšlím (kap. 2), základně konceptuálně uchopit specializaci v profesionálním pojetí sociální práce, která souvisí zásadně se zachováním hranic oborové specifity (kap. 3), a představit charakteristické prvky krizové intervence, která je nejspíše na výcvicích předávána (kap. 4).

2 PROFESIONALITA JAKO SPECIFICKÝ DISKURS SOCIÁLNÍ PRÁCE

Při definování toho, co je profesionální sociální práce, vycházím z diskursivní povahy sociální práce (McDonald, 2006; Healy, 2014). Protože jsem profesionální diskurs sociální práce uvedl jinde (Kaňák, 2016:73–74) a protože termín profese a profesionalizace výstižně představuje Baláž (2017), budu se zde blíže věnovat pouze těm tezím profesionálního diskursu, které jsou podstatné pro uchopení výcvikové profesionality a jejího vztahu s primární profesní identitou a tím pádem také zachováním hranic oboru. V odkazovaném textu jsem vycházel z prací Foucaulta, Healy, Geeho, či Sawyer a diskurs základně definoval, slovy zmíněných autorů, jako „*opakující se struktur[u] znalostí a tezí*“, pro kterou platí, že má tendenci „*spoluutvářet konkrétní realitu*“ konkrétních situací, tedy že se podle ní rozhodujeme o tom (ať již vědomě nebo ne), co jsou „*smysl a hodnoty*“ daných situací, jaké jsou vhodné, či nevhodné „*specifické způsoby jednání a komunikace*“, či jaké „*role*“ a jejich charakteristiky jsou v dané situaci akceptovatelné, stejně jako jaké „*vztahy mezi rolami*“ se očekávají a jsou přijímány a které nikoliv.

Z hlediska diskursu profesionality (pokud budu používat termín diskurs profesionality, budu tím v tomto textu myslet jeho aplikaci v kontextu sociální práce) pak stále považuji za nutné rozlišovat jeho moderní a post-moderní pojetí (Evetts, 2014). Moderní pojetí spojuji s tím, co Baláž (2017:135) označuje jako „*teorie charakteristických rysů*“. Zmiňovanými podmínkami (charakteristickými rysy) profesionality sociální práce jsou z hlediska moderního pojetí „*technicky-postavené*“ jednání, které je založené na „*systematických znalostech a doktríně dosažitelné pouze*“ pomocí dlouhodobého vzdělávání („*tréninku*“). Ona technická kompetence je pak založena na vědeckých základech (vědecké uchopení a popis světa). Kromě těchto podmínek byla formulována podmínka dodržení „*profesionálních norem*“, která v případě sociální práce představuje neosobní, citově neangažované jednání, poskytování kvalitní služby a motivaci ideálem služby (Wilensky, 1964:138; Musil,

³ Thomasův teorém tvrdí, že pokud lidé „*definují situace jako reálné, jsou tyto reálné ve svých důsledcích*“ (Merton, 1995:380). Pokud bychom tento princip aplikovali na postup, kdy sociální pracovníci začnou vlastní aktivitu vnímat jako profesionální, mělo by to v důsledku vést k tomu, že se takovou nakonec stane (nikoliv ve smyslu shody s kritérii profesionality popsány v tomto textu, nebo shody s diskursem profesionality, ale bude jako profese vnímána a bude naplňovat ta kritéria, která sami sociální pracovníci vnímají jako znaky profese).

⁴ Více o výzkumu viz Sociální práce a spiritualita, nedat. [online].

2013). Někteří další autoři pak za profesionální považují naplnění následujících charakteristik: existence systematické teorie; možnost mít kontrolu nad podstatou služeb; ovlivňování certifikace pracovníků; existence etického kodexu; kariérní systém; kolegové jako referenční skupina; hodnota veřejné služby; profesní asociace, či akceptace komunitou (Greenwood, 1975; Marrow, 1973, in Rhodes, 1985). Postmoderní pojetí diskursu profesionality pak v podstatě relativizuje prakticky vše z moderních charakteristik profese. Buď umenšuje důležitost kolegů jako referenční skupiny a znalostní bázi oboru nahrazují rozhodováním manažerů (diskurs organizační profesionality), či relativizuje prakticky vše a zdůrazňuje otevřenost vůči procesu učení se praxí a nutnost více reflektovat životní svět, který přináší klienti a klientky (profesionalita jako reflexivita a mnohost). Či počítá s nutností, v případě nejisté profesionality vyjednávání, s nutností znovu re/konstruovat, co je sociální práce v konkrétních kontextech praxe konkrétních týmů, či institucí (Musil, 2013; Evetts, 2014; Kaňák, 2016 aj.).

Z hlediska položené otázky v úvodu tohoto textu je nasnadě přemýšlet nad tím, která z výše uvedených charakteristik jak moderního, tak post-moderního pojetí diskursu profesionality je tím, co se pojí k hraničním oborové specifickosti. Na základě tezí Hodgeho, Lacasse a Bensona (2012), stejně jako Musila (2010), či Špiláčkové (2016) by bylo možné za tento faktor určit ony „*systematické znalosti*“ (Wilensky, 1964:138). Hodge, Lacasse a Benson (2012:765–766) hned v úvodu své výzkumné stati označují za „*fundamentální charakteristiku profese*“ existenci „*disciplinární znalostní báze*“, která má pro autory charakter oné systematické znalosti. Dodávají, že je tato báze „*předávána*“ prostřednictvím toho, co by bylo do češtiny zřejmě nejvhodnější přeložit jako „*disciplinární šířitel*“. Zároveň podotýkají, že těchto tzv. disciplinárních šířitelů je značné množství. Autoři za ně označují odborná periodika (s ohledem na zaměření jejich výzkumu), ale na obecné rovině podotýkají, že se jedná také o ty, kteří informace využívají pro vzdělávání a výuku, a o ty, kteří je využívají pro posilování a podporu vlastní praxe. Stejně tak Špiláčková (2016:69) v návaznosti na další autory definuje pro profesionální sociální práci jako podstatné „*vytvoření vlastní vnitřní logiky a mechanismů, které jsou založeny na specifickém pochopení [...] definování místa a role*“ v prostředí ostatních disciplín a poskytované péče. Pokud k těmto tezím přidáme tvrzení Musila o „*specifick[ém] přínosu k řešení problému*“, je možné specifikovat to, co udržuje hranice oborové specifickosti sociální práce, jako existenci „*disciplinární znalostní báze*“, která definuje také (nikoli pouze) „*specifický přínos k řešení problému*“ u sociálních pracovníků a výkonu profese (Musil, 2010:16; Hodge, Lacasse, Besnon, 2012:765).

3 SPECIALIZACE V KONTEXTU PROFESIONÁLNÍHO DISKURSU SOCIÁLNÍ PRÁCE

3.1 Charakteristické rysy specializace

Otázka výcviků, které jsou zaměřeny na získání dovedností k použití specifické metody práce, ze které mohou plynout specifické techniky, či specifické použití technik při práci s klienty a klientkami je možné vnímat jako projev specializace v sociální práci. O specializaci v rámci profese je možné mluvit tehdy, pokud sociální pracovníci a pracovníci disponují znalostmi o specifických postupech práce, které uplatňují v praxi, a to tak, že se stávají jejich hlavním pracovním nástrojem. Zároveň je tento pracovní nástroj odbornou veřejností uznáván jako specifický druh činnosti – reakce na specifický druh potíží klientů. Kromě této charakteristiky ovšem musí platit to, že jsou si tyto pracovníci a pracovníci vědomi „*jednotlivé identifikace*“, kterou přijímají za vlastní, a že „*zachovávají [vlastní] primární profesionální identitu*“, kterou je v tomto případě identita sociální práce. V tomto kontextu Karpétis (2014:24) předpokládá, že existuje něco jako společný obecný základ, podle kterého jsou konstruovány interakce s klienty mimo jednotlivé specializace. Bell (2015) tuto primární profesionální identitu chápe jako oporu pro tvorbu hranic oboru (resp. hranic specifickosti sociální práce). Nutno ovšem dodat, že např. Payne (2006) s něčím takovým, jako je existence hranic profesionální sociální práce, příliš nepočítá. Specializace pak poskytují konkrétní nástroje, které nepostačují pro práci s konkrétní, specifickou, cílovou populací, či cílovými

populacemi, protože součástí specializace v sociální práci je i ona společná báze oborů⁵. Přičemž se se specializací v oboru počítá a bere se jako akceptovatelná a nevyhnutelná (Bogo, Taylor, 1991; Engstrom, Okamura, 2011; Karpetis, 2014; Dakin et al., 2015).

Pohledem tezí Musila (2010:16) tak dochází k tomu, že odpovědí na to, „*na jaký problém klientů*“ reagují sociální pracovníci, je definování problému, či problémové situace, stejně jako oné cílové populace, metodou, která je získána ve výcviku. Onen „*specifický přínos k řešení problému*“ pak leží v „*primární profesionální identit[ě]*“ sociální práce. V kontextu zde zkoumaného tématu je tak první Musilem formulovaná podmínka jednoduše zodpověditelná. Výcvik v krizové intervenci a specializace směrem ke krizové intervenci (tak jak bude ukázáno v kap. 4) jasně definují, že problémem klientů je stav krize, který lze, na základě odborných zdrojů, popsat a u klientů identifikovat. Co ale jasné není, je, jak vlastně vypadá onen „*specifický přínos k řešení problému*“, resp. o co by se měla opírat ona „*primární profesionální identit[a]*“, či „*disciplinární znalostní báze*“ (Musil, 2010:16; Hodge, Lacasse, Benson, 2012:765; Karpetis, 2014:24). Jak bude přibliženo níže, vznikala krizová intervence jako metoda ve velké míře v kontextu zdravotnickém a realizace krizové intervence je kromě některých sociálních pracovníků vlastní také některým klinickým psychologům, lékařům, či psychoterapeutům. Karpetis, stejně jako Musil a v českém kontextu ještě např. Navrátil (2003), odpověď na tuto otázku poměrně jasně nabízejí. Jedná se o koncept Person-in-environment, tedy pohled na klienta jako na jedince-v-prostředí, či v mnoha prostředích. To, co je pro sociální práci specifické, je zaměření se na interakce mezi jedincem a prostředím a to, jak zvládá očekávání, která prostředí formulují (v případě funkcionalistické varianty, tedy jak zvládá sociálně fungovat), či to, jak tyto interakce ovlivňují schopnost člověka reflexivně životně plánovat a zvládat, v případě post-moderní varianty (Navrátil, 2014). Healy (2014:2) označuje koncept Person-in-Environment (resp. zaměření se na interakce člověka-v-prostředí) jako „*vůdčí krédo moderní sociální práce*“. Karpetis (2014:36), který zkoumal využití primární profesionální identity u sociálních pracovníků s psychoterapeutickým výcvikem, označuje za znaky primární profesní identity „*posouzení životní situace a intervence, které směřují k person-environment transakcím*“ a dále pak podporu „*adaptace na očekávání reality*“, která by měla směřovat k „*posílení sociálního fungování*“. V podstatě zde v textu ztotožňují profesionální diskurs a onen specifický přínos k řešení problému s profesionálním pojetím sociální práce (Musil, 2008)⁶.

3.2 Person-in-Environment jako disciplinární znalostní báze sociální práce

Jak již bylo výše naznačeno, zaměření se na person-environment transakce a podpora sociálního fungování, či reflexivního životního zvládání lze považovat za charakteristické rysy konceptu PIE. Pro funkcionalistické pojetí platí, že různá prostředí kladou na jedince různé nároky, či očekávání, která se vztahují k roli, kterou člověk v tomto prostředí zastává. Naplňování této role a reakce na očekávání mohou být neproblematické (či málo problematické; a pak jedinec sociálně funguje), či problematické (a pak dochází k narušení sociálního fungování). Prostředí vytváří systém podnětů, které naznačují, jak jednat. Při opakované reakci na podobné podněty se pak sociální fungování v dané roli stává „*značně automatizované*“ a potřeba vyhledávat podněty, podle kterých by se měl jedinec orientovat, se „*stane minimální*“. Zjednodušeně řečeno tak člověk sociálně funguje, pokud je schopen tyto podněty prostředí dobře vyhodnocovat jako informace o očekávaném chování v roli

⁵ Považuji za podstatné podotknout, že s ohledem na teze Musila (2008) je v českém kontextu možné pochybovat, že něco takového jako společný obecný základ v české sociální práci vůbec existuje. Rozdíly popsané mezi jednotlivými pojetími sociální práce jsou více než značné. Pokud bychom byli přísní v logice výkladu, bylo by možné v této části de facto text ukončit, či konstatovat, že se následující teze týkají jen profesionálního pojetí sociální práce, které Musil popsal. Já se kloním spíše k druhé variantě možnosti. Nicméně se domnívám, že pro ostatní pojetí, o kterých referuje Musil, by následující teze platily obdobně, jen bez nutnosti/možnosti využít koncept PIE jako disciplinární znalostní bázi.

⁶ Přičemž jsem si vědom, že to není pojetí jediné a že se sociální práce skládá z pojetí dalších.

a při opakovaném vhodném vyhodnocení a jednání, dochází k automatizaci sociálního fungování, a to do doby změny podmínek. Sociální práce pak zasahuje tam, kde jedinec není schopen (buď proto, že k tomu nemá dostatek vlastních zdrojů, nebo proto, že nerozumí podnětům z prostředí) vyhodnocovat správně dané podněty a sociální fungování se stává problematickým (Bartlett, 1970; Allen, 1997:119–122; Navrátil, 2014 aj.).

Navrátil (2014:60) či Kondrat (2002) tento funkcionalistický přístup kritizují (s ohledem na společenské posuny) za to, že akcentuje „*potřeby sociálního prostředí*“ a jedince zbavuje možnosti být „*tvorivým aktérem*“ vlastního sociálního fungování. Z toho také plyne, že to nejsou jen jednotlivá sociální prostředí, která mají své potřeby a vytvářejí systémy podnětů, ale že to samé dělají i jednotlivci (nehledě na kritiku existence sociálního prostředí jako takového, protože systémy neexistují samy o sobě, ale jsou re/konstruovány jejími členy v čase). To vše vede k tomu, že je možné na jedince nahlížet jako na tvůrce vlastních životních projektů („*do-it-yourself biografie*“). Shoda, či neshoda mezi těmito DIY biografiemi (životním plánem) a možnostmi a charakteristikami jednotlivých prostředí pak ovlivňují to, jak je jedinec schopen vlastní biografii realizovat (reflexivní životní zvládnání) a případně upravovat a utvářet (reflexivní životní plánování). Sociální práce zasahuje v místech, kde je jedno nebo druhé (či obojí) narušeno (Ferguson, 2001:46; Kondrat, 2002; Norton, 2012; Navrátil, 2014 aj.).

Specifickým přínosem, o kterém mluví Musil (2010), by tak bylo zaměření se na interakce jedince s prostředím a na to, která očekávání prostředí formulují, jak tato očekávání odpovídají reflexivnímu životnímu plánu a jak je jedinec schopen je v situaci krize využít jako zdroj copingu. Či zda jsou spíše faktorem, který zvládnutí krize komplikuje. Přičemž zvládnutí krize by mělo být vnímáno v kontextu znovunastolení sociálního fungování, či reflexivního životního zvládnání.

4 KRIZOVÁ INTERVENCE JAKO SPECIALIZACE PROFESIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE?

Pojednávat šířeji o krizové intervenci jako metodě by v kontextu tohoto textu nemělo smysl. Proto základně popíši kořeny krizové intervence, které odkazují k jejímu ukotvení jako metody, a cíle krizové intervence, které charakterizují způsob reakce na problémy cílové skupiny. Historickým ukotvením se zabývám s cílem poukázat na to, že je krizová intervence jako metoda práce s lidmi (za kterou stojí specifický teoretický koncept) přístupem, který pochází z jiných oborů, a tím pádem sama o sobě neobsahuje onu zmíněnou primární identitu profese sociální práce. To, že krizová intervence v sobě obsahuje odpověď na první Musilem položenou otázku, je nasnadě. Krizová intervence jako metoda reaguje na stav krize, který je odbornou literaturou (s obměnami) definován jako „*období psychologického disequilibria, které je prožíváno jako následek ohrožující události nebo jevu, který pro jedince znamená tak závažný problém, že nemůže být odstraněn pomocí dostupných a známých copingových strategií*“ (Roberts, 2005:11). V metodě a jejich teoretických kořenech je definován problém klienta i způsob reakce na něj.

To, zda je v krizové intervenci jako metodě přítomna také primární profesní identita, záleží na tom, zda je a) metoda vyvinuta v kontextu sociální práce (s prvky primární identity oboru), či zda b) existuje varianta, která by byla uzpůsobena sociální práci. První formulovanou podmínku nelze považovat v kontextu krizové intervence za platnou. Caviola a Colford (2018), stejně jako Mishara s kolegy (2007) zasazují vznik a rozvoj krizové intervence do kontextu zdravotnictví a psychologické podpory pro klienty. Zároveň nelze tvrdit, že by ve vývoji krizové intervence došlo k tomu, že by byla pojmenována nějaká konkrétní varianta metody, která by byla vytvořena pro sociální práci jako takovou (Garland, 2011; Payne, 2014). To, že pojmenována není, ovšem neznamená, že taková varianta neexistuje, byť to texty Garlanda ani Payna nenaznačují. Myer, Lewis a Jameson (2013:98) zkoumali 10 modelů krizové intervence, které jsou využívány v praxi a mají oporu v recenzovaných publikacích (knihy, články). Autoři popsali 13 fází krizové intervence, které jsou obsaženy v modelech práce s lidmi v krizi. Přičemž ne všechny modely obsahují všechny popsané a vyjmenované fáze. Mezi tyto fáze patří „*mapování krizového stavu, navázání kontaktu*

a ustanovení vztahu, kontrola klienta, poskytování podpory, dosahování bezpečí, popsání problému, dotknutí se a prozkoumání emocí, mapování minulých copingových strategií, znovunastolení kognitivních funkcí, vytvoření plánu, získání zpětné vazby od klienta, odkazování a formulace následného plánu“. Všechny tyto fáze jsou ale formulovány ve vztahu k jednotlivci, který v krizi je, a s ohledem na jeho emoční prožívání, jeho copingové strategie a s ohledem na podporu klientova psychického stavu a zvládnutí krize.

S ohledem na zaměření na jednotlivce a jeho znovunastolení psychického equilibria nelze tvrdit, že by se krizová intervence zaměřovala primárně na (s ohledem na popsané modely) interakce jedince s prostředím, resp. že by tento pohled byl oním vstupním a zásadním prizmatem. Lze tak říci, že nevychází z prvků primární identity profese sociální práce, tedy disciplinární profesní báze. Protože tedy sama o sobě neobsahuje kladnou odpověď na druhou Musilovu otázku, lze ji tak považovat za analogický nástroj práce s klienty, jako jsou psychotherapeutické výcviky, o kterých v rámci svého výzkumu referuje Karpetis (2014). Tím pádem by o ní jako o specializaci v sociální práci bylo možné mluvit tehdy, pokud by se v poskytování krizové intervence sociálními pracovníky objevovaly také prvky primární profesní identity, a to nikoliv náhodně, ale cíleně.

5 METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU

5.1 Krátká charakteristika výzkumného rámce

S ohledem na rozsah textu pojednám o metodologickém rámci zde prezentovaných zjištění pouze základně. Níže prezentované teze (kap. 6 a 7) jsou součástí výstupu výzkumu, který se zaměřoval na konstrukci děláni sociální práce v situacích, ve kterých se podle křesťanek, krizových interventek, střetává profesionální diskurs se spirituálním. Komunikační partnerky (N = 6; viz také limity výzkumu) byly vybírány skrze organizace, které poskytují krizovou pomoc (sociální služby) a využívají při tom krizové intervence jako metody (s tím, že se nezaměřují na konkrétní cílovou populaci – např. oběti domácího násilí). Podstatným byla délka praxe alespoň 2 roky, vlastní prožívání sebe sama jako křesťana, ochota zapojit se do výzkumu a délka praxe v organizaci alespoň půl roku. Stejně tak museli splnit podmínku vzdělání v oboru sociální práce (2x magisterské vzdělání kombinované s teologickým směrem, 2x magisterské vzdělání sociální práce, 2x VOŠ sociální práce).

Ze 75 organizací, které poskytují krizovou pomoc a telefonickou krizovou pomoc, bylo na základě kritérií (ambulantní forma, aplikace obecné podoby krizové intervence – tedy bez specifikace na určitou charakteristiku cílové skupiny, provoz minimálně 5 dnů v týdnu) vybráno 11 organizací, z nichž ve třech byly pracovnice, které odpovídaly kritériím a byly ochotné se zapojit do výzkumu. Data byla (pro část zde prezentovanou) tvořena polo-strukturovanými opakovanými rozhovory. Fixována byla na mp3 přehrávači s funkcí diktafonu, doslovně transkribována a následně zpracovávána v programu Atlas.ti.

Pro analýzu dat, která jsou zde prezentována, bylo využito prvků konstruktivistické varianty zakotvené teorie; konkrétněji iniciální fáze a selektivní fáze (Charmaz, 2006). Protože data zde prezentovaná nejsou stěžejní součástí z výzkumu vzešlého Interakčního modelu integrace spirituality, měla zmíněná selektivní fáze (při analýze dat pro tento text) spíše podobu tematické analýzy (Braun, Clarke, 2006). S ohledem na předpokládanou šíři zkoumaného jevu, a protože v českém kontextu šlo o první takto zaměřenou sondu, byla v původním výzkumu využita technika kritického incidentu (zaměření se na popis jedné, pro komunikační partnerky významné situace). Kombinace zakotvené teorie a techniky kritického incidentu není sice obvyklá, ale ve výzkumu využívána je (např. Keddell, 2016).

5.2 Limity výzkumu a dopady na interpretaci dat

Za dva nejpodstatnější limity výzkumu, které je zde nutné komentovat, lze považovat málopočetný vzorek (N = 6) a využití techniky kritického incidentu. Obě dvě vedou k tomu, že by zde prezentované

teze bylo potřeba podrobit podrobnějšímu pře/zkoumání, byť jsou v souladu s výstupy výzkumu, který realizoval Karpets (2014). To naznačuje, že by bylo možné uvažovat o potenciální generalizaci výstupů, resp. jejich základních rysů. Prvně se budu krátce věnovat limitu málopočetného vzorku. Bylo by bezesporu možné se ptát, zda je vůbec v pořádku prezentovat data, která vznikla na základě rozhovorů s takto malým počtem komunikačních partnerek. V tomto ohledu je potřeba se vyjádřit k tomu, jak je možné vůbec uvažovat o teoretické saturaci dat. Samotný koncept většinou vede k tomu, že jsou data zpracovávána až od určitého (ale rozhodně většího než zde) počtu komunikačních partnerů, a to s ohledem na možnost ověřit, že se v datech žádné nové, pro výstupy zásadní koncepty či kategorie neobjevují. Což je samozřejmě v počtu šesti sociálních pracovnic poněkud komplikované. Fusch a Ness (2015) se nicméně proti takové interpretaci teoretické saturace vymezují. Považují za nutné vzít v potaz také velikost původní populace (v případě tohoto výzkumu a postavených kritérií byli de facto zařazeni všichni, kteří mohli zařazeni být). Zároveň autoři poukazují na to, že koncepcí teoretické saturace je více a v některých je možné o saturaci uvažovat i v situaci, kdy jsou vyčerpány všechny možnosti rozhovorů. Sami uvádějí (shoda s jejich tvrzením je ale v případě zde prezentovaného výzkumu náhoda), že dobré saturace lze dosáhnout, pokud je původní populace malá, i se vzorkem šesti komunikačních partnerů/partnerek. Navíc lze tento výzkum a z něho plynoucí závěry zařadit do linie výzkumů založených na málo-početných vzorcích⁷ (např. Caras, Sandou, 2014⁸; Karpets, 2014⁹; Cleary, Donohue, 2018¹⁰). Být se domnívám, že s ohledem na řečené je možné považovat výstupy za publikovatelné, omezuje počet a specifická komunikačních partnerek možnosti obecnější aplikace zjištění na sociální práci jako obor. Nelze tak tvrdit, že sociální pracovnice a pracovníci, kteří nejsou křesťany, zacházejí s výcvikem v krizové intervenci podobně.

Z hlediska rozsahu získaných informací hrálo roli také aplikování techniky kritického incidentu. Tato technika je postavena na postupu, ve kterém se v rozhovorech věnujeme jedné události při práci s klienty, která je z pohledu komunikačních partnerek výrazná (v některých modifikacích této techniky typická; Keddell, 2016). To samozřejmě omezuje možnosti zkoumání dopadu výcviku a výcvikové profesionality také na jiné situace, než na ty, které byly popisovány. K tomu je také potřeba dodat, že se zkoumané situace týkaly střetávání profesionálního a spirituálního diskursu. Není tak možné bez obezřetnosti tvrdit, že bych ke stejným výstupům došel i v případě zkoumání situací, které byly, dle komunikačních partnerek, konstruovány pouze v souladu s profesionálním diskursem.

I přes uvedené limity považuji za důležité tyto výstupy prezentovat, a to především proto, že jsou ve shodě se závěry Karpetise (2014), a je tak možné, že i v kontextu ČR lze pozorovat z hlediska specializace v sociální práci podobné tendence jako v zahraničí. Pokud by se totiž ze sociální práce stala „metoda práce s lidmi“ (Vojtíšek, 2017:153), resp. by metodou byl nahrazen její obsah, a nebylo by možné ji vnímat jako profesi, došlo by nejspíše k tomu, že by sociální práce jako profese byla rozpuštěna v ostatních profesích, které s danou metodou zacházejí také a je v nich zakotvena primárně (jak je tomu u krizové intervence). V podstatě by to tak byl krok směrem k zániku sociální práce, tak jak na toto riziko, v jiném kontextu, upozorňuje Chytil (2007).

6 KONCEPT VÝCVIKOVÉ PROFESIONALITY

Ve výše uvedeném výzkumu bylo součástí analýzy dat i hledání a popisování tzv. sociálních jazyků, tedy určité výpovědi o tom, jakým jazykem (s jakými důležitými tezemi) jsou komunikována

⁷ Být jsem si vědom, že pouhou existencí výzkumů s malým počtem respondentů nelze počet komunikačních partnerek ospravedlňovat. Odkaz k jiným výzkumům zde slouží spíše jako upozornění na to, že i na takto malých vzorcích lze stavět publikovatelná tvrzení.

⁸ Jejich výzkum se opírá o data analyzovaná od čtyř komunikačních partnerů.

⁹ Výstupy výzkumu založené na třech KP.

¹⁰ Výzkum založený na pěti rozhovorech.

jednotlivá témata střetávání profesionality a spirituality. Ony sociální jazyky jsou součástí Geeho (2010) koncepce konstrukce diskursů, či obecněji koncepce konstrukce situací a interakcí. Geeho koncepce jsem rozvedl blíže jinde (Kaňák, 2016:74–75). Jedním ze sociálních jazyků, uvedených ve výše jmenovaném výzkumu, byl také jazyk výcvikové profesionality. Jeho podstatnou charakteristikou je to, co je zde popisováno a pojmenováno jako koncept výcvikové profesionality. V této části textu se budu věnovat tomu, jaké podmínky by, dle mého, měly být naplněny, aby o výcvikové profesionalitě bylo možné mluvit. Ty jsou shrnuty v tabulce 1 níže.

Z rozhovorů a analýzy sociálních jazyků a témat, která jsou pro daný sociální jazyk podstatná, bylo možné určit, že pro koncept výcvikové profesionality je podstatné, aby bylo naplněno pět následujících charakteristik: a) profesionalita je spojována s metodou práce (zde s krizovou intervencí), b) poskytování služeb klientům v souladu s metodou je chápáno jako poskytování sociální práce, c) to, co je profesionální, je získáváno ve výcvicích prostřednictvím narací (odborná literatura a zdroje hrají pouze doplňkovou roli), d) ve výcviku získaná představa o obsahu termínu „profesionální“ je upevňována vlastní praxí a interakcí s kolegy v organizaci a e) sociální práce je pracovníky definována spíše obecně.

Tabulka 1: Prvky výcvikové profesionality

Označení	Základní charakteristika
Termín „profesionální“ je spojován s metodou	Sociální pracovníci spojují profesionalitu s obsahem toho, co je popsán postup práce dle konkrétní metody (v tomto případě krizové intervence)
Obsah termínu „profesionální“ je získáván v naracích v rámci výcviku	Postupy, které jsou s ohledem na metodu vhodné, získávají sociální pracovníci v rámci výcviku od lektorů, které vnímají jako autority. Oním „ <i>disciplinárním šřítelem</i> “ (Hodge, Lacasse, Benson, 2012:766) jsou výcvikovní lektori
Odborná literatura hraje z hlediska obsahu „profesionalitu“ jen doplňující roli	Pokud jsou odborné zdroje využívány jako zdroj očekávaných postupů práce (v rámci metody), pak hraje pouze podpůrnou, či okrajovou roli, případně žádnou
Získané představy o „profesionalitě“ jsou podporovány v interakci s kolegy v rámci následků, či tzv. nahlížení na práci	Ve výcviku získané představy o tom, co je poskytování krizové intervence, které je v souladu s profesionálním pojetím pomoci, jsou upevňovány při následcích s kolegy a vlastní integrací praxe
Metoda je chápána jako projev sociální práce	Sociální pracovníci chápou svoji činnost jako projev sociální práce. Chápou poskytování služeb klientům podle konkrétní metody jako sociální práci
Uchopení sociální práce (její definování) je spíše obecné	Definování sociální práce jako praktické činnosti, či jako oboru je spíše obecnější a míra oborové specifity je různá

Zdroj: autor, vlastní analýza

Při rozhovorech jsem se komunikačních partnerek doptával na to, jaké je jejich pojetí profesionality (stejně jako na konci rozhovoru na to, jaké je jejich pojetí sociální práce a jak toto pojetí ovlivnilo postup v rámci popisovaného kritického incidentu). Komunikační partnerky (byť byla otázka položena obecně) vztahovaly obsah termínu „profesionální“ k metodě práce, kterou využívají při práci s klienty. Komunikační partnerka r6 (020)¹¹ v tomto ohledu vztahuje profesionalitu

¹¹ Označení r6 je kód komunikační partnerky z onoho širěji zaměřeného výzkumu. Číslo v závorce pak udává číslo odstavce, které bylo automaticky generováno programem Atlas.ti při nahrání dat. Považuji za poctivé upozornit na to, že teze o výcvikové profesionalitě jsem prezentoval také na Hradeckých dnech sociální práce 2018 a většina v této části textu prezentovaných úseků rozhovorů je součástí zasláného článku do sborníku ke konferenci, který, pokud bude přijat, vyjde v průběhu roku 2019.

ke struktuře krizové intervence a definuje ji jako „*mapování situace, hledání zdrojů, standardně, že je to profesionální v tom, že se držíte nějaký struktury*“¹². S odkazem na krizovou intervenci jako metodu o profesionalitě mluvily i ostatní. Ona zmíněná struktura je chápána jako „*takový řemeslo*“, které je vysvětlováno jako „*ta technika, jak mluvit s těma lidma*“ (r2:016). Popisovaly ono „*řemeslo*“ krizové intervence v návaznosti na konkrétní postupy, „*třeba práce s emocema, nebo nějakým konkrétním tématem, kde je potřeba být direktivnější*“ (r5:026) s tím, že „*to, co já potřebuju s [klientem] udělat, je vpracovat to, co je tedka těžký*“ (r4:026). Sociální pracovnice r4 (014) v návaznosti na téma profesionality vymezuje její klíčové prvky z hlediska krizové intervence: „*Bohumila Baštecká tomu říkala, že něco je povinná jízda. A v tý krizový intervenci je povinná jízda fakt napojit se na klienta, být s ním v jeho emocích, porozumět jeho situaci já, a aby porozuměl lépe on, vošetřit ty emoce a podpořit funkční.*“

Domnívám se, že tak u pojetí profesionality komunikačních partnerek dochází k tomu, co popisuje také Karpetis (2014), tedy že je profesionalita spojována s aplikací specifické metody práce s klienty, jejíž využívání je navíc podporováno a vyžadováno organizačním rámcem, ve kterém sociální pracovníci a pracovnice pracují. Tato specifická metoda navíc ale svým vznikem (svými kořeny) nespadá do sociální práce jako oboru. V případě výzkumu Karpetise (2014) je to psychoterapie jako svébytný obor, a praktická činnost, aplikovaný v kontextu zdravotnictví sociálními pracovníky. Ve zde prezentovaných výstupech výzkumu je to především zdravotnictví a psychologie, ve kterých, jak bylo ukázáno v kap. 4, má krizová intervence své kořeny.

Jako výcvikové je toto pojetí profesionality pojmenováno proto, že to, co je profesionální (tedy obsah oné metody a pojmu profesionality) je získáváno v rámci výcviků krizové intervence, a to s ohledem na jejich průběh v naracích lektorů a interakcích s nimi i s kolegy. „*Disciplinárním šířitelem*“ (Hodge, Lacasse, Benson, 2012:766) se tak nestávají pedagogové ve školách, či odborné zdroje (viz dále), ale lektoři výcviků. Pojetí o obsahu profesionality je získáváno „*tou teorií, co se učí na tý krizový intervenci z hlediska toho postupu, z toho výcviku*“ (r1:111). Přičemž podstatná je „*nejen ta teorie, kdy se to probírá, [ale] i ta část sebezkušenostní, ale hlavně, když se to trénuje*“ (r4:040; zvláště autoremem). Komunikační partnerky označují výcviky v krizové intervenci, které absolvovaly, za primární zdroj toho, jak postupovat při práci s klienty, tedy oné metody, kterou ztotožňují s tím, co je profesionální. Důležité je také zdůraznit, že tito disciplinární šířitelé, tedy výcvikovní lektoři, jsou vnímáni jako přirozené autority. R4 (028) po doptání se na to, zda lektory jako autority vnímala, vyjádřila souhlas a dodala, že „*od nich mi to [předávání postupů práce a norem profesionality krizové intervence] přišlo takový bezky přirozený a bylo to pro mě věrohodný, autentický*“. Jak již bylo naznačeno výše, věrohodnost a autentičnost výcvikových lektorů a jimi předávané teze jsou primárním a podstatným zdrojem profesionality. Literatura a odborné zdroje, které právě Hodge, Lacasse a Benson (2012) vnímají jako podstatné a důležité disciplinární šířitele, hrají spíše podpůrnou roli, či roli minimální. Pokud jsou psané texty (knihy, odborné články) využívány, tak „*spíš jako podpor[a] pro takový shrnutí*“ (r6:030) tezí, které byly předány v rámci výcviku. Zároveň to ale neznamená, že jsou tyto odborné zdroje chápány obecně jako neužitečné. Komunikační partnerka r2 (012) označuje tyto psané odborné zdroje obecně jako teoretické vědomosti a konstatuje, že „*někteří [z kolegů] tam prostě mají větší ten balík vědomostí teoretických a někteří prostě [tíhnou] spíš k tý metodě. Já to mám spíše v tom druhým*“. Nelze ovšem tvrdit, že by se takto uchopená a naučená profesionalita neměnila, či nemodifikovala praxí. Pro upevňování pojetí profesionality jsou pak také podstatné interakce s kolegy v rámci organizace, kde jednotlivé komunikační partnerky pracují. R6 (030) v tomto ohledu konstatuje, že se následně „*úplně nejvíc [...] učila od těch kolegů*“. Přičemž ale sami sebe nevnímají jako pasivní příjemce někým popsané a definované profesionality, ale jako

¹² Komunikační partnerky v rámci rozhovorů nedefinovaly krizovou intervenci s ohledem na metody souhrnným výčtem možných intervencí, které lze v rámci této metody práce využít. Odkazovaly se k příkladům určitých technik (jako je pojmenování r5 „*třeba práce s emocema*“). Bylo to dáno zřejmě tím, že sám v oblasti krizové intervence a krizové pomoci pracují a komunikační partnerky o tom věděly.

aktivní činitele utváření konkrétního naplnění profesionality. Při konkrétních postupech práce se totiž, kromě výcviku, inspiroují „svýma zkušenostma“ (r1:111). Pokud Navrátil (2014) směrem ke klientům poukazuje na potřebu vnímat tyto jako aktivní aktéry vlastních životních projektů a na základě toho navrhuje místo sociálního fungování přemýšlet spíše v kontextu reflexivního životního zvládnání, stejně tak by bylo vhodné v tomto kontextu spíše než o pracovním fungování (které by bylo charakteristické naplňováním něčí představy o profesionalitě) mluvit o reflexivním pracovním zvládnání (tedy o aktivním zacházení s tím, jak někdo jiný popisuje profesionalitu, a konfrontace s vlastními zkušenostmi z praxe a zkušenostmi kolegů z organizace).

Poslední dvě charakteristiky výcvikové profesionality jsou těmi (jak bude ukázáno níže), které ovlivňují to, zda lze o specializaci v kontextu aplikování výcviku v krizové intervenci hovořit, či nikoliv. První z nich je, že komunikační partnerky vnímají metodu (krizovou intervenci) jako praktickou realizaci sociální práce, tedy že činnost, kterou vykonávají, vnímají jako vykonávání sociální práce. Druhou pak, že jejich uchopení sociální práce jako oboru je spíše obecnější. Zde (a platí to také pro následující kapitulu tohoto textu) je ovšem nutné uvést, že původní výzkum směřoval poněkud jiným směrem, a proto data, o která se tyto teze opírají, nejsou tzv. bohatá. Souvisí to také s využitím techniky kritického incidentu (viz kap. 5.2).

Z hlediska uchopení metody jako projevu sociální práce tuto charakteristiku nejvýstižněji popsala komunikační partnerka r3 (265): „*Jako z mého vnitřního pohledu jo, to byla sociální práce. Sem si nějak nikdy nepřipustila, že by to mohlo být něco jinýho.*“ Obdobně r1 (9¹³:002, 004): „*Jo, to vnímám. Jako jasně, je to hodně vo tom psychologickym, myslím, nějak zasazený ta krizovka jako taková. Ale jo, pro mě to je sociální práce. [...]. Ale tak napadlo mě to, jestli se vůbec bavíme obecně o sociální práci nebo ne. Jestli to tak vnímaj všichni vlastně nevím. Pro mě jo.*“ Ve zde prezentovaných vyjádřeních, jak r1, tak r3, je postup práce, který se opírá o krizovou intervenci, vnímán jako specifický projev sociální práce. Tomu v podstatě odpovídá i ukotvení krizové intervence jako metody v kontextu odborných textů sociální práce (např. Payne, 2014; Navrátil a kol., 2017).

Poslední charakteristikou výcvikové profesionality je pak definování sociální práce jako oboru samotnými komunikačními partnerkami spíše obecněji a rámcově. V definování sociální práce se objevují i neobjevují některé z důležitých rysů konceptu Person-in-Environment. Některé komunikační partnerky nevnímaly sociální práci jako obor v kontextu PIE vůbec, tak jak o tom vypovídá následující útržek z rozhovoru s r5 (197–202):

H¹⁴: *A co je pro Vás sociální práce?*

R5: *No já neumím teoreticky věci pojmenovávat. Mě se pletou pojmy s dojmy, ale tak co je pro mě sociální práce? Možná pomoc, podpora, podpora člověku, nebo třeba rodině, komunitě. Podpora, aby lidi mohli důstojně žít tady v tom světě a nějaký napřimování vlastní hodnoty, sebevědomí, to nevodsuzování a třeba nástrojema, který můžeme využít třeba jako.*

H: *Je něčím specifická?*

R5: *Mě přijde supr, že je brozně tvůrčí. Že sem si říkala, že je super, že nejsem terapeut, že to je vo vztahu, vo mluvení, ale ta sociální práce je vo vztahu, ten je důležitěj, vo mluvení, ale že pak může člověk do terénu, více tvůrčí, je to multifunkční a je strašně pestrá ta sociální práce, že to je dobrý mi to přijde.*

H: *A dá se říct, co je cílem sociální práce?*

R5: *No tak ke spokojenějšímu životu lidí, který se nějak postaraj a můžou přijmout*

¹³ S komunikačními partnerkami probíhaly po realizaci základního rozhovoru dodatečné rozhovory (většinou nepřesáhly 10 minut a některé byly realizovány telefonicky se současným doslovným přepisem během rozhovoru). Toto číslo označuje pořadí dodatečného rozhovoru – jednalo se tedy o devátý dodatečný rozhovor s komunikační partnerkou označenou jako r1.

¹⁴ Označení tazatele a autora tohoto článku.

podporu nějakou lidí, státu. Nějaký spokojenější život prostě v rámci možností, který mám a který společnost umožňuje, nějaký tvůrčí hledání možností.

Pro toto obecnější uchopení sociální práce je typické a ve výroku r5 se to jasně objevuje, že je vnímána jako součást pomáhajících profesí, kde je obecně cílem „pomoc, podpora člověku“ a jeho možnosti „důstojně žít“. Přičemž specifikace sociální práce jako oboru i praktické činnosti není realizována v kontextu konceptu PIE (tak jak to považuje pro specializaci v rámci oboru za nutné Karpetis (2014)), ale spíše obecněji (zde nejbližší k filantropickému pojetí, které formuloval Musil (2008)). R5 tak mluví o „spokojenějšímu životu lidí“ a o schopnosti klientů „přijmout podporu nějakou, lidí, státu“. Tato pomoc a podpora sociální práce je limitována rámcem „možností, který mám a který společnost umožňuje“. Domnívám se, že „důstojně žít“ a „spokojenější život“ nelze považovat za vodítka pro specifický přínos k řešení problému (Musil, 2010), stejně jako výše zmíněnou kreativitu, na kterou, při specifikaci sociální práce, r5 poukazuje.¹⁵ Stejně tak např. r4 (135) mluví o sociální práci jako o procesu, který má „rozvinout potenciál možného, aby to nebylo přežívání, aby to bylo žít“. Pokud se v pojetí sociální práce u jednotlivých komunikačních partnerek některé prvky konceptu Person-in-Environment objevují, pak spíše obecně. R3 (245) poukazuje na prvek role v konceptu PIE: „Já tu sociální práci vnímám jako založenou na vztazích, ale rolových vztazích“, což ji, pro r3, odlišuje od ostatních pomáhajících profesí. Stejně tak r2 (198): „No je dobrá kvůli tomu, že jako se nesměruje jenom konkrétně na to duševní prožívání toho konkrétního člověka, že ho pojímá v kontextu toho, jeho sociálního prostředí.“

Pokud bychom shrnuli základní teze o výcvikové profesionalitě, pak by se jako podstatné jevily následující obecnější charakteristiky. Přičemž níže uvedená formulace je psána obecně pro jakoukoliv situaci výcviku (či metody jako takové), byť jsem si vědom, že toto generalizované tvrzení je potřeba brát (s ohledem na limity výzkumu) s rezervou, či s obezřetností.

- Sociální práce je pojímána buď obecně v návaznosti na koncept Person-in-Environment (její definování, cíl a specifikace oproti jiným pomáhajícím profesím), nebo široce bez specifikace.
- Metoda je ztotožněna s výkonem sociální práce.
- Obsah profesionality je definován v narácích a interakcích ve výcviku a mezi kolegy předanou metodou.

7 DOPADY VÝCVIKOVÉ PROFESIONALITY NA ZACHOVÁNÍ OBOROVÉ SPECIFICITY

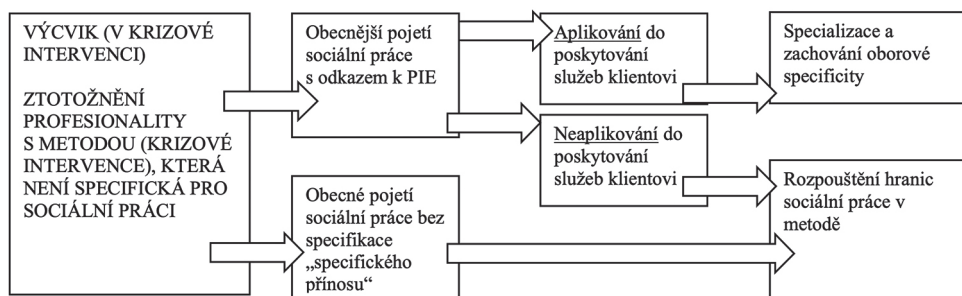
V návaznosti na tvrzení Karpetise (2014:24), ale také Bell (2015), či Musila (2010), lze předpokládat, že dopad takto pojaté profesionality na zachování oborové specifity, resp. na to, zda lze při aplikaci výcvikové profesionality mluvit o specializaci sociální práce, či nikoliv, záleží především na tom, jestli je při poskytování služeb zachována „primární profesní identita“ sociální práce, nebo nikoliv. Slovy Musila (2010:16), jestli je tedy možné určit, či poukázat na specifický přínos k řešení problému, který vychází z rámce sociální práce. V poskytování krizové intervence by tak, pro zachování oborové specifity, musely být, v pojetí komunikačních partnerek, přítomny prvky konceptu Person-in-Environment. V opačném případě, pokud by přítomny nebyly, by spíše než o specializaci v rámci oboru bylo možné mluvit o rozpouštění hranic sociální práce v metodě, která má kořeny v jiných oborech.

¹⁵ Rád bych, v návaznosti na teze Musila (2008), zdůraznil, že nepovažuji některé z pojetí sociální práce za obecně lepší, či obecně horší. Vážím si mnohosti a různosti, se kterou různí sociální pracovníci a pracovníci k oboru přistupují. Pouze konstatuji, že pokud je součástí zachování specifity oboru a jeho hranic konkrétní koncept, či jeho charakteristické teze, pak se v tomto případě o zachování hranic oboru mluvit příliš nedá. Zda je to dobře, nebo ne (a pro koho je to dobře, nebo ne), již nechám bez větších komentářů.

Proces ne/zachování oborové specifity v situacích využívání metody, která má kořeny v jiných profesích, je graficky naznačen na obr. 1 níže.

Vycházím zde přitom z pojetí výcvikové profesionality. Počátečním bodem jsou teze výcvikové profesionality. V dosahování oborové specifity pak hraje roli to, jestli jsou v individualizovaných pojetích sociální práce u jednotlivých pracovníků přítomny prvky konceptu Person-in-Environment, nebo nikoliv (na obr. 1 označeno jako Obecnější pojetí s odkazem k PIE a Obecné pojetí bez specifikace „specifického přínosu“). V případě, kdy je pojetí sociální práce obecné a neobsahuje prvky PIE, dochází k tomu, že je sociální práce ztotožněna s metodou, která je zakotvená v jiných oborech (v tomto případě psychologie a zdravotnictví) a výsledným dopadem (z hlediska aplikace sociální práce do interakcí s klienty) je rozpouštění hranic sociální práce. Jak je ovšem z grafického znázornění patrné, samotná existence prvků konceptu Person-in-Environment v pojetí sociální práce nemusí nutně znamenat, že při praktické realizaci krizové intervence bude oborová specifita zachována. Pokud totiž sociální pracovníci a pracovníci neaplikují tyto prvky do realizace metody, pak dochází ke stejné situaci jako v případě jejich nepřítomnosti v individualizovaných pojetí oboru – tedy k rozpouštění hranic sociální práce v metodě jako takové.

Obrázek 1: Proces zachování oborové specifity / rozpouštění hranic sociální práce

Zdroj: autor na základě tezí Karpetise (2014), Musila (2010) a vlastní analýzy dat

I na tomto místě považuji za podstatné upozornit na to, že data vznikla ve výzkumu, který byl zaměřen na střetávání profesionálního a spirituálního diskursu a který se při sběru dat opíral o techniku kritického incidentu. Poukazuji na to proto, že se tím pádem z hlediska zde zkoumaného tématu jedná o data, u kterých by bylo možné (a oprávněně) pochybovat o jejich bohatosti. Z tohoto ohledu je vnímám jako podporu výše, na obr. 1 uvedeného, procesu, který reflektuje jak teze teoretické (Musil, 2010; Karpetis, 2014 aj.), tak rozhovory s komunikačními partnerkami. Pokud bych formuloval závěry přesněji, resp. jejich interpretaci, bylo by nutné říci, že v jednom konkrétním případě práce s klientem (pro každou pracovníci) vypadalo v subjektivně popsanych interakcích s konkrétním klientem ne/dosahování oborové specifity jedním níže popsaným způsobem. Tato interpretace by v podstatě odpovídala i Navrátilovu (2014) rozdělení reflexivního životního plánu (jakési v čase stabilnější součásti DIY projektů) a reflexivního životního zvládání (v konkrétních situacích realizovanému, které směřuje tu více, tu méně, k životnímu plánu). Stejně tak by bylo možné rozlišit reflexivní pracovní plán (obecné tendence uchopit práci nějakým způsobem) a reflexivní pracovní zvládání (tedy konkrétní děláni sociální práce). Jak je patrné z obr. 1, může v rámci aplikace výcvikové profesionality do praxe docházet ke třem možným situacím, které vedou k zachování nebo nezachování oborové specifity. Tyto situace by bylo možné předběžně pojmenovat jako:

- Dosahování specializace sociální práce,
- neaplikování „jednotící identifikace“ sociální práce a
- absence „jednotící identifikace“ sociální práce (Karpētis, 2014:24).

7. 1 Dosahování specializace sociální práce

K dosahování specializace v oboru dochází v situacích, ve kterých komunikační partnerky definují sociální práci s prvky konceptu Person-in-Environment a toto uchopení v praxi také aplikují při interakci s klienty. R2 (196–202) tak definuje sociální práci jako „hodně praktickéj obor“, ve kterém hraje důležitou roli jak to, že „*má svoji vědeckou část*“, tak také „*osobnost toho pomáhajícího pracovníka*“. Specifickým pro sociální práci je, že „*toho konkrétního člověka [...] pojímá v kontextu toho jeho sociálního prostředí. Že se snaží, aby v tom prostředí, ve kterém žije, docházelo k dobrému jako fungování, ať už to bude tím, že budu pracovat jenom s tím člověkem anebo s tím dalším prostředím*“. Přičemž ono zmíněné fungování je pro R2 spojeno s tím, že „*ho nějak charakterizují ty role*“. Potíž nastává, pokud se jedinec nemůže orientovat v rolích jednotlivých prostředí, protože „*ty role čistý nejsou a že tam pak dochází k tomu, že to nefunguje a že hledáme, jak znovu nastavit to fungování*“. Z hlediska pojetí sociální práce se v něm objevují prvky, které jsou pro funkcionalistický koncept PIE příznačné: jedinec je součástí prostředí, fungování je spojováno s rolemi a mírou jejich naplňování, nejednoznačnost role nenaplní adekvátně „*potřeb[u] vyhledávat informace*“ (Bartlett, 1970; Allen, 1997:119; Navrátil, 2014).

R2 v rámci popisování jí zvoleného kritického incidentu mluvila o situaci, ve které se rozhodovala o udržování hranice mezi ní a klientkou v tom smyslu, zda akceptovat požadavek klientky po sdělení odpovědi pracovnice v kontextu hledání smyslu události klientkou, či nikoliv¹⁶. Komunikační partnerka vliv vlastního pojetí sociální práce na postup při konkrétní situaci s klientkou popisuje následujícím způsobem:

No. Hmm. Já sem fakt tam měla pocit, že tam třeba, že ona tam přináší otázku proč, tak jestli sem měla dojem, že tam něco v té rodině funguje, tak tam je ten partnerskej vztah. A byt' jsme na tu otázku neodpověděly, tak sem neměla dojem, že by to byl nějaký průser, protože sem vnímala, že tam je to prostředí, ve kterým to nějak de. Ve kterým to je nějak zabezpečený. Takže ten širší kontext sem vnímala nějak. Ty interakce tam mezi jí a manželem.
(r2:212)

V tomto případě je koncept Person-in-Environment, resp. jeho prvky, součástí rozhodování o dalším postupu a směřování intervencí. Rozhodování tak probíhalo v rámci hranic sociální práce jako profese (Bell, 2015). Na této úrovni analýzy dat i bohatosti dat je samozřejmě diskutabilní, jestli se o nějaký „specifický přínos k řešení problému“ (Musil, 2010:16) jedná, nebo nikoliv. Z hlediska konkrétního řešení situace/problému to říci na základě prezentovaných dat nelze, ale lze poukázat na to, že při samotném rozhodování, které je součástí poskytování služeb, koncept hrál pro komunikační partnerku významnou roli.

7. 2 Neaplikování jednotící identifikace sociální práce

O neaplikování jednotící identifikace sociální práce lze mluvit v situacích, ve kterých jsou v pojetí sociální práce u jednotlivých pracovníků sice přítomny prvky Person-in-Environment, ale tyto prvky nejsou aplikovány do interakcí s klienty. V individualizovaných pojetích je sice

¹⁶ Jsem si vědom toho, že takto popsaná situace může působit příliš obecně, nejasně, nekonkrétně. Rád bych ale akcentoval spíše zachování anonymity a důvěrnosti a zvláště pak u popisů situací, které se dotýkají životního příběhu klientů. Zároveň se domnívám, že pro tuto úroveň analýzy a pro zde prezentované teze nejsou konkrétní příběhy klientů podstatné a nezbytně nutné.

oborová specifická, resp. představa o ní, zachována, ale v praktické realizaci se spíše hranice oboru rozpouštějí v aplikované metodě. V individuálním popisu pojetí sociální práce r3 (241–247) se tak objevují prvky, které odkazují ke konceptu PIE. Byť r3 chápe sociální práci jako „velmi širokej obor na pomezí dalších oborů“, dodává zároveň, že to, co je pro obor specifické, je jeho zaměření na situace, ve kterých „nefunguješ“, přičemž toto fungování je vztahováno ke stavu, „že ten život ve svých rolích mám v rukách“. Zároveň předpokládá, že „sociální práce zasahuje víc oblastí [klientova] života“, což ji odlišuje od ostatních pomáhajících profesí. Tyto role pak chápe v kontextu „rolových vzta[hů]“, tedy interakcí s druhými. Přičemž rozlišuje osobnostní nastavení a rolové interakce: „Já [...] sem taková a taková a na základě toho prostě nějak funguju. Ale v těch rolích sem partner, matka, dcera, učitel, intervent, kde ty vztahy sou jiný.“

Byť jsou v pojetí sociální práce přítomny prvky konceptu Person-in-Environment (rolovost, různost rolí podle prostředí, zaměření na interakce a rolové zvládání), v konkrétní popisované situaci se na způsobu práce s klientkou nepodílí. Komunikační partnerka sice mluví o vlivu sociální práce, ale tento vliv není vztažen k jednotlivé identifikaci sociální práce.

H: Ovlivnilo tohle Tvoje chápání sociální práce postup v té situaci, vo který sme se bavili?

R3: Jo. No. Protože sem si nějak specifikovala tu zakázku a ten cíl, kam ona nějak směřuje.

H: A ty role?

R3: No ne. Tam de vo ten proces toho kontraktování.

(r3:262–265)

Přičemž jak kontraktování jako proces, tak specifikování zakázky nelze vnímat jako oborovou specifickost sociální práce. V kontextu krizové intervence je tento proces ověřování specifikace potíží a směřování k jeho řešení s ohledem na potřeby klienta přítomen také (Caviola, Colford, 2018 aj.). Sama komunikační partnerka pak role jako koncept z vlivu na proces práce s klientkou vylučuje tím, že poukazuje na „ten proces toho kontraktování“ a sama označuje rolové pojetí jako takové, které v rozhodování stálo stranou.

7.3 Absence jednotlivé identifikace sociální práce

V situacích absence jednotlivé identifikace sociální práce dochází k tomu, že již samotné individualizované pojetí sociální práce neobsahuje prvky primární profesní identity. Ta je zcela, či velmi výrazně, nahrazena metodou. V kap. 6 je z ukázky rozhovoru s r5 (197–202) patrné, že je sociální práce definována hodně obecně jako „pomoc, podpora, podpora člověku nebo třeba rodině, komunitě“. Přičemž podpora směřuje ke stavu, ve kterém může jedinec „důstojně žít tady v tom světě“ a její specifická tkví v tom, „že je brozně tvůrčí“. Komunikační partnerka se tak, pohledem Musila (2008), jak již bylo řečeno, blíží ve svém pojetí sociální práce k jejímu filantropickému uchopení. K vlivu pojetí sociální práce na konkrétní interakce s klientem v popisovaném případě pak dodává, že „to asi v tom roli nějak nebrálo. Tu reflexi v tu chvíli tam nemám“ (r5:204).

I samotný popisovaný postup práce s klientem se zaměřoval na individuální práci s jeho vnitřním světem a na zvažování, zda klienta nechat (s ohledem na suicidální ideace a tendence) odejít, či zrealizovat nedobrovolnou hospitalizaci. V rozhodování ohledně možného postupu intervence zvažovala komunikační partnerka především „sebeúctu“ klienta a to, „že to bylo to poslední, co mu z toho života zbylo, co ho drží, že ještě nějakou hrdost má“ (r5:163, 166). V tomto, stejně jako v předchozím případě se tak jedná o situace, ve kterých je oborová specifická nahrazena metodou a obsahem profesionality, který se k metodě vztahuje. Sociální práce a její specifická, z hlediska profesionálního pojetí (Musil, 2008), se tak rozpouští v aplikované metodě.

8 ZÁVĚR

V textu formuluji otázku: *Jak absolvovaný výcvik krizové intervence ovlivňuje zachování hranic oborové specifity u sociálních pracovníků, křesťanek, v organizacích poskytujících krizovou pomoc?* Její zodpovězení vychází jak z teoretických koncepcí specializace sociální práce a zachování oborové specifity, tak z konceptu výcvikové profesionality. Zachování oborové specifity je výcvikem krizové intervence ovlivňováno především tím, že je termín profesionalita ztotožňován s tím, co je považováno za profesionální postup práce s ohledem na využívanou metodu krizové intervence. Tato metodou naplněná profesionalita je pak ovlivněna směrem k zachování oborové specifity mírou, do jaké sociální pracovníci do postupu práce s klientem vkládají do těchto intervencí podstatné prvky konceptu Person-in-Environment (zaměření na interakce jedince v prostředí, případně rolové pojetí a sociální fungování, nebo pojetí reflexivního životního plánování a zvládání).

Kombinací výcvikové profesionality, míry zastoupení prvků Person-in-Environment v individualizovaných pojetích sociální práce a mírou jejich aplikace do praxe tak dochází ke třem odlišným možnostem zachování hranic oborové specifity: a) dosahování specializace sociální práce (definice sociální práce obsahuje prvky PIE a ty jsou aplikovány do praxe), b) neaplikování jednotlicí identifikace sociální práce (definice sociální práce obsahuje prvky PIE, ale tyto prvky nejsou aplikovány) a c) absence jednotlicí identifikace sociální práce (definice sociální práce prvky PIE neobsahuje). V první variantě tak dochází k zachování oborové specifity (či se to lze domnívat). U ostatních dvou dochází spíše k rozpouštění oborové specifity v metodě, která je ztotožňována s profesionalitou.

Nerad bych, aby z textu vplývalo, že jediné profesionální pojetí sociální práce (Musil, 2008) má mít právo na existenci, či že je jediné možné. To, na co jsem chtěl textem poukázat, je vliv specializačních výcviků (ať již krizové intervence, nebo třeba v kontextu nízkoprahových služeb motivačních rozhovorů) sociálních pracovníků na zachování oborové specifity sociální práce. Domnívám se, že předkládané teze tohoto článku mohou sloužit jako podnět k diskusi v rámci témat profesionality/profesionalizace a specializace sociální práce. Pokud bych byl ještě odvážnější, bylo by možné uvažovat o tom, zda by specializační výcviky pro sociální pracovníky neměly obsahovat také část, která se bude zabývat zachováním oborové specifity.

POUŽITÉ ZDROJE

- ALLEN, B. 1997. Information Need: A Person-in-situation approach. In: *ISIC 96 Proceeding of an International Conference on Information Seeking in Context*. London: Taylor Graham Publishing, 111–122.
- BALÁŽ, R. 2017. Profesionalita sociálních pracovníků: Znamka kvality, nebo procedurální berlička? *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(6), 131–151.
- BARTLETT, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. Washington: NASW.
- BELL, L. 2015. Ethics, Values and Social Work Identity(ies). In: BELL, L., HAFFOR-LETCHEFILED, T. (Eds.). *Ethics, Values and Social Work Practice*. Berkshire: Open University Press, 37–46.
- BOGO, M., TAYLOR, I. 1991. A Practicum Curriculum in a Health Specialization. *Journal of Social Work Education*, 26(1), 76–86.
- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- CARAS, A., SANDAU, A. 2014. The Role of Supervision in Professional Development of Social Work Specialist. *Journal of Social Work Practice*, 28(1), 75–94.
- CAVIOLA, A. A., COLFORD, J. E. 2018. *Crisis Intervention*. London: SAGE.
- CLEARY, D., DONOHUE, G. 2018. Something Drew Me In: The Professional and Personal Impact of Working with Spirituality in Addiction Recovery. *Religions*, 68(9). DOI:10.3390/rel9030068.

- DAKIN, E. K. et al. 2015. Best of Both Worlds: A Conceptual Model for Integrating an Aging Specialization Within an Advanced Generalist MSW Program. *Journal of Social Work Education*, 51, 535–549.
- ENGSTROM, D. W., OKAMURA, A. 2011. A Nation of Immigrants: A Call for a Specialization in Immigrant Well-Being. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 16(3–4), 103–111.
- EVETTS, J. 2014. The Concept of Professionalism: Professional Work, Professional Practice and Learning. In: BILLET, S., HARTIES, H. (Eds.). *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning*. New York: Springer, 29–56.
- FERGUSON, H. 2001. Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal of Social Work*, 31(1), 41–55.
- FUSCH, P. I., NESS, L. E. 2015. Are We There Yet? Data Saturation in Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 20(9), 1408–1416.
- GARLAND, D. R. 2011. Response to Mark Chaves: Trends in Congregational Life Create Challenges and Leadership Opportunities for Christians in Social Work. *Social Work & Christianity*, 38(2), 133–138.
- GREENWOOD, E. 1957. Attributes of a Profession. *Social Work*, 1975(2), 45–55.
- HEALY, K. 2014. *Social Work Theories in Context*. London: Palgrave Macmillan.
- HODGE, D. R., LACASSE, J. R., BENSON, O. 2012. Influential Publications in Social Work Discourse. *British Journal of Social Work*, 42, 765–782.
- CHARMAZ, K. 2006. *Constructing Grounded Theory*. London: SAGE Publications.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–70.
- KANÁK, J. 2016. Nedefinovaná profesionalita: vztah diskursů spirituality a profesionality v sociální práci v soudobé odborné literatuře. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(5), 72–91.
- KARPETIS, G. 2014. Advocating the Clinical Social Work Professional Identity. *Journal of Social Work Practice: Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 28(1), 23–41.
- KEDDELL, E. 2016. Constructing Parental Problems: The Function of Mental Illness Discourses in a Child Welfare Context. *British Journal of Social Work*, 46, 2088–2103.
- KONDRAT, M. E. 2002. Actor-centered Social Work: Re-visioning “Person-in-Environment” through a Critical Theory Lens. *Social Work*, 47(4), 435–448.
- MERTON, R. K. 1995. The Thomas Theorem and the Matthew Effect. *Social Forces*, 74(2), 379–424.
- MCDONALD, C. 2006. *Challenging Social Work*. London: Palgrave Macmillan.
- MISHARA, B. L. et al. 2007. Comparing Models of Helper Behavior to Actual Practice in Telephone Crisis Intervention. *Suicide and Life Threatening Behavior*, 37(3), 291–307.
- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalization for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. (Eds.). *Social Work, Education and Postmodernity*. Liberec: TUL, 10–72.
- MUSIL, L. 2010. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In: SMUTEK, M., SIEBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 11–24.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(7), 60–79.
- MYER, R. A., LEWIS, J. S., JAMESON, R. K. 2013. The Introduction of a Task Model for Crisis Intervention. *Journal of Mental Health Counseling*, 35(2), 95–107.
- NAVRÁTIL, P. 2014. Postmodernita v životní situaci. In: NAVRÁTIL, P. (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI, 48–90.
- NAVRÁTIL, P. 2003. Životní situace jako předmět intervence sociálního pracovníka. *Sociální práce / Sociálna práca*, 3(2): 84–93.
- NAVRÁTIL, P. a kol. 2017. *Pojetí případové sociální práce: casework a casemanagement*. Praha: MPSV.

- NORTON, C. I. 2012. Social Work and the Environment: An Ecosocial Approach. *International Journal of Social Welfare*, 21, 299–308.
- PAYNE, M. 2014. *Modern Social Work Theory*. NY: Palgrave Macmillan.
- PAYNE, M. 2006. *What is Professional Social Work?* Bristol: The Policy Press.
- RHODES, R. L. 1985. Professionalism: A Review of Its Impact on the Health Services. *Orthotics and Prosthetics*, 38(4), 69–74.
- ROBERTS, A. R. 2005. Bridging the Past and Present to the Future of Crisis Intervention and Crisis Management. In: ROBERTS, A. R. (Ed.). *Crisis Intervention Handbook*. Oxford: Oxford University Press, 3–34.
- Sociální práce a spiritualita* [online]. [2. 5. 2019]. Dostupné z: <https://socpracspiritualit.wixsite.com/vyzkum>
- ŠPILÁČKOVÁ, M. 2016. The Importance of Historical Knowledge for Social Work as a Science, Profession and Academic Discipline – Experiences from Czech Republic. *ERIS Journal*, 16(4), 66–78.
- VOJTÍŠEK, P. 2017. Sociální pracovníci o profesionalizaci sociální práce v ČR. *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(6), 152–159.
- WILENSKY, H. L. 1964. The Professionalization of Everyone? *The American Journal of Sociology*, LXX(2), 137–158.

Pracovní hodnoty, kvalita pracovního života a pracovní spokojenost sociálních pracovníků v ČR ve srovnání s dalšími sektory

Work Values, Quality of Work Life and Job Satisfaction of Social Workers in the Czech Republic in Comparison with Other Sectors

Miroslav Suchanec, Karel Ďásek

Miroslav Suchanec, PhD., MSc.,¹ pracuje jako odborný asistent na Katedře sociální práce a sociální politiky Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Pedagogicky se věnuje statistické analýze, kvantitativnímu a evaluačnímu výzkumu. Výzkumně se zabývá oblastí dopadů programů akční politiky zaměstnanosti, v současnosti také pak rozdíly v pracovních hodnotách, kvalitě pracovního života a pracovní spokojenosti z různých perspektiv.

Mgr. Bc. Karel Ďásek² je absolventem oboru Veřejná politika a lidské zdroje na Katedře sociální práce a sociální politiky Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, v současné době pracuje v soukromém sektoru jako datový analytik.

Abstrakt

CÍLE: Cílem článku je posoudit pracovní hodnoty, kvalitu pracovního života a její vazbu na pracovní spokojenost u sociálních pracovníků ve srovnání s dalšími sektory za účelem snížení fluktuace a zvýšení zájmu o práci v tomto sektoru. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Vycházíme přitom z teorii pracovních hodnot, kvality pracovního života a pracovní spokojenosti. **METODY:** Využili jsme statistickou analýzu českého subvzorku zaměstnaných (n = 665) mezinárodního výzkumu ISSP 2015 o pracovních hodnotách. Pro zodpovězení všech otázek používáme metodu analýzy rozptylu a korelační analýzu. **VÝSLEDKY:** Zjistili jsme, že sociální pracovníci vyznávají zejména altruistické hodnoty (pomoc lidem, užitečnost pro společnost), vnitřní hodnoty (zajímavá práce), jistotu práce, ale také materiální zabezpečení (peníze). Kvalita pracovního života v těchto oblastech (kromě jistoty práce) také nejvíce ovlivňuje pracovní spokojenost. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Management služeb sociální práce by proto měl zajistit svým zaměstnancům možnost přímé práce s lidmi namísto „papírování“, vyhodnocovat a prezentovat efektivitu své činnosti za účelem prokázání společenské užitečnosti a schopnosti pomoci a navyšovat mzdy v tomto odvětví.

¹ Kontakt: Miroslav Suchanec, PhD., MSc., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; suchanec@mail.muni.cz

² Kontakt: Mgr. Karel Ďásek; kareldasek@gmail.com

Klíčová slova

pracovní hodnoty, kvalita pracovního života, pracovní spokojenost, sociální pracovník

Abstract

OBJECTIVES: The aim of this article is to assess work values, quality of work life and their connection to overall job satisfaction among social workers compared to other sectors of the economy. **THEORETICAL BASE:** We use theories of work values, quality of work life and the theory of job satisfaction. **METHODS:** Using the Czech subsample ($n = 665$) of ISSP 2015 database on work values, we analyse variance and correlation. **OUTCOMES:** We conclude that social workers value mostly altruism (helping others, usefulness for society), intrinsic values (interesting job), job security and financial security (money). Moreover, the quality of work life in these areas (except in the area of job security) is strongly associated to overall job satisfaction. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** This implies that the management of social work services should ensure that employees work directly with clients, minimizing administration. In addition, the impacts of their activities on the target population should be evaluated and published as proof of their social usefulness and ability to help. Finally, wages should be increased and stabilized.

Keywords

work values, quality of work life, job satisfaction, social services

1 ÚVOD

Česká republika právě prochází ekonomickou konjunkturou a s ní spojeným nedostatkem pracovních sil. Zaměstnavatelé služeb sociální práce, ve srovnání s ostatními sektory, čelí vyšší fluktuaci pracovníků a zároveň nedisponují dostatečnou mzdovou konkurenceschopností při získávání nových pracovníků z důvodu omezených rozpočtů.

V této situaci se jeví jako důležité znát motivační profil sociálních pracovníků vycházející z hodnotové orientace těchto občanů, kvalitu jejich pracovního života danou naplněností jejich specifických pracovních potřeb a její případnou návaznost na pracovní spokojenost. Tato znalost by pomohla řediteli sociální služby či personálnímu pracovníkovi odhalit některé z faktorů spokojenosti, umožnila by jejich implementaci do personálních procesů a byla tak nápomocna při řešení problému fluktuace či nízkého zájmu potenciálních uchazečů o zaměstnání v sociálních službách.

České (Legnerová, 2016) i zahraniční studie (Lee, 2016) naznačují, že motivace zaměstnanců neziskového sektoru, pod který spadá značná část služeb sociální práce, je specifická svou orientací na vnitřní pracovní hodnoty, jako jsou obsah a zajímavost práce, altruistickou orientací (pomáhat druhým lidem a být užitečný pro společnost) a naopak nízkou orientací na externí hodnoty, jako např. peníze. Potvrzení nebo naopak vyvrácení těchto předpokladů může být důležitým hlediskem pro pracovníky personálního managementu v sociálních službách, neboť nabízí možnost, jak s těmito v současné době velmi vzácnými zdroji zacházet jak na úrovni náboru, tak na úrovni adaptace a udržení zaměstnanců.

Sociální pracovníci však při realizaci svých hodnot narážejí na legislativní a organizační překážky, důsledkem čehož může být nesoulad mezi hodnotami a jejich naplněním, vedoucí k nízké subjektivní kvalitě pracovního života a potenciálně i nízké pracovní spokojenosti.

Cílem tohoto článku je tedy srovnat sociální pracovníky se zaměstnanci z ostatních sektorů podle následujících hledisek: 1. důležitost jednotlivých pracovních hodnot, 2. kvalita pracovního života a 3. vazby jednotlivých aspektů kvality pracovního života na pracovní spokojenost.

2 KVALITA ŽIVOTA

Kvalita života je v dnešní době běžně používaným termínem jak v laických, tak odborných kruzích. Toto téma se dostávalo do povědomí širší odborné veřejnosti během 2. poloviny 20. století. Důležitost pojmu kvality života roste na významu a stává se klíčovým pro hodnocení kolektivního i individuálního života (Dvořáčková, 2012). Hlavním impulzem pro zkoumání kvality života bylo zejména značné materiální bohatství nejvyspělejších zemí spolu s výraznou proměnou hodnotových orientací spojenou s růstem konzumerismu. Orientace na spotřebu byla pozorována zejména v 60. letech, kdy se do produktivního věku dostala poválečná generace vyrůstající v nových podmínkách světa rozděleného ideologicky, politicky, hospodářsky a posléze i demograficky (Heřmanová, 2012). Co však koncept kvality života popisuje? Pracovní skupina WHO vymezuje kvalitu života jedince jako vnímání jeho pozice v životě v kontextu kultury a hodnotového systému, v němž žije, a ve vztahu k jeho cílům, očekáváním, zájmům a požadavkům. Jedná se tedy o subjektivní ohodnocení v určitém sociálním, kulturním a environmentálním kontextu (Groupt, 1993). Zvářiková (2007) popisuje kvalitu života jako individuální hodnocení minulých a současných podmínek života a jako hodnocení a očekávání životní perspektivy. Autorka dále vymezuje deset oblastí pro zkoumání kvality života: zdraví; práci a povolání; finanční situaci; volný čas; manželství a partnerství; vztahy k vlastním dětem; spokojenost se sebou; sexualitu; přátele, známé a příbuzné a bydlení.

Kvalitou života se obecně zabývá několik vědních disciplín, které vycházejí z různých teoretických základů. Stanovení jednotlivých indikátorů však představuje nejen interdisciplinární, ale také multidimenzionální problém. Pojem kvality života může pracovat s řadou odlišných významových dimenzí, od existenciální (dostupnost určité míry konzumu), psychologické (pocity subjektivní pohody, radosti atp.), kulturně antropologické (odlišnosti v různých kulturních oblastech), medicínské (charakteristika fyzického a duševního zdraví), sociologické (odlišnosti v různých sociálních skupinách) a mnoho dalších. Neexistuje tedy žádná všeobecně přijímaná definice kvality života a neexistuje ani žádný jednoznačný koncept tohoto pojmu (Dvořáčková, 2008; Heřmanová, 2012). Obecně lze na kvalitu života nahlížet z objektivní perspektivy, avšak v současné době se odborníci výrazně přiklání k subjektivnímu hodnocení kvality života. Zatímco objektivní hledisko sleduje materiální zabezpečení, sociální status, sociální podmínky a fyzické zdraví, subjektivní hledisko se zaměřuje na jedincovo vnímání svého postavení ve společnosti v kontextu jeho kultury a hodnotového systému (Dvořáčková, 2012).

Kvalitu života lze měřit v několika rovinách, a to v makro-rovině (tedy kvalita života velkých společenských celků, např. konkrétní země či kontinent), mezo-rovině (zejména v malých sociálních celcích, např. škola či podnik) a personální rovině (subjektivní hodnocení spokojenosti, kdy každý hodnotí kvalitu vlastního života). Právě osobní (personální) rovina je definována nejjednoznačněji. Důležitou roli zde hrají osobní hodnoty jednotlivce – jeho představy, pojetí, naděje, očekávání, přesvědčení atp. (Křivohlavý, 2002). Kvalita života také souvisí s tím, k čemu člověk směřuje a čemu říká smysl života. Lukasová (1992) definuje devět kategorií smyslu života, a to vlastní blaho; seberealizace; rodina; zaměstnání; societa; zájmy; zážitky; služba nějakému přesvědčení a vitální potřeby. Realizace a naplňování hodnot daného hodnotového žebříčku tvoří náplň lidského života a pomáhá určovat i jeho kvalitu.

3 KVALITA PRACOVNÍHO ŽIVOTA

Práce je ve společnosti chápána jako hodnota, potřeba i povinnost. Práce je jednou ze základních lidských činností a souvisí s pocitem prožívání kvalitního života. O konceptu kvality pracovního života a pracovní spokojenosti se vedou diskuse již od 70. let 20. století, a to zejména v oblasti sociologie a ekonomie. Později se tento koncept začal využívat také při tvorbě nových politik v návaznosti na výsledky v oblasti zaměstnanosti. Dle Vinopala (2011) se na začátku 21. století

setkáváme se zvýšeným zájmem o měření kvality pracovního života, a to jak na lokální, tak mezinárodní úrovni. Mezinárodní srovnávání kvality práce jsou dlouhodoběji realizována zejména skrze národní statistická data pracovního trhu či výzkumné programy European Working Conditions Survey (EWCS), European Labour Force Survey (ELFS), European Survey on Income and Living Conditions (EU-SILC) nebo International Social Survey Programme (ISSP). Zájem o výzkum kvality pracovního života roste také v souvislosti se vzrůstající příjmovou nerovností, deregulací pracovního trhu, větší flexibilitou práce a dalšími změnami na trhu práce (Bazen et al., 2005).

Výzkumníci zkoumající kvalitu pracovního života (nebo také „kvalitu práce“) se pak zaměřují na to, jakým způsobem se projevují pracovní podmínky a pracovní vztahy v jednotlivých firmách a jak pracovníci vnímají své pracoviště. Kvalita práce se zaměřuje nejen na objektivní pracovní podmínky, ale také mnohdy na subjektivně podmíněné prožívání těchto podmínek pracovníky (Hora, 2009). Přínosem tohoto konceptu je pak zejména možnost zhodnocení pracovních podmínek u více pracovníků a vzájemné propojení různých dimenzí pracovního života (Hora, 2010).

Obecně existuje celá řada důvodů, proč se kvalitou práce zabývat. Důležitý je zejména fakt, že kvalita pracovního života má značný vliv na chování zaměstnanců v organizacích, ať už jde o jejich identifikaci s organizací, uspokojení z práce, pracovní zapojení, pracovní výkon a produktivitu, jejich úmysl dát výpověď, či další aspekty pracovního života (Sirgy et al., 2001). Podobně pak Werther a Davis (1992) tvrdí, že kvalitu pracovního života je možné chápat také jako komplex motivačních činitelů, které významně přispívají k identifikaci zaměstnanců s podnikem a v konečném důsledku také ovlivňují produktivitu práce. Podle Dvořákové (2005) je kvalita pracovního života spojována s fyzickým a duševním zdravím, vyhlídkou na delší život (naději dožití) a celkovým smyslem pohody (pocitu zdraví). Naopak nízká úroveň kvality pracovního života je spojena s tělesnými a emočními problémy (např. únava, nízký pocit pohody), zaměstnaneckými problémy (stížnosti, fluktuace, čerpání dlouhých přestávek apod.) a problémy s produktivitou (např. vadné výrobky, sabotáže apod.). Snahy o zlepšování kvality práce se pak opírají o předpoklad, že při vyšší kvalitě pracovního života zaměstnanci přispívají k prosperitě organizace. Pracovníci organizací pomůžou k úspěchu tehdy, pokud cítí, že jejich příspěvky jsou smysluplné a významné, a mají zkušenost, že za odvedenou práci získávají adekvátní kompenzaci v podobě finančních a nehmotných odměn. Není tedy náhodou, že úspěšné organizace pravidelně pracují na zlepšení komunikace, provádí průzkumy zpětné vazby, vytváří systémy zlepšovacích návrhů či týmy kvality (Dvořáková, 2005; Čadová, Paleček, 2006).

Podobně jako u kvality života ani v případě kvality pracovního života žádná formální a obecně přijímaná definice tohoto pojmu neexistuje (Svobodová, 2006a). Například Green (2006) tvrdí, že kvalita pracovního života se skládá ze souboru charakteristik práce, které podporují blahobyt (well-being) zaměstnanců. Svobodová (2006b:8) popisuje, nakolik komplexní může koncept kvality pracovního života být: „Kvalita pracovního života je vícedimenzionální koncepce týkající se trhu práce, zaměstnanosti, nezaměstnanosti, charakteristik pracovních míst, vnitřní kvality práce, dovedností, celoživotního vzdělávání, rozvoje kariéry, rovnosti a nediskriminace, bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, organizace práce, rovnováhy mezi životem a prací, kultury práce, flexibility, sociálního dialogu a aktivního zapojení všech zúčastněných aktérů do procesu podporujícího na jedné straně celkovou spokojenost a pohodu pracovníků, na druhé straně zvyšujícího kvalitu, výkonnost a konkurenceschopnost ekonomiky.“

Kvalita pracovního života může být také definována jako „uspokojení zaměstnance ve spektru potřeb prostřednictvím zdrojů, aktivit a výsledků vyplývajících z participace na pracovišti“ (Sirgy et al., 2001:242). Sirgy dále upřesňuje, že kvalita pracovního života se zabývá tělesnou a duševní pohodou zaměstnanců a liší se od pracovní spokojenosti, protože pracovní spokojenost je jen jednou z částí konceptu kvality pracovního života. To potvrzuje i Vinopal (2011:938): „Pracovní spokojenost bývá obvykle podřazována obecnější kategorii kvality pracovního života jako jedna z jejích součástí nebo projevů, sama oblast práce pak spadá do ještě širšího komplexu

celkové kvality života.“ Podobně Danna a Griffin (1999) považují koncept kvality pracovního života za hierarchický, kde nejvyšší pozici má životní spokojenost, níže je pracovní spokojenost a nejnižší se pak nachází spokojenost se specifickými aspekty práce, jako je spokojenost s platem, spolupracovníky, nadřízenými apod.

Vinopal (2011) dále upozorňuje na fakt, že při měření kvality pracovního života je zásadní rozlišovat to, zda se zaměřujeme na objektivní, či subjektivní úroveň měření. Objektivní úroveň měření bere v potaz skutečné (objektivní) podmínky a typicky se zaměřuje na takové aspekty, jako je výše platu, povaha pracovního poměru a typ smlouvy, pracovní podmínky, možnosti dalšího vzdělávání apod. Tyto objektivně měřené aspekty lze zkoumat ve třech rovinách, kdy každá se zaměřuje na jinou jednotku měření: mikroúroveň (individuum), mezoúroveň (firma, lokalita) a makroúroveň (stát, EU). Oproti tomu subjektivní rovina kvality pracovního života bere v potaz hledisko subjektivního vnímání situace aktéry (pracovníky). Toto měření může probíhat jedinečně na individuální úrovni. „Nejčastěji proto bývá zkoumána prostřednictvím hodnocení vyjadřovaných samotnými pracovníky, a to buď v obecné rovině hodnocení zaměstnání (pracovního místa, práce atp.) jako celku, nebo detailněji v podobě hodnocení jednotlivých aspektů práce a zaměstnání (finančního ohodnocení, vztahů na pracovišti, časové náročnosti atd.)“ (Vinopal, 2011:940).

Sirgy et al. (2001) popisují dva rozdílné přístupy pojetí subjektivní kvality pracovního života, a to přístup uspokojení potřeb a přístup vedlejších efektů (doslovně jde o přístup „přelévání“ – spillover). Přístup vedlejších efektů stojí na předpokladu, že spokojenost v jedné životní oblasti může ovlivňovat spokojenost i v dalších oblastech. Například spokojenost v práci může ovlivnit spokojenost v dalších životních sférách, jako je rodinná, volný čas, zdraví a další. Tento efekt působí v horizontální i vertikální rovině. Zatímco horizontální přelévání popisuje vliv jedné oblasti na sousední oblast (např. pracovní spokojenost ovlivňuje spokojenost s rodinnou situací a obráceně), při vertikálním přelévání spokojenost v jedné oblasti ovlivňuje celkovou spokojenost se životem. Přístup uspokojování potřeb předpokládá, že každý člověk má určité základní potřeby, které chce svoji činností uspokojovat skrze pracovní činnost. Spokojenost pracovníků pak závisí na tom, do jaké míry práce uspokojuje jejich potřeby. V tomto kontextu například zkoumá Porter (1961) rozdíly mezi tím, jaké požadavky zaměstnavatelé na své zaměstnance mají a do jaké míry organizace tyto požadavky uspokojuje.

Pracovní život sociálních pracovníků je do značné míry předdefinován platnou legislativou v podobě zákona o sociálních službách. (Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, Příloha č. 2 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.) Zákon do určité míry omezuje objektivní podmínky kvality pracovního života, jak v oblasti financování, tak v oblasti náplně práce. Financování je omezeno na veřejné zdroje, a nesnadno tak zaměstnavatel v oblasti sociálních služeb konkuruje soukromému sektoru. Legislativa však částečně vymezuje i náplň práce jednak ve formě předepsaných postupů výkonu sociální práce (např. uzavírání smluv o službě, individuální plány atd.), tak i ve formě nutnosti hodnocení (evaluace) sociální služby a s tím spojené potřeby vedení dokumentace. Tato legislativní omezení tak navyšují administrativní zátěž sociálních služeb. Otázkou tedy spíše je, jak tyto (objektivní) pracovní podmínky hodnotí samotní sociální pracovníci (subjektivní rovina kvality pracovního života).

3.1 Měření kvality pracovního života

V dostupné literatuře nalezneme řadu definic kvality pracovního života, které obsahují různé dimenze tohoto konceptu. Definice kvality pracovního života se stávají východiskem pro určení indikátorů. Definování indikátorů může pomáhat také organizacím, které se samy snaží zvyšovat kvalitu své vlastní práce³ (Dvořáková, 2005). V podobném smyslu vytváří definice organizace,

³ U těchto organizací je důležité, aby dostaly vhodnou, jednoduchou a praktickou metodiku k efektivnímu monitorování průběžných změn kvality pracovního života ve svých podnicích. Obecně se organizace mohou pokoušet o získání certifikací prokazujících vysokou kvalitu pracovního života v organizaci, jako je ISO, EFQM, Bezpečný podnik atp. (Dvořáková, 2005).

kteře kvalitu práce v různých zemích monitorují⁴. Za pomoci indikátorů tedy lze sledovat změny v kvalitě práce, a to jak na mezinárodní, tak národní či lokální úrovni.

Je zřejmé, že při přemýšlení nad kvalitou práce v jednotlivých organizacích si nevystačíme pouze s výší platu či počtem odpracovaných hodin. Obraz toho, co je „dobrá“ a co „špatná“ práce, je v současnosti mnohem komplexnější. Tilly (1997) tvrdí, že dříve byl rozdíl mezi špatnou prací a dobrou prací mnohem jasnější. Dobrá práce byla taková, za kterou bylo dobře zaplacené, byla stabilní a skrze kterou šlo stoupat po žebříčku sociální mobility. Špatná práce byla špatně placená, nejistá a bez možnosti růstu. Dnešní pohled na kvalitu práce je však složitější⁵.

Nejčastěji se v akademických studiích pracujících s kvalitou práce setkáváme s charakteristikami, jako je příjem, pracovní podmínky, pracovní jistoty, a někteří výzkumníci pracují i s poměrně širokými pojetími kvality pracovního života. Tilly (1997), zaměřující se na proměnu kvality pracovního života v USA, definuje sedm dimenzí kvality práce: plat, pracovní benefity, práva a respekt pracovníků, časová flexibilita práce, stálost práce, pracovní mobilita (ve smyslu možnosti povýšení) a kontrola nad pracovními procesy. Dále podle Werthera a Davise (1992) kvalitní pracovní život znamená mít dobré nadřízené, dobré pracovní podmínky, dobrý plat a sociální výhody a zajímavou, podnětnou a užitečnou práci. Podobně pak Clark (2005) pracuje s poměrně užší definicí kvality pracovního života, kterou opírá o standardní kategorie kvality práce z oblasti pracovní psychologie a managementu. Autor zkoumá distribuci „dobrých“ a „špatných“ prací na základě subjektivní zkušenosti pracovníků a jeho pojetí definuje šest skupin atributů kvality práce: plat, počet odpracovaných hodin, budoucí prospekty (možnosti povýšení a jistota práce), obtížnost práce, pracovní náplň a mezilidské vztahy. V českém prostředí zkoumá kvalitu pracovního života například Hora (2009), který na základě rozsáhlé analýzy řady zdrojů specifikuje dimenze kvality pracovního života v návaznosti na koncept flexibility. Z aspektů, které doposud nebyly zmíněny, můžeme jmenovat také možnosti harmonizace pracovního a rodinného života a přístup k pracovníkům.

3.2 Subjektivní kvalita pracovního života

Definování a následné měření jednotlivých dimenzí a indikátorů pracovního života se však potýká s několika souvisejícími výzvami. Zaprvé, některé charakteristiky nejsou v praxi měřitelné tak dobře, jako např. výše příjmu či počet odpracovaných hodin. Jedná se například o zajímavost práce, vztahy na pracovišti, náročnost práce a další. Navíc otázky mapující takto podrobné charakteristiky práce nejsou ve velkých výzkumech běžně zjišťovány, protože ty se soustřeďují zejména na výši příjmu či počet odpracovaných hodin. Druhá výzva spočívá v tom, že ne všechny výše zmíněné aspekty mají lineární charakter ve vztahu ke kvalitě práce. Tento fakt souvisí s dříve diskutovanou subjektivně vnímanou kvalitou práce. „Většina by asi souhlasila, že (ceteris paribus) lépe placená práce je lepší prací (aspoň do určité míry), ale situace je komplikovanější s počtem odpracovaných hodin. Třicetipětihodinový pracovní týden může být pro někoho příliš dlouhý a pro někoho příliš krátký. Není jiná cesta, jak se tyto informace dozvědět, než se pracovníků na jejich preference zeptat“ (Clark, 2005:4). Kromě objektivně definovaných charakteristik tedy můžeme na kvalitu práce nahlížet také skrze subjektivně definovaná kritéria.

Vinopal (2011) podobně upozorňuje, že při měření subjektivní kvality pracovního života jako celku není dostatečné dotazovat se na spokojenost s jednotlivými faktory (jako je plat, vztahy

⁴ Například Evropská nadace (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) si pro měření kvality pracovního života definuje cíle, jako je zlepšování jistoty kariéry a zaměstnání; zachování a zlepšení zdraví a blahobytu zaměstnanců; rozvíjení kvalifikace a kompetencí a sladění pracovního a mimopracovního života (Čadová, Paleček, 2006).

⁵ Komplexnost v definování „dobré“ a „špatné“ práce je dána řadou důvodů. Jedním z nich je například změna preferencí zaměstnanců a jejich odlišné nazírání na jednotlivé charakteristiky práce, či další faktory. Více viz Tilly (1997).

na pracovišti, jistota, samostatnost, perspektiva atd.), protože každý z těchto faktorů může mít pro daného pracovníka rozdílnou váhu, a proto v celkové souhrnné pracovní spokojenosti tyto faktory hrají různě významnou úlohu. Klíčovou roli může v tomto ohledu hrát důležitost, kterou sami pracovníci jednotlivým aspektům přisuzují. Pokud známe důležitost jednotlivých aspektů, je možné také lépe porozumět významu spokojenosti a nespokojenosti zaměstnanců. „Pro každého pracovníka mohou být různé aspekty důležité v rozdílné míře, stejně jako s nimi mohou být různé spokojení. Kombinace těchto dimenzí může být pro každou osobu značně specifická, a je tedy žádoucí ji zohlednit již na individuální úrovni“ (Vinopal, 2011:942).

Svobodová et al. (2015) pak upozorňují, že subjektivní vnímání práce a pracovních podmínek je v České republice, a i celé Evropě, dáno rozdílnou tradicí, různým stupněm deregulace trhu, různou mírou sociálně právní ochrany a odlišným stupněm individualizace vztahů. Nezaměnitelnou roli však hrají také hodnoty každého individuálního člověka. Svobodová (2006a:196) uvádí, že „postavení práce a hodnot s ní spojených v celkové hodnotové hierarchii a význam, který práci lidé přikládají, zejména v porovnání s jinými oblastmi, patří k indikátorům charakterizujícím vnímání pracovní sféry a pracovního života v nejobecnější rovině a zároveň představují významný faktor, který podstatně ovlivňuje individuální přístup a vnímání každého člověka ve vztahu k jednotlivým aspektům pracovní části života“.

Subjektivní vnímání pracovního života je tedy úzce propojeno s hodnotami jedince a ty ovlivňují jeho vztah k práci. Protože hodnoty určují to, co je pro člověka důležité a co naopak důležité není, hrají hodnoty v diskusi o subjektivní kvalitě práce nezastupitelnou roli.

4 OBECNÉ A PRACOVNÍ HODNOTY

Hodnoty obecně definují to, o čem jsou lidé přesvědčeni, že je dobré, či špatné, a jsou zdrojem postojů a motivací jedince. V literatuře nalezneme mnoho definic hodnot. Schwartz (1992) definuje hodnoty jako „žádoucí stav, objekt, cíl či chování, přesahující konkrétní situace, které působí jako normativní standard pro posuzování a hodnocení alternativních způsobů chování“. Nový a Surynek (2006:64) charakterizují hodnoty jako „skutečnosti materiální nebo nemateriální povahy, věci a jiné jevy, jejich vlastnosti a vztahy, kterých si určité společenství nebo jedinec cení, jež považují za důležité a o jejichž dosažení usilují“. A dále „hodnoty poskytují možnost orientace ve světě, protože skutečnost kolem člověka strukturují z hlediska významu, a tak ji hierarchizují“ (Nový, Surynek, 2006:64). Pro každého člověka je charakteristický specifický hodnotový systém, tvořený množinou hodnot uložených v jeho vědomí. Hodnoty nemusí být nutně vyznávány pouze jedinci, ale také určitou skupinou (např. firma, subkultura, komunita, země apod.).

Roe a Ester (1999) upozorňují na nutnost rozlišovat hodnoty od postojů. Zatímco hodnoty se utváří zejména širšími formativními procesy v mládí jedince (Mannheim in Lyons, Kuron, 2014), postoje jsou výsledkem emočního a kognitivního vyhodnocování specifického kontextu (Locke, 1976). Vávra (2006) popisuje postoje jako naučená, emocionální hodnocení určitých objektů nebo jednání, která organizují jednání k těmto objektům. Postoje představují přesvědčení lidí o konkrétních objektech či situacích, zatímco hodnoty mají spíše obecnou povahu. Další rozdíl je také v tom, že postoje mohou být pozitivní, či negativní, ale hodnoty jsou vždycky pozitivní (v prospěch něčeho či někoho). Hodnoty jsou považovány za relativně stabilní a méně náchylné ke změně než postoje (Roe, Ester, 1999). Vávra (2006) upozorňuje na fakt, že postoje jsou ve výzkumech často uchopovány intuitivně. „Určení toho, co vlastně postoj je, rozhodně není nic jednoznačného“ (Vávra, 2006:9). Některé definice zdůrazňují vícesložkovou povahu postoje, kde se postoj může skládat jak z hodnocení, tak z emočních pocitů, tak i způsobů jednání vůči objektu postoje. Mlhavost pojmu, spolu s dalšími problematickými místy, činí výzkum postojů obtížný.

V akademických textech nalézáme polemiku nad tím, jakým mechanismem se navzájem ovlivňují hodnoty, postoje a chování jedince. Podle Homer a Kahle (1988) hierarchie u každého člověka postupuje od hodnot, přes postoje až k projevům chování (hodnoty → postoje → chování).

Hodnoty neovlivňují lidskou aktivitu přímo, ale spíše nepřímou skrze postoje (Roe, Ester, 1999). Většina empirických výzkumů však pracuje pouze s korelacemi mezi hodnotami, postoji a chováním a kauzální vysvětlení obecně chybí. Jedním z mála teoretiků nabízejících kauzální vysvětlení je Williams⁶, který však ze své teorie vynechává roli postojů a pracuje pouze se vztahem hodnot a chování. Podobně pak Maio a Olson (1994) potvrzují, že mezi hodnotami a chováním existuje vztah a tvrdí, že hodnoty mohou předpovídat chování jedince i v laboratorním prostředí. Dodávají však, že neexistuje žádný obecně přijímaný postup, který by dokázal a priori určit, které hodnoty jsou vztaženy ke konkrétním postojům a chování. Podle Williamse (1979:23) „důkazy o tom, že hodnoty ovlivňují chování, nám nejsou dostupné v takové kvantitě ani s takovou přesvědčivostí, jakou bychom mohli požadovat, ale dosud realizované výzkumy jsou i tak docela impresivní“. Jak tyto výzkumy ukázaly, rozdíly v hodnotách lidí se vztahují k řadě postojových a behaviorálních proměnných, např. výběr povolání, kouření cigaret, výběr přátel, náboženství, podvádění u zkoušek, nákup automobilu, výběr volnočasových aktivit, politická orientace apod. (Homer, Kahle, 1988). Obecně lze rozlišit tři úrovně, ve kterých se hodnoty projevují, a to na úrovni země, skupiny a individuí. V odborné literatuře autoři obvykle rozlišují hodnoty na obecné a dále hodnoty v určitých oblastech života. Jednou z těchto oblastí jsou i pracovní hodnoty. Většina autorů usuzuje, že pracovní hodnoty jsou výsledkem působení obecných hodnot, nicméně vysvětlení kauzálního působení v tomto vztahu není zatím věnováno moc pozornosti. Od 80. let 20. století byla realizována řada rozsáhlých studií, které se zaměřovaly jak na rozdíly ve vnímání důležitosti práce, významu práce, či na další dimenze pracovních hodnot. Většina studií pracovala s tezí, že pracovní hodnoty jsou tvořeny z obecných hodnot jedince (Roe, Ester, 1999).

Pojem práce obecně obsahuje řadu aspektů, které mohou mít pro člověka hodnotu. Surynek (2007) popisuje práci jako zdroj prostředků pro život, zdroj společenského uznání a ocenění, rovinu sociálního zařazení či aspekt výkonu pracovní činnosti samotné a pocity, které jsou s výkonem spojeny. Jak upozorňuje Sweet a Meiksins (2008), práce může být vnímána dvěma způsoby. Jednak na ni lze nahlížet jako na „sociální instituci, jež podléhá sociálním či kulturním normám a má hodnotu sama o sobě“ (absolutní hodnota práce). V tomto pojetí je práce stěžejní hodnotou jedince. Práci lze však také vztahovat a poměřovat k ostatním sférám života člověka, jako je rodina, náboženství, volný čas a další (relativní hodnota práce).

Studie zkoumající pracovní hodnoty se zaměřují zejména na jednotlivé charakteristiky práce a pracovní výstupy (podobně jako dříve zmíněné dimenze kvality pracovního života). Jedná se například o plat, pracovní podmínky, autonomii, prestiž apod. (Lyons, Kuron, 2014). Surynek (2007) popisuje jednotlivé aspekty práce tak, jak jim lidé v České republice přisuzují důležitost. Za nejdůležitější aspekty jsou považovány aspekty ekonomické (výše platu nebo mzdy, spravedlivé odměňování, jistota zaměstnání...). Následují aspekty sociální (kolektiv, pracovní prostředí, zaměstnání bez diskriminace apod.). Za méně významné aspekty jsou pak považovány osobní rozvoj či kariérní postup.

Pracovní hodnoty sociálních pracovníků i ostatních zaměstnanců jsou při výkonu zaměstnání konfrontovány s reálnými pracovními podmínkami a omezeními. Pokud nedojde k uspokojení těchto hodnot, klesá subjektivně vnímaná kvalita pracovního života a potažmo i pracovní spokojenosti. V případě sociálních pracovníků Lipsky (1980) a Musil s Jánskou (2011) tuto situaci popisují tak, že nesoulad hodnot a pracovních podmínek vede k dilematu při rozhodování, jakým způsobem se s daným nesouladem vypořádat. „Loajalita“ vůči nastaveným pracovním podmínkám může vést k pracovníkově morální krizi, nízké kvalitě pracovního života a nízké pracovní spokojenosti. Avšak loajalita vůči svým hodnotám může vést ke konfliktu se zaměstnavatelem se stejným výsledkem v oblasti subjektivní kvality pracovního života a pracovní spokojenosti jako v případě loajality vůči zaměstnavateli. V naší analýze se budeme zabývat tím, zda a do jaké míry

⁶ Williams (1979:20) tvrdí, že „chování je výsledkem konkrétních motivací ve specifických situacích, které jsou ovlivněny vírou a hodnotami člověka“.

existuje nesoulad v hodnotách a pracovních podmínkách, a zda a do jaké míry tento nesoulad ovlivňuje pracovní spokojenost.

5 PRACOVNÍ SPOKOJENOST

Existuje mnoho důvodů, proč je výzkum pracovní spokojenosti důležitý. Co se týče pracovní spokojenosti obecně, pak existuje předpoklad, že pracovní spokojenost se přelévá do spokojenosti s jinými životními doménami a podílí se na celkové životní spokojenosti a životní pohodě (Sirgy, 2001). Z pohledu zaměstnavatele pak existuje předpoklad (Lee, 2016), že spokojený pracovník představuje pracovníka produktivního, loajálního a stabilního.

Pracovní spokojenost sociálních pracovníků pak nabízí další perspektivy. Existuje předpoklad, že zaměstnanci neziskového sektoru disponují ve srovnání s kolegy ze sektoru ziskového odlišným motivačním profilem, což se může promítnout do jejich pracovní spokojenosti. Obecně nedbají tolik na finanční ohodnocení, zatímco filantropická motivace je pro ně zásadní. Potvrzení či vyvrácení těchto specifik umožňuje zaměstnavateli volit vhodné personální nástroje pro získávání nových a stabilizaci současných zaměstnanců.

Jestliže se v literatuře často koncepty kvality pracovního života a pracovní spokojenosti překrývají, pak někteří autoři mezi nimi rozlišují. Sirgy (2001) považuje pracovní spokojenost za jeden z možných výsledků kvality pracovního života – dalšími výsledky jsou spokojenosti v jiných životních doménách, jako rodina, finance, volný čas atd. Kvalita pracovního života je tedy dle jeho slov širším konceptem než pracovní spokojenost. Budeme-li k měření kvality pracovního života uplatňovat přístup uspokojených potřeb, pak lze vztah mezi oběma koncepty charakterizovat takto: míra uspokojení jednotlivých potřeb ovlivňuje míru celkové pracovní spokojenosti.

5.1 Měření pracovní spokojenosti

Existuje několik přístupů k měření pracovní spokojenosti (Seashore, Taber, 1975), které lze dělit dle dvou hledisek: 1. přímé (data v podobě přímých odpovědí respondentů na otázky) vs. nepřímé měření (různá odvozená měření vycházejí z přímého měření v podobě vážených indexů a diskrepančních skóre), 2. měření nespecifické (měření celkové pracovní spokojenosti bez ohledu na její obsah) vs. specifikované (respondent je dotazován na hodnocení různých aspektů svého pracovního života). Přímý nespecifický přístup měří tzv. globální pracovní spokojenost a jeho výhodou je jednoduchost a schopnost pokrýt všechny subjektivní kombinace a váhy (důležitosti) jednotlivých aspektů pracovního života včetně aktuální žité reality. Přímý specifikovaný přístup umožňuje srovnat spokojenost s jednotlivými dílčími pracovními podmínkami mezi pracovníky, nevýhodou je, že za předpokladu různé subjektivní váhy (důležitosti) jednotlivých aspektů není schopen sám o sobě podat informaci o celkové pracovní spokojenosti, navíc, protože výčet aspektů není vyčerpávající, umožňuje opomenutí subjektivně významného pracovního aspektu. Nepřímé postupy v podobě diskrepančních skóre jsou náročné na respondenty, ale konceptuálně elegantní, neboť na základě rozdílu mezi hodnocením aktuálního stavu („jak je to teď“) a požadavkem („kolik toho chci mít“) umožňují posoudit míru naplnění určité pracovní potřeby a na základě dotazu na míru důležitosti („jak je to pro mne důležité“) každého aspektu oddělují subjektivně důležité pracovní aspekty od nedůležitých, od kterých se předpokládá, že se na celkové pracovní spokojenosti nepodílejí. Tento přístup má však také své odpůrce, kteří tvrdí, že respondentova informace o aktuálním stavu („jak je to teď“) v sobě již, třebaže nevědomě, obsahuje hodnocení důležitosti, a také že hodnocení důležitosti („jak je to pro mne důležité“) a požadavek („kolik toho chci mít“) jsou vysoce korelované, tudíž jeden z nich redundantní.

V našem výzkumu využíváme přímý nespecifický přístup k měření pracovní spokojenosti, kdy „globální“ spokojenost je měřena prostřednictvím jedné otázky.

6 DATA A METODIKA

Pro účely tohoto výzkumu využíváme data Mezinárodního programu sociálního výzkumu (International Social Survey Programme, zkráceně ISSP). Tato data každoročně obměňují svou tematickou orientaci, přičemž rok 2015 byl věnován právě aspektům pracovního života („Work orientation“). Z celkového českého reprezentativního vzorku ($n = 1435$) vybíráme aktuálně pracující osoby ($n = 665$), z nichž vybíráme sociální pracovníky a zbývající pracující dělíme do skupin podle sektoru zaměstnání (soukromý ziskový, státní ziskový, státní neziskový) a tyto skupiny následně srovnáváme z hlediska 1. důležitosti jednotlivých pracovních hodnot, 2. kvality pracovního života a 3. vazby jednotlivých aspektů kvality pracovního života na pracovní spokojenost.

Pro hledisko 1 jsou klíčové následující proměnné: „Z následujícího seznamu zvolte pro každou položku jednu odpověď podle toho, jak je tato položka podle Vás osobně pro zaměstnání důležitá.“ Hodnocené položky jsou následující: a) jistota zaměstnání?, b) vysoký příjem?, c) příležitost k postupu?, d) zajímavá práce?, e) možnost pracovat samostatně?, f) možnost pomáhat jiným lidem?, g) pocit užitečnosti pro společnost?, h) možnost zvolit si čas nebo dny práce? Respondent následně hodnotí každou položku na Likertově škále (1 = velmi důležité, 2 = důležité, 3 = ani důležité/ani nedůležité, 4 = nedůležité, 5 = zcela nedůležité).

Pro hledisko 2 se opíráme o Sirgyho přístup k měření kvality pracovního života založený na míře uspokojení pracovních potřeb. Za účelem tvorby diskrepančních skóre indikujících nesoulad mezi jednotlivými potřebami a jejich naplněním nahrazujeme v souladu s Judge a Klingerm otázkou na požadavek („kolik by toho mělo být / kolik bych toho chtěl“) otázkou na důležitost daného aspektu („jak je to pro mne důležité“). Takto vznikají pro každý aspekt pracovního života diskrepanční skóre jako rozdíly mezi „jak je to pro mne důležité“ a „kolik toho teď mám“ s potenciálními hodnotami od -4 indikující max. nedostatek potřeby až +4 indikující max. nadbytek potřeby. Pozitivní hodnoty +1 až +4 dále rekódujeme na hodnotu 0 indikující, že potřeba je naplněna. Vznikají tak diskrepanční skóre v rozsahu 0 až -4, které pracovní nazýváme specifickou mírou deprivace (přesněji řečeno se jedná o míru nedostatku v každém pracovním aspektu), kdy 0 = absence deprivace a -4 = max. deprivace.

Pro hledisko 3 využíváme tyto míry nedostatku, které v každé skupině pracovníků korelujeme s jejich celkovou pracovní spokojeností, čímž získáváme relativní podíl každého nedostatku na celkové pracovní spokojenosti a jejich meziskupinového srovnání. Pracovní spokojenost je hodnocena na Likertově škále 1 až 7, kdy 1 = zcela spokojen, 2 = velmi spokojen, 3 = docela spokojen, 4 = ani spokojen/ani nespokojen, 5 = docela nespokojen, 6 = velmi nespokojen a 7 = zcela nespokojen.

Co se týče statistických metod analýzy dat, tak pro meziskupinová srovnání v rámci hledisek 1 a 2 používáme jednosměrnou analýzu rozptylu (one-way ANOVA), umožňující posoudit meziskupinové rozdíly v pracovních hodnotách a kvalitě pracovního života v populaci českých zaměstnanců. Pro hledisko 3 používáme Pearsonův, případně Spearmanův korelační koeficient, umožňující vyhodnotit celkový podíl míry nedostatečnosti naplnění každé pracovní potřeby na celkové pracovní spokojenosti.

7 VÝSLEDKY ANALÝZY

Z celkového vzorku $n = 1435$ vybíráme pouze aktuálně zaměstnané a vzniká tak soubor $n = 665$, z kterého vybíráme sociální pracovníky (skupina č. 4, $n = 6$) a zbytek souboru dělíme do následujících skupin: 1 = soukromý ziskový sektor ($n = 407$) – zaměstnanci soukromého podniku, zaměřeného na dosahování zisku (s. r. o., nestátní akciová společnost, družstvo, atd.), 2 = státní ziskový sektor ($n = 95$ – zaměstnanci státem vlastněného podniku zaměřeného na dosahování zisku (státní podnik, národní podnik, a. s. vlastněná státem)) a 3 = klasický státní sektor ($n = 136$ – zaměstnanec ve státní správě, samosprávě, veřejné instituci (police, armáda, státní školství atp.)).

7.1 Důležitost pracovních hodnot

Co se týče prvního hlediska výzkumu, tedy důležitosti různých pracovních hodnot (tab. 1), tak naše výsledky jsou v souladu se Surynkem (2007) jen částečně – lidé si obecně nejvíce cení pracovní jistoty, avšak důležitost peněz je nižší než důležitost jistoty a nachází se téměř na úrovni sociálních (kontakty s jinými lidmi) a altruistických hodnot (pomáhat jiným lidem). Druhá nejvyšší hodnota je hodnota vnitřní – zajímavost práce. Poslední co do významu jsou kariérní postup a pracovní flexibilita. Je však nutné doplnit, že jelikož se pohybujeme v rozsahu důležitosti od cca 1,5 do 2,5, tak v důležitosti některých pořadově blízkých hodnot není meritorně významný rozdíl.

Co se mezisektorového srovnání týká, výsledky jsou v souladu s prezentovaným českým (Legnerová, 2016) i zahraničním (Lee, 2016) výzkumem jen částečně. Rozdíly nalézáme zejména v altruistických hodnotách a v hodnotě peněz a zejména mezi sociálními pracovníky a klasickým státním sektorem na jedné straně a soukromým ziskovým sektorem na straně druhé. Pro sociální pracovníky jsou altruistické hodnoty více důležité než pro zaměstnance soukromého ziskového sektoru, ale v rozporu s očekáváním je pro ně důležitý rovněž příjem. Důležitost příjmu však může být relativní vzhledem k podfinancovanosti sociálních pracovníků, spíše než jejich hodnotovou orientací (což potvrzuje tabulka 3). Druhá materiální hodnota – příležitost k postupu – je již v souladu s předpoklady, když je pro sociální pracovníky nejméně důležitá. V altruistické dimenzi mají sociální pracovníci blízko k zaměstnancům klasického státního sektoru 3 – zdá se tedy, že dělítkem není povaha vlastnictví (státní vs. nestátní), ale spíše orientace na službu veřejnosti vs. zisk (v tom se sociální služba blíží službě policejní, armádní, zdravotnické a vzdělávací – tedy sektoru 3). V ostatních hodnotách není rozdíl mezi sociálními pracovníky a ostatními sektory.

Tabulka 1: Důležitost jednotlivých pracovních hodnot – mezisektorové srovnání

Dimenze	Důležitost dimenze dle sektoru	Dvojice sektorů statisticky významně rozdílná	Průměrný rozdíl (střední chyba průměru)	Spodní hranice 95 intervalu	Horní hranice 95 intervalu
jistoty zaměstnání	1 = 1,42, 2 = 1,50 3 = 1,46, 4 = 1,38	–	–	–	–
vysokého příjmu	1 = 1,99, 2 = 2,05 3 = 2,24, 4 = 1,88	3–1 3–2	0,251*** (0,061) 0,186* (0,073)	0,13 0,04	0,37 0,33
příležitost k postupu	1 = 2,36, 2 = 2,44 3 = 2,44, 4 = 3,38	4–1 4–2 4–3	1,011** (0,333) 0,931** (0,337) 0,932** (0,337)	0,36 0,27 0,27	1,66 1,59 1,59
zajímavá práce	1 = 1,73, 2 = 1,85 3 = 1,62, 4 = 1,63	2–1 2–3	0,124* (0,057) 0,227*** (0,070)	0,01 0,09	0,24 0,36
možnost pracovat samostatně	1 = 2,31, 2 = 2,37 3 = 2,25, 4 = 2,25	–	–	–	–
možnost pomáhat jiným lidem	1 = 2,28, 2 = 2,16 3 = 2,07, 4 = 1,63	1–3 1–4	0,204** (0,069) 0,652* (0,313)	0,07 0,04	0,34 1,27
pocit užitečnosti pro společnost	1 = 2,26, 2 = 2,21 3 = 2,02, 4 = 1,63	1–3 2–3	0,242*** (0,073) 0,188* (0,087)	0,10 0,02	0,39 0,36
možnost zvolit si hodiny či dny, kdy pracujete	1 = 2,42, 2 = 2,61 3 = 2,59, 4 = 2,38	2–1 3–1	0,192* (0,078) 0,170* (0,080)	0,04 0,01	0,34 0,33
možnost osobních kontaktů s jinými lidmi	1 = 2,11, 2 = 2,21 3 = 2,04, 4 = 2,00	2–3	0,169* (0,081)	0,01	0,33

Pozn. Pro tuto i další tabulky: 1 = soukromý ziskový sektor, 2 = státní ziskový sektor, 3 = klasický státní sektor a 4 = neziskový sektor, počet hvězdiček indikuje hladinu statistické významnosti, kdy * = 0,05, ** = 0,01 a *** = 0,001, dimenze pracovních hodnot bez rozdílu: jistota zaměstnání a možnost pracovat samostatně.

7.2 Kvalita pracovního života

Po vyhodnocení důležitosti jednotlivých pracovních hodnot můžeme přistoupit k posouzení, jak je tato míra potřeby v podobě míry důležitosti naplněna – tedy k posouzení subjektivně vnímané kvality pracovního života. Co se týče srovnání celkové (souhrnné) kvality pracovního života mezi sektory, využíváme dva indikátory (Tab. 2): a) celkovou diskrepanci, která je prostou sumací všech jednotlivých diskrepancí a b) celkovou průměrnou diskrepanci, která je aritmetickým průměrem všech jednotlivých diskrepancí. Dle těchto ukazatelů vykazují nejnižší míru diskrepance, a tedy nejvyšší kvalitu pracovního života, zaměstnanci sektoru 3 a nejnižší zaměstnanci sektoru 2. Sociální pracovníci vykazují ve zkoumaném vzorku také vyšší kvalitu pracovního života než sektory 2 a 1, nicméně rozdíl není vzhledem k malé velikosti vzorku statisticky významný, může tedy být dán náhodnou chybou.

Tabulka 2: Celková kvalita pracovního života – mezisektorové srovnání

Dimenze	Průměrná hodnota dimenze dle sektoru	Dvojice sektorů statisticky významně rozdílná	Průměrný rozdíl (střední chyba průměru)	Spodní hranice 95 intervalu	Horní hranice 95 intervalu
celková kvalita pracovního života (celková diskrepance)	1 = -5,54, 2 = -5,85 3 = -4,70, 4 = -4,83	1-3 2-3	-0,84* (0,338) -1,15* (0,460)	-1,50 -2,05	-0,18 -0,25
celková kvalita pracovního života (celková průměrná diskrepance)	1 = -0,79, 2 = -0,84 3 = -0,67, 4 = -0,69	1-3 2-3	-0,12* (0,048) -0,16* (0,066)	-0,21 -0,29	-0,03 -0,04
celková pracovní spokojenost	1 = 2,78, 2 = 2,93 3 = 2,70, 4 = 2,67	–	–	–	–

Podíváme-li se na kvalitu pracovního života v jednotlivých pracovních dimenzích (tab. 3), pak z celkového pohledu lze konstatovat, že pracovní potřeby nadpoloviční většiny zaměstnanců jsou v těchto dimenzích naplněny. Nejnižší kvalita pracovního života je ve mzdové oblasti a v oblasti kariérního postupu (v oblasti kariérního postupu s výjimkou sociálních pracovníků, kteří v této oblasti vykazují vysokou kvalitu, což je ovšem také dáno jejich nízkými nároky na tuto oblast – viz tab. 1), a naopak nejvyšší v oblasti sociálních hodnot (pomáhat a být užitečný). Zaměstnanci sektoru 2 sice trpí statisticky významně horší kvalitou pracovního života, co se týče jistoty zaměstnání v porovnání se zaměstnanci sektoru 1, nicméně z důvodu hranice intervalu spolehlivosti blížící se nule nelze spolehlivě tvrdit, že rozdíly v populaci jsou meritorně významné. Dále lze vidět rozdíl mezi sektorem 1 a 3, co se týče možnosti pomáhat a pocitu užitečnosti. Zaměstnanci sektoru 1 sice považují tyto hodnoty za relativně méně důležité (viz tab. 1), avšak ne natolik, aby tato nižší důležitost vykompenzovala menší prostor pro naplnění těchto potřeb – důsledkem je statisticky významně vyšší diskrepanční skóre (ovšem opět pozor na hranice intervalu spolehlivosti). Co se týče sociálních pracovníků, je potěšitelné vidět, že jejich relativně nejdůležitější potřeby altruismu nejsou v jejich zaměstnáních uspokojeny méně, než je tomu v jiných sektorech. Toto zjištění naznačuje, že vnímaná příležitost sociálních pracovníků pomáhat druhým není znemožněna legislativními či organizačními podmínkami. Sociální pracovníci se s případnými překážkami vypořádávají buďto „loajalitou“ vůči svým hodnotám (avšak výsledná míra konfliktu s nadřazeným není ve výzkumu sledována), nebo „loajalitou“ vůči pracovním podmínkám, když tyto nepovažují za natolik omezující, aby jim znemožňovaly pomáhat klientům. Zaznamenáníhodná je jejich nízká kvalita pracovního života v oblasti peněz, což vzhledem k jejich srovnatelné důležitosti (tab. 1) ukazuje na relativně hůře pocítované pracovní podmínky v této oblasti.

Tabulka 3: Kvalita pracovního života v různých dimenzích – mezisektorové srovnání

Dimenze	Diskrepance v dimenzi dle sektoru	Dvojice sektorů statisticky významně rozdílná	Průměrný rozdíl (střední chyba průměru)	Spodní hranice 95 intervalu	Horní hranice 95 intervalu
jistoty zaměstnání	1 = 0,88, 2 = 1,16 3 = 0,93, 4 = 1,17	1–2	0,273* (0,112)	0,05	0,49
vysokého příjmu	1 = 1,44, 2 = 1,49 3 = 1,28, 4 = 2,00	–	–	–	–
příležitost k postupu	1 = 1,15, 2 = 1,32 3 = 1,21, 4 = 0,33	4–1 4–2 4–3	0,819* (0,406) 0,986** (0,415) 0,880** (0,412)	0,02 0,17 0,07	1,62 1,80 1,69
zajímavá práce	1 = 0,78, 2 = 0,73 3 = 0,64, 4 = 0,67	–	–	–	–
možnost pracovat samostatně	1 = 0,42, 2 = 0,46 3 = 0,29, 4 = 0,00	–	–	–	–
možnost pomáhat jiným lidem	1 = 0,51, 2 = 0,39 3 = 0,22, 4 = 0,33	3–1	0,288*** (0,073)	0,15	0,43
pocit užitečnosti pro společnost	1 = 0,32, 2 = 0,24 3 = 0,13, 4 = 0,33	3–1	0,191*** (0,060)	0,07	0,31

7.3 Kvalita pracovního života a celková pracovní spokojenost

Než se podíváme na jednotlivé vztahy mezi jednotlivými aspekty kvality pracovního života a celkovou pracovní spokojeností (tab. 4), zjistíme stav pracovní spokojenosti jako takové. Z tabulky 2 lze konstatovat, že zaměstnanci napříč sektory jsou v průměru docela až velmi spokojeni.

Pokud by se mělo identifikovat, v čem jsou si sektory podobné, pak je to nejvyšší efekt zajímavosti práce na celkovou spokojenost napříč sektory a také relativně vysoká vazba mezi penězi a celkovou spokojeností. Neplatí tedy, že nejdůležitější jsou peníze, a to ani v sektoru 1, kde bychom to vzhledem k jeho zaměření očekávali.

Co se týče odlišností mezi sektory, pak je zajímavé pozorovat celkově vysokou vazbu všech položek na pracovní spokojenost u sociálních pracovníků a relativně slabší v ostatních sektorech. V ostatních sektorech tedy existují další neidentifikované významné faktory mající vliv na pracovní spokojenost.

Co se týče sociálních pracovníků, lze u nich pozorovat vysoký význam kvality pracovního života v oblasti altruistických (pomáhat a být užitečný), vnitřních hodnot (zajímavost práce) a peněz a naopak nízký význam pracovní jistoty, možnosti pracovního postupu a flexibility (možnost pracovat samostatně) pro vysvětlení pracovní spokojenosti. V ostatních sektorech naopak nejsou pro pracovní spokojenost významné altruistické hodnoty.

Tabulka 4: Souvislost kvality pracovního života a pracovní spokojenosti

Dimenze	Korelace diskrepance v dimenzi s celkovou pracovní spokojeností dle sektoru včetně 95 intervalu spolehlivosti
jistoty zaměstnání	1 = -0,23*** (-0,34 až -0,13), 2 = -0,2 (-0,41 až 0,03), 3 = -0,19 (-0,37 až 0,01), 4 = -0,098 (-1,00 až 0,89)
vysokého příjmu	1 = -0,38*** (-0,47 až -0,29), 2 = -0,22* (-0,42 až -0,001), 3 = -0,31*** (-0,48 až -0,15), 4 = -0,69 (-1,00 až -0,03)
příležitost k postupu	1 = -0,195*** (-0,29 až -0,1), 2 = -0,13 (-0,33 až 0,08), 3 = -0,23** (-0,39 až -0,07), 4 = -0,22 (-1,00 až 0,71)
zajímavá práce	1 = -0,44*** (-0,52 až -0,36), 2 = -0,34** (-0,51 až -0,12), 3 = -0,39*** (-0,53 až -0,23), 4 = -0,88* (-1,00 až -0,71)
možnost pracovat samostatně	1 = -0,3*** (-0,4 až -0,21), 2 = -0,28** (-0,47 až -0,06), 3 = -0,23** (-0,37 až -0,08), 4 = ∅
možnost pomáhat jiným lidem	1 = -0,14** (-0,23 až -0,05), 2 = -0,11 (-0,3 až 0,1), 3 = -0,14 (-0,3 až 0,02), 4 = -0,66 (-0,95 až -0,20)
pocit užitečnosti pro společnost	1 = -0,12* (-0,22 až -0,02), 2 = -0,12 (-0,28 až 0,06), 3 = -0,1 (-0,22 až 0,03), 4 = -0,696 (-1,00 až -0,67)

Pozn. Hodnoty pro dimenzi „možnost pracovat samostatně“ u sociálních pracovníků nejsou spočítány, jelikož je zde jedna z proměnných konstantou.

8 SHRNUTÍ A ZÁVĚREČNÁ DISKUSE

V tomto článku reagujeme na potřebu řešit aktuálně neutěšenou situaci v oblasti lidských zdrojů v sociálních službách danou vysokou fluktuací a nízkým zájmem o nabízené pracovní pozice. Jako jedna z možných příčin tohoto stavu je disbalance mezi pracovními hodnotami pracovníků a jejich naplněním prostřednictvím různých aspektů pracovního místa. Tato disbalance však nutně nemusí ovlivňovat pracovní spokojenost.

Předchozí výzkumy ukázaly, že pracovníci neziskového sektoru (a tedy i část sociálních pracovníků) vyznávají v určitých oblastech odlišné pracovní hodnoty v porovnání s pracovníky jiných sektorů. Konkrétně se více orientují na vnitřní pracovní hodnoty, jako jsou obsah a zajímavost práce, jsou více altruističtí (touha pomáhat druhým lidem a být užitečný pro společnost) a naopak vykazují nízkou orientaci na externí hodnoty, jako např. peníze. Výzkum pracovních hodnot byla první oblastí tohoto výzkumu. Dále jsme se zaměřili na kvalitu pracovního života, která z těchto hodnotových orientací vychází a odráží jejich aktuální míru naplnění. Posledním výzkumným hlediskem byla vazba kvality pracovního života na pracovní spokojenost.

Výsledky analýzy přinesly řadu zajímavých zjištění, třebaže by pro jejich větší statistickou „jistotu“ bylo v některých případech zapotřebí rozsáhlejšího výběrového souboru. V oblasti pracovních hodnot výsledky naznačují, že sociální pracovníci skutečně vykazují vyšší orientaci na altruistické hodnoty. Co se týče důležitosti materiálních hodnot, jsou výsledky smíšené. Zatímco příležitost k postupu je pro sociální pracovníky meritorně i statisticky méně důležitá, tak co se týče peněz tento závěr neplatí. Vysoká důležitost peněz pak může být dána nízkým finančním ohodnocením sociálních pracovníků (což naznačuje vyšší diskrepance v porovnání s ostatními sektory) spíše než hodnotovou orientací jako takovou.

Co se týče kvality pracovního života v oblasti altruistických hodnot, nevykazují sociální pracovníci meritorně rozdílnou kvalitu v porovnání s jinými sektory. Toto implikuje, že relativně vysoká potřeba altruismu mezi sociální pracovníky je saturována, což může znamenat, že sociální pracovníci se vypořádávají s případnými organizačními překážkami „loajalitou“ vůči svým hodnotám, popřípadě že limitující pracovní podmínky nejsou natolik závažné, aby je sociální pracovníci vnímali jako

překážku v naplňování pomoci druhým. Dále vykazují sociální pracovníci vyšší kvalitu pracovního života v oblasti možnosti pracovního postupu, což je však dáno nízkou důležitostí této oblasti u sociálních pracovníků spíše než rozdílným vnímáním možnosti postupu v zaměstnání ve srovnání s ostatními sektory. Zaznamenáníhodná je také nižší kvalita v oblasti peněz, což vzhledem k jejich důležitosti indikuje relativně hůře vnímané finanční podmínky sociálních pracovníků (třebaže výsledek není statisticky významný).

Výzkum vazby kvality pracovního života na pracovní spokojenost přinesl zajímavé výsledky. U sociálních pracovníků má kvalita pracovního života celkově značně vyšší význam pro pracovní spokojenost než v ostatních sektorech. To může být dáno tím, že v ostatních sektorech jsou důležitější jiné nezkoumané aspekty pracovního života (např. bezpečnost práce, míra pracovního stresu (Hora, Suchanec, 2015), možnost harmonizace práce a rodiny atd.). Co se týče konkrétních dimenzí kvality pracovního života a jejich vazby na pracovní spokojenost, lze u sociálních pracovníků pozorovat vysoký význam kvality pracovního života nejen v oblasti altruistických (pomáhat a být užitečný) a vnitřních hodnot (zajímavost práce), ale také v oblasti peněz a naopak nízký význam pracovní jistoty, možnosti pracovního postupu a flexibility (možnost pracovat samostatně).

Pro personální management sociálních služeb pak z našeho výzkumu vyplývají následující doporučení. Je nezbytné, aby v sociálních službách bylo zaměstnancům umožněno vykonávat přímou práci s lidmi namísto „papírování“ – toto doporučení je založeno na vysoké důležitosti altruistických hodnot a vysoké vazbě kvality pracovního života v oblasti altruistických a vnitřních hodnot na pracovní spokojenost a zároveň stojí na předpokladu pocítované vyšší zajímavosti přímé práce v porovnání s „papírováním“ a také na pocítované možnosti přímé práce více ovlivnit situaci klientů a v důsledku jim tak pomoci. Nebude-li změněn zákon, pak je v rámci zákonných omezení např. možné proces vedení dokumentace na základě jeho evaluace zefektivnit nebo zřídit administrativní pozici. V obou případech má být účelem snížení administrativní zátěže sociálních pracovníků. Dále je nezbytné navýšit rozpočty sociálních služeb tak, aby větší část bylo možno věnovat na mzdové náklady zaměstnanců – toto doporučení je založeno na relativně vysoké hodnotě peněz a také relativně vysoké vazbě kvality pracovního života v oblasti peněz na pracovní spokojenost (což je v protikladu k předpokladům, které jsme měli). To lze provést např. usilováním o jiné než státní finance např. ze strukturálních fondů (podpora vzdělávání, hodnocení kvality služby) nebo navázáním partnerství se soukromým sektorem. Na základě zjištěného vysokého významu altruistických hodnot a těsné vazby kvality pracovního života v oblasti altruistických hodnot na pracovní spokojenost lze také doporučit, aby se sociální pracovníci vzdělávali nejen v oblasti metod sociální práce, ale také v oblasti evaluace dopadu (přínosu) jejich práce na životní situaci jejich klientů. Takto by byli sociální pracovníci lépe schopni své metody práce průběžně vyhodnocovat a volit individuálně jen ty postupy s maximálně pozitivním dopadem na životní situaci klientů, čímž by došlo k realizaci jejich altruistické orientace a větší pracovní spokojenosti.

POUŽITÉ ZDROJE

- BAZEN, S. et al. 2005. *Job Quality and Employee Behaviour*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- CLARK, A. 2005. What Makes a Good Job? Evidence from OECD Countries. In: BAZEN, S. et al. *Job Quality and Employer Behaviour*. Palgrave Macmillan UK, 11–30.
- ČADOVÁ, N., PALEČEK, M. 2006. *Jak je v Česku vnímána práce*. Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- DANNA, K., GRIFFIN, R. W. 1999. Health and Well-Being in the Workplace: A Review and Synthesis of the Literature. *Journal of Management*, 25(3), 357–384.
- DUDOVÁ, R., HAŠKOVÁ H., MAŘÍKOVÁ, H., KRÍŽKOVÁ, A. 2005. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Sociologické studie / Sociological Studies.
- DVOŘÁČKOVÁ, D. 2012. *Kvalita života seniorů: v domovech pro seniory*. Praha: Grada.

- DVOŘÁKOVÁ, Z. 2005. Podmínky pro rovné zacházení a zlepšování kvality pracovního života. *Acta Oeconomica Pragensia*, 13(8), 23–37.
- EUROSTAT. 2016. *Hours Worked per Week of Full-Time Employment* [online]. [11.2.2017]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcode=tps00071&language=en&toolbox=sort>
- GREEN, F. 2009. *Praxis: Job Quality in Britain*. UK Commission for Employment and Skills (UKCES).
- GROUPT, W. H. O. Q. O. L. 1993. Study Protocol for the World Health Organization Project to Develop a Quality of Assessment Instrument (WHOQOL). *Quality of Life Research*, 2(2), 153–159.
- HEŘMANOVÁ, E. 2012. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha: SLON.
- HOMER, P. M., KAHLE, L. R. 1988. A Structural Equation Test of the Value-Attitude-Behavior Hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 638–646.
- HORA, O. 2010. Kvalita pracovního života v sektoru strojírenství a v sektoru informačních technologií: případová studie. In WINKLER, J., KLIMPLOVÁ, L. (Eds.). *Nová sociální rizika na trhu práce a potřeby reformy české veřejné politiky*. Brno: Masarykova univerzita, 9–28.
- HORA, O. 2009. Český trh práce z hlediska vybraných forem flexibility a kvality pracovního života. *Fórum sociální politiky*, 3(2), 5–13.
- HORA, O., SUCHANEC, M. 2015. Pracovní stres a pracovní vypětí v podnikových organizacích. *Economics Management Innovation*, Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, 7(2), 53–72.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 2002. *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.
- LEE, Y. 2016. Comparison of Job Satisfaction Between Nonprofit and Public Employees. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(2), 295–313.
- LEGNEROVÁ, K. 2016. Motivation in Profit and Non-profit Organizations. In: *RELIK 2016 Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti. Sborník z konference konané ve dnech 10. – 11. 11. 2016 v Praze* [online]. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 338–345. Dostupné z: <https://kdem.vse.cz/resources/relik16/download/pdf/35-Legnerova-Katerina-paper.pdf>
- LIPSKY, K. 1980. *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- LOCKE, E. A. 1976. The Nature and Causes of Job Satisfaction. In: LYONS, S., KURON, L. 2014. Generational Differences in the Workplace: A Review of the Evidence and Directions for Future Research. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 139–157.
- LUKASOVÁ, E. S. 1992. *Logo-Test*. Chrudim: Nakladatelství MACH.
- MAIO, G. R., OLSON, J. M. 1994. Value-Attitude-Behaviour Relations: The Moderating Role of Attitude Functions. *British Journal of Social Psychology*, 33(3), 301–312.
- MANNHEIM, K. 1952. Essays on the Sociology of Knowledge. In: LYONS, S., KURON, L. 2014. Generational Differences in the Workplace: A Review of the Evidence and Directions for Future Research. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 139–157.
- MUSIL, L., JANSKÁ, V. 2011. *Dilema „loajálního pomocníka a empatického pracovníka“ a akceptace změn poradcí pro nezaměstnané*. Brno: FSS MU.
- NOVÝ, I., SURYNEK, A. 2006. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada.
- PORTER, L. W. 1961. A Study of Perceived Need Satisfaction in Bottom and Middle Management Jobs. *Journal of Applied Psychology*, 45(1), 1–10.
- ROE, R. A., ESTER, P. 1999. Values and Work: Empirical Findings and Theoretical Perspective. *Applied Psychology*, 48(1), 1–21.
- SEASHORE, S. E., TABER, T. D. 1975. Job Satisfaction Indicators and Their Correlates. *American Behavioral Scientist*, 18(3), 333–368.
- SCHWARTZ, S. H. 1992. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65.

- SIRGY, M. J. et al. 2001. A New Measure of Quality of Work Life (QWL) Based on Need Satisfaction and Spillover Theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241–302.
- SVOBODOVÁ, L. 2006a. Co je kvalita pracovního života a jak ji lze zkoumat. In: ČADOVÁ, N., PALEČEK, M. 2006. *Jak je v Česku vnímána práce*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 31–52.
- SVOBODOVÁ, L. 2006b. Kvalita pracovního života – změny ve světě práce, modely, indikátory. In: *Aktuální otázky bezpečnosti práce – XIX. mezinárodní odborná konference. Sborník z konference konané ve dnech 25.–27. 10. 2006 ve Staré Lesné, Slovensko*.
- SWEET, S., MEIKSINS, P. 2008. Changing Contours of Work: Jobs and Opportunities in the New Economy. In: MAREŠ, P., KATRŇÁK, T. 2010. Hodnota práce u české veřejnosti v letech 1991–2008. *Sociální studia / Social Studies*, 7(4).
- VÁVRA, M. 2006. Nesnáze s měřením postojů. *Sociological Review*, 5(1), 79–92.
- VINOPAL, J. et al. 2011. Indikátor subjektivní kvality pracovního života. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47(5), 937–965.
- WERTHER, W. B., DAVIS, K. 1992. *Lidský faktor a personální management*. Praha: Victoria Publishing.
- WILLIAMS, R. M. 1979. Change and Stability in Values and Value Systems: A Sociological Perspective. *Understanding Human Values: Individual and Societal*, 1, 5–46.
- WRZESNIEWSKI, A. et al. 1997. Jobs, Careers, and Callings: People's Relations to Their Work. *Journal of Research in Personality*, 31(1), 21–33.
- ZVÁRIKOVÁ, M. 2007. Kvalita života a kariérové (celoživotné) poradenstvo. In: HEŘMANOVÁ, E. 2012. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha: SLON.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.*

Příloha č. 2 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

Identifikácia členov profesijnej komunity sociálnej práce na Slovensku s kľúčovými hodnotami profesie

Identification of the Members of the Professional Community of Social Work in Slovakia with the Key Values of the Profession

Andrej Mátel, Peter Brnula

Prof. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD.,¹ je vysokoškolským pedagógom Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, odborným garantom Ústavu sv. Jana Nepomuka Neumanna v Příbrami. Špecializuje sa na profesijnú etiku, sociálnu patológiu, teóriu a metódy sociálnej práce. Je členom akreditačnej komisie Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. V praxi sociálnej práce sa venuje komplexnej pomoci obetiam domáceho násillia, sociálnemu poradenstvu a supervízii. Výskumnú činnosť zameriava na profesijnú etiku, sociálne služby a problematiku domáceho násillia.

Doc. PhDr. Peter Brnula, PhD.,² je absolventom odboru sociálna práca, ako aj dlhodobých výcvikov v psychoterapii zameranej na človeka a výcviku v supervízii. V súčasnosti pôsobí na Katedre sociálnej práce Fakulty sociálne ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Venuje sa témam dejín a teóriám sociálnej práce a etiky v sociálnej práci. V praxi pôsobí aj ako supervízor. Výskumne sa orientuje na históriu sociálnej práce a jej teórií a etike v sociálnej práci.

Abstrakt

CIELE: Hlavnou výskumnou otázkou empirického príspevku je, či sa členovia profesijnej komunity slovenskej sociálnej práce identifikujú s hodnotami, ktoré sú deklarované v národnom etickom kódexe ako kľúčové. **TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ:** Sociálna práca je predstavená ako profesia založená na hodnotách, ktorej integrálnou súčasťou je profesijná etika, formalizovaná etickými kódexmi. Ich základnou zložkou sú kľúčové hodnoty, ktorých empirickému skúmaniu sa venuje zvýšená pozornosť. **METÓDY:** Výskumným nástrojom bola modifikovaná verzia dotazníka Professional Opinion Scale, ktorej pôvodnou autorkou bola Ann Abbott. Výskumnú vzorku tvorilo 545 respondentov, členov profesijnej komunity sociálnej práce. **VÝSLEDKY:** Z výskumných zistení je zrejmé, že členovia profesijnej komunity sa s kľúčovými hodnotami sociálnej práce, prezentovanými v etickom kódexe, stotožňujú. Vysoká miera identifikácie bola zistená pri hodnote dôležitosti medziľudských vzťahov. Hodnoty dôstojnosť človeka a sociálna spravodlivosť boli síce nad priemerom, ale pomerne blízko k indiferentnému postoju. **IMPLIKÁCIE PRE SOCIÁLNU PRÁCU:** Globálne akceptovaným hodnotám sociálnej práce, akými sú ľudská dôstojnosť a sociálna spravodlivosť, je potrebné venovať zvýšenú pozornosť v procese edukácie.

¹ Kontakt: Prof. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD., Ústav sociálnej práce, Vysoké školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Nám. 1. mája, 810 00 Bratislava; andrej.matel@gmail.com

² Kontakt: Doc. PhDr. Peter Brnula, PhD., Katedra sociálnej práce Fakulty sociálne ekonomické Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pasteurova 1, 400 96 Ústí nad Labem; peter.brnula@ujep.cz

Kľúčové slová

etika, profesijná etika, hodnoty, kľúčové hodnoty, sociálna práca

Abstract

OBJECTIVE: The main research question of the study is whether the members of the Slovak Social Work Professional Community identify themselves with those values that are declared as key in the national code of ethics. **THEORETICAL BASE:** Social work is presented as a value-based profession, whose integral part is professional ethics, formalized by ethical codes. **METHODS:** The research tool was the modified version of the Professional Opinion Scale questionnaire originally written by Ann Abbott. The survey sample consisted of 545 respondents, members of the professional community of social work. **OUTCOMES:** Members of the professional community recognize the key values of social work presented in the Code of Ethics in Slovakia. A high level of identification was found in the value of human relationships. The values of human dignity and social justice were above average, but relatively close to the attitude of indifference. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Increased attention is needed in the education process to achieve the globally accepted values of social work, such as human dignity and social justice.

Keywords

ethics, professional ethics, values, key values, social work

1 TEORETICKÉ UVEDENIE

Hodnota je všeobecný pojem pre všetko, čo si ceníme, vážime, čo považujeme za dôležité a významné pre človeka. Z etymologického hľadiska pojmu hodnota zodpovedá grécke substantívum *axiōsis* ocenenie, pocta, úcta, význam, neskôr aj *axia* hodnota, vo vecnom význame cena niečoho, v ekonomickom kontexte cena, úžitková hodnota alebo vzhľadom na osobu aj povest', postavenie, hodnosť. Zo sémantického hľadiska súčasný pojem hodnota označuje to, čo je akýmkoľvek spôsobom žiadané, žiadateľné alebo chcené. V súčasnej filozofii chápeme hodnotu ako určitú vlastnosť javov, dejov a činov v sociálnej sfére, ktorá určuje ich pozitívny alebo negatívny význam pre človeka či spoločnosť. Psychológia dáva do stredu záujmu predovšetkým osobu ako nositeľa hodnôt a venuje sa objasneniu procesuálnej stránky vzniku a pretrvávania osobných hodnôt z aspektu psychických dejov a tomu, ako vzniknuté hodnoty a hodnotový systém ovplyvňujú správanie človeka. Sociológovia svoj záujem zameriavajú primárne na spoločenské hodnoty orientované na partnera sociálneho vzťahu (Mátel, in Balogová, Žiaková et al., 2017).

1.1 Hodnoty ovplyvňujúce sociálnu prácu

Sociálna práca je profesiou a vednou disciplínou, ktorá je úzko prepojená s hodnotami. Je možné chápať ju ako „*aplikovanú vednú a akademickú disciplínu ako aj na hodnotách založenú profesionálnu činnosť sociálnych pracovníkov (a asistentov sociálnej práce)*“, ktorí svojím cielavedomým pôsobením pomáhajú, sprevádzajú, podporujú a zmocňujú jednotlivcov a sociálne systémy (rodiny, skupiny, komunity) nadobudnúť optimálnu úroveň sociálneho fungovania a utvárajú priaznivé spoločenské a inštitucionálne podmienky na dosiahnutie tohto cieľa“ (por. Mátel, Schavel, 2015). Je nemožné vykonávať činnosti a služby sociálnej práce odstreďené od hodnôt. A to hodnôt spoločnosti, jej predstaviteľov

³ Asistenti sociálnej práce sú uvedení vzhľadom na slovenský profesijný zákon (zákon č. 219/ 2014 Z. z.). Na Slovensku ide o nový termín, ktorý prináša rozlíšenie medzi absolventmi bakalárskeho a magisterského štúdia sociálnej práce. Kvalifikačným predpokladom pre asistenta sociálnej práce je získanie vysokoškolského vzdelania prvého stupňa v študijnom odbore sociálna práca. Asistenti sociálnej práce môžu napr. vykonávať sociálnu prácu v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, v zariadeniach sociálnych služieb a byť odbornými inštruktormi sociálnej rehabilitácie.

a členov – medzi ktorých patria aj osoby s poruchami sociálneho fungovania (teda klienti sociálnej práce) – a v neposlednej rade hodnôt sociálnych pracovníkov a ostatných členov profesijnej komunity sociálnej práce. Medzi členov profesijnej komunity chápeme v tomto príspevku okrem sociálnych pracovníkov aj ďalšie osoby vykonávajúce sociálnu prácu, ktorými sú na Slovensku, v súlade s profesijným zákonom (zákon č. 219/2014 Z. z.) aj asistenti sociálnej práce, ďalej vzdelávatelia sociálnej práce a študenti v študijnom odbore sociálna práca. Vzdelávateľmi rozumieme osoby aktívne pôsobiace na vysokých školách, ktoré majú dosiahnutý doktorandský stupeň VŠ vzdelania v odbore sociálna práca, pracujúci zvyčajne v pozícii odborný asistent, resp. dosiahli v tomto odbore vedecko-pedagogický titul docent alebo profesor. Nemusia pritom v súčasnosti pracovať v priamej praxi s klientmi sociálnej práce, ale sa podieľajú na vedeckom výskume v tomto odbore, na vzdelávaní budúcich asistentov sociálnej práce a sociálnych pracovníkov, často aj ako supervízori v sociálnych službách a aktéri ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce. Študentmi sociálnej práce rozumieme vysokoškolských študentov v študijnom odbore sociálna práca, v prvom stupni (bakalárskom), druhom stupni (magisterskom) alebo treťom stupni (doktorandskom).⁴ Títo sa nielenže pripravujú na výkon sociálnej práce, ale prostredníctvom odbornej praxe bývajú aj jej integrálnou súčasťou.

Hodnoty ovplyvňujúce výkon sociálnej práce sú z hľadiska psychológie najmä osobné hodnoty (členov profesijnej komunity sociálnej práce, ale aj užívateľov ich služieb) a z hľadiska sociológie prevažne spoločenské hodnoty. Bez toho, aby sme popierali vplyv osobných a spoločenských hodnôt, chceme upriamiť pozornosť na tretiu vrstvu hodnôt, nachádzajúcu sa „v strede“, medzi úzko chápanými osobnými hodnotami a široko pôsobiacimi spoločenskými hodnotami. Nimi sú profesijné hodnoty sociálnej práce. Rozumieme nimi *„presvedčenia profesijnej komunity o žiaducich cieľoch a žiaducom správaní sociálnych pracovníkov (a asistentov sociálnej práce), ktoré k týmto cieľom vedie“* (Mátel, in Balogová, Žiaková et al., 2017:32). Profesijné hodnoty v sociálnej práci určujú povahu práce i povahu vzťahu medzi pracovníkom a klientom, kolegami navzájom i širšou spoločnosťou. Sú taktiež rozhodujúce pri riešení etických problémov a dilem a vyjadrujú, ako by sociálni pracovníci mali konať. V rámci jednotlivých profesií sa odborníci na etiku zvyčajne snažia rozlišovať tie, ktoré sú pre výkon danej profesie najpodstatnejšie a bez ktorých by v nej chýbalo niečo zásadné. Tieto bývajú označené za kľúčové. Ich výber je pomerne zložitý a závisí od množstva faktorov. Ak nastane v profesijnej komunite zhoda s ich výberom, tieto bývajú ťažiskom profesijného etického kódexu pre všeobecné etické princípy a konkrétne pravidlá (normy, štandardy) správania. Etické princípy potom môžu slúžiť aj ako interpretačný nástroj na objasnenie významu, obsahu a rozsahu hodnôt. Kľúčové hodnoty pomáhajúcich profesií nie sú pritom nemennými veličinami, ale podliehajú mnohým zmenám v spoločnosti i samotnej profesii.

Spoločnosť a jej hodnoty majú determinujúci vplyv na vlastné hodnoty sociálnej práce, a to z jednoduchého dôvodu, že sociálnu prácu nie je možné etablovať mimo spoločnosť, v ktorej jej služby budú/sú poskytované. Takýto prekryv v podstate znamená, že vytváranie ideálov súčasnej spoločnosti ide „ruka v ruke“ s vytváraním ideálov hodnôt a hodnotovej orientácie sociálnej práce. Rozlíšiť pritom môžeme globálny, lokálny a inštitucionálny rozmer hodnôt.

V súčasnosti profesijnú hodnotovú orientáciu sociálnych pracovníkov ovplyvňujú medzinárodné a národné profesijné organizácie, deklarovaním kľúčových hodnôt, resp. princípov v etických kódexoch. Inštitucionálny rozmer sa prejavuje v etických kódexoch sociálnych inštitúcií a organizácií poskytujúcich služby sociálnej práce.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov (IFSW) a Medzinárodná asociácia škôl sociálnej práce (IASSW) uviedli v globálnej „montrealskej“ definícii v roku 2000, že *„princípy ľudských práv*

⁴ Na rozdiel od Českej republiky sem na Slovensku nepatria študenti iných študijných odborov, než je výlučne odbor sociálna práca, ani študenti vyšších odborných škôl. Osoby, ktoré vo výskume označili len stredoškolské vzdelanie, spĺňali prechodné ustanovenie profesijného zákona, čiže pracovali ako sociálni pracovníci pred rokom 2015.

a sociálnej spravodlivosti sú pre sociálnu prácu zásadnými“. Týmto kľúčovým princípom zodpovedajú aj hodnoty, resp. princípy v „medzinárodnom etickom kódexe sociálnej práce“ platnom od roku 2004 do polovice roka 2018 (IFSW/IASSW, 2004). V aktuálnej „melbournskej“ definícii sa tento trend potvrdil a doplnil znením: „*Princípy sociálnej spravodlivosti, ľudských práv, spoločnej zodpovednosti a rešpektovanie rozmanitosti sú ústredné pre sociálnu prácu*“ (IFSW/IASSW, 2014, in Mátel, Schavel, 2015), čo sa odrazilo aj v novom „medzinárodnom etickom kódexe“ schválenom v júli 2018 (IFSW, 2018). Národné etické kódexy zvyčajne vychádzajú z medzinárodných dokumentov, ale zároveň ilustrujú veľkú rozmanitosť v detailoch, akými sú napríklad druhy sociálnych služieb, prístupy k nim, výkon samostatnej praxe a v neposlednom rade aj prezentovaním osobitých kľúčových profesijných hodnôt. Napríklad americký etický kódex (NASW, 2008) uvádza šesť kľúčových hodnôt, ktorými sú služba, sociálna spravodlivosť, dôstojnosť a hodnota človeka, dôležitosť ľudských vzťahov, integrita, kompetencia. Podobné hodnoty má identifikovaný aj kanadský etický kódex (CASW, 2005), len namiesto dôležitosti ľudských vzťahov uvádza dôvernoscť v profesionálnej praxi. Britský etický kódex (BASW, 2012) spomína tri kľúčové hodnoty, a síce ľudské práva, sociálnu spravodlivosť, profesionálnu integritu, a austrálsky etický kódex (AASW, 2010) úctu k osobám, sociálnu spravodlivosť a profesionálnu bezúhonnosť.

Etický kódex ako taký je integrálnou súčasťou profesijnej etiky. Tú by sme však nemali vnímať len ako odkaz na samotný etický kódex (a tým obmedzovať jej vnímanie len ako deontologickej etiky), ale mala by byť chápaná aj ako nositeľka hodnôt sociálnej práce. Brnula a Baťová (2013) píše, že „v súčasnosti by nám už nemalo ísť tak striktno o definovanie etického kódexu sociálnych pracovníkov/sociálnej práce, ale skôr o pochopenie štruktúry hodnôt sociálnej práce a ich „žiteľnosti“ v postmodernej spoločnosti. Inak povedané, mali by sme úsilie smerovať k uchopeniu toho, či hodnoty sociálnej práce sú sociálnymi pracovníkmi/sociálnymi pracovníčkami vnímané, žité, alebo len prijaté ako súbor pravidiel“. Vyslovili tiež predpoklad, že ak hodnoty nie sú internalizované, ale len formálne prijaté, hrozí nielen ich neprijatie, ale zároveň aj odsúdenie, resp. zanedbanie v profesionálnej praxi. V tomto istom príspevku autori (Brnula, Baťová, 2013) vyslovili tézu, že v sociálnej práci uvažujeme v intenciách, akoby sme hovorili o „dvoch brehoch jednej rieky“, t. j. na jednom brehu stojacej profesijnej etiky sociálnej práce s jej hodnotami a na druhom vykonávateľov sociálnej práce so svojím internalizovaným hodnotovým systémom. Práve tieto východiská sa stali teoretickým základom výskumného šetrenia. Viacerí členovia výskumného tímu boli aktívnymi účastníkmi procesu tvorby nového slovenského etického kódexu, či už v rámci pracovnej skupiny Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci (v rokoch 2011–2012), tak aj v rámci prípravného výboru na zriadenie komory v roku 2015 (Mátel, 2015). V oboch týchto prípravných fázach vznikol konsenzus vybraných zástupcov vzdelávateľov a sociálnych pracovníkov na troch kľúčových hodnotách – dôstojnosti človeka, sociálnej spravodlivosti a dôležitosti medziľudských vzťahov. Prvé dve z nich vychádzali z medzinárodného etického kódexu (IFSW/ IASSW, 2004) a tretia bola proklamovaná ako osobitá kľúčová hodnota slovenských zástupcov profesijnej komunity sociálnej práce. Výber týchto troch hodnôt bol ovplyvnený globálnou komunitou sociálnej práce na strane jednej a reflexiou vybraných zástupcov slovenskej profesijnej komunity sociálnej práce na strane druhej. Zúčastnení predstavitelia vzdelávateľov a sociálnych pracovníkov predpokladali, že identifikujú hodnoty, ktoré sú pre výkon sociálnej práce tak dôležité, že ich možno označiť za kľúčové. Tento predpoklad však od začiatku nebol založený na výskumných zisteniach, ale osobných názoroch vybraných predstaviteľov profesijnej komunity. Uvedené tri kľúčové hodnoty sa definitívne stali súčasťou a základom Etického kódexu sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce (2015), ale z výskumného hľadiska zostali nezodpovedané viaceré otázky: „Identifikujú sa sociálni pracovníci a asistenti sociálnej práce vnútorne s týmito hodnotami? Sú pre nich vnútorným ideálom, alebo (len) cieľom, ku ktorému ich vedie etický kódex zvonka? Je možné skúmať identifikáciu s konkrétnymi profesijnými hodnotami? Ak áno, aká výskumná stratégia a aký výskumný nástroj budú najprimeranejšie?“ Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky sa členovia výskumného tímu snažili „postaviť mimo hru“ svojich myšlienok. Pred

realizáciou samotného empirického výskumného šetrenia bola zrealizovaná analýza doposiaľ využívaných výskumných stratégií a výskumných nástrojov pri skúmaní hodnôt. Poznatkový fond tvorili prevažne psychologické výskumy a výskumy v sociálnej práci. Stručný excerpt tejto analýzy uvádzame v nasledujúcej časti.

1.2 Skúmanie profesijných hodnôt sociálnej práce

Z hľadiska skúmania profesijných hodnôt sociálnych pracovníkov sme zistili, že tieto sú častejšie študované v teoretickej rovine než skúmané empiricky. Viaceré výskumy hodnôt v sociálnej práci nadväzujú na psychologické výskumy a sú zamerané na identifikovanie osobných hodnôt profesionálnych pracovníkov, teda nie hodnôt profesijných. Najčastejšie sú používané štandardizované výskumné nástroje, akými sú test hodnôt, ktorého autormi sú Allport, Vernon, Lindzey (1960), test hierarchie hodnôt označovaný aj ako *Rokeach value survey* (Rokeach, 1973) alebo meracie nástroje Shaloma Schwartza známe ako *Schwartz Value Survey* (1992; 2005) či *Portrait Value Questionnaire* (2007). Vychádzajú pritom z teoretického východiska, že osobné hodnoty sú internalizované a prejavujú sa už pri výbere povolania a štúdiu profesie, kde patrí aj sociálna práca. Napríklad španielski výskumníci (Jiménez-López et al., 2012) zrealizovali komparatívny výskum osobných hodnôt študentov z troch odborov, a sice ošetrovateľstva, fyzioterapie a sociálnej práce. Použili pritom výskumný nástroj *Report of Personal Values* s otvorenými otázkami, kde participanti píšú svoje hodnoty, ktoré usporadujú a prioritizujú. Maximálny počet hodnôt bol 10. Všetky tri skúmané profesijné odbory mali spoločné kategórie hodnôt, ktorými sú sociálne vzťahy, dôležitosť rodiny a etické hodnoty. Študenti sociálnej práce okrem toho uprednostňovali individualizmus, solidaritu, toleranciu a univerzálne hodnoty. Osobitosťou tejto kvalitatívnej výskumnej stratégie bolo, že výskumníci nechali „otvorený priestor“ respondentom pre akékoľvek hodnoty, vrátane ich prioritizácie.

Na meranie pracovných a profesijných hodnôt sa používajú meracie nástroje nazývané ako inventáre hodnôt. Príznačná preň je skutočnosť, že tvorcovia inventárov predkladajú vopred identifikované hodnoty. Najznámejšie sú Inventár pracovných hodnôt (*Work Values Inventory*), ktorého autorom je D. E. Super (1970), a Inventár motívov, hodnôt a preferencií (angl. *Motives, Values, Preferences Inventory*, skr. MVPI). V aplikácii na sociálnu prácu napríklad komparatívny výskum rumunských autoriek (Giurgiu, Marica, 2012) bol zameraný na zisťovanie signifikantného rozdielu profesionálnych hodnôt sociálnych pracovníkov (praktikov) a študentov sociálnej práce. Výskum bol postavený na predpoklade, že medzi študentmi sociálnej práce a sociálnymi pracovníkmi v praxi existujú rozdiely v systéme profesijných hodnôt. Meracím nástrojom bola práca *Work Values Inventory*. Analýza výsledkov potvrdila predpoklad, že profesijné hodnoty sú sčasti odlišné medzi dvomi skúmanými skupinami. Medzi tri najviac preferované hodnoty sociálnych pracovníkov patrili dobré vzťahy so supervízormi, profesionálny životný štýl, stabilita a bezpečie. Študenti sociálnej práce uprednostnili altruizmus, profesionálny životný štýl a kreativitu. Obe skupiny vykazovali minimálne skóre pri hodnotách, akými je úspech a uznanie, estetické chápanie a kontrolovanie iných. Profesionáli v praxi teda uvažovali viac pragmaticky a realisticky, kým študenti viac idealisticky a veľkoryso, než sú reálne možnosti. Dotazník MVPI (Hogan, J., Hogan, R., 1996) predstavuje iný spôsob merania v porovnaní s osobnostnými testami zacielenými na hodnoty, nakoľko tieto hovoria o tom, čo jednotlivec môže urobiť v istých situáciách, kým inventáre hodnôt a záujmov hovoria o tom, čo jednotlivec robíť chce. Okrem toho, ľudia pri inventároch hodnôt nemajú tendenciu zámerne meniť svoje odpovede, pretože ich vlastné hodnoty a aspirácie sú súčasťou vlastnej identity a veľakrát chcú o nich diskutovať.

Novšie výskumy vychádzajú z teórie zmeny hodnôt. Vo viacerých štúdiách výskumníci skúmali, ako sa menia hodnoty v priebehu vzdelávacieho procesu sociálnych pracovníkov. Niektorí zistili významné pozitívne rozdiely alebo zmeny v „hodnotových postojoch“ študentov vzhľadom na vzdelávací proces (úroveň vzdelávania). Iní autori zistili významnú zmenu naopak v zápornom smere vzhľadom na vzdelávací proces (por. Merdinger, 1982; O'Connor, Dalgleish, 1986; Cryns,

1977; Varley, 1968, in Pike, 1996). Hodnoty sociálnej práce sú tiež vnímané ako dôležité súčasti rozhodovania sociálnych pracovníkov. Doyle, Miller, Mirza (2009) zistili významnú závislosť medzi mierou stotožnenia sociálnych pracovníkov s hodnotami sociálnej práce a voľbou konania v etickej dileme. Yeung et al. (2009) vo svojej kvalitatívnej štúdií poukazovali na vplyv preferencie hodnoty, resp. vyššej miery stotožnenia s konkrétnou hodnotou u študentov sociálnej práce a študentov ošetrovateľstva na rozdielne rozhodnutie v praxi. Hoci hodnoty zohrávajú významnú úlohu v rozhodovaní, ich prijatie v praxi sociálnych pracovníkov je rozmanité a môže závisieť na rovnováhe medzi ideálmi a realitou v praxi, vplyve konkrétnych situácií a osobných hodnotách sociálnych pracovníkov. Treba však poukázať, že skúmané neboli hodnoty samotné, ale etické rozhodovanie v teoretických situáciách. Vo výskume bolo poukázané aj na miešanie osobných, kultúrnych, profesijných a organizačných hodnôt. Boland (2006) sa zaujímala o vzťah medzi mierou stotožnenia s hodnotami sociálnej práce u sociálnych pracovníkov pracujúcich v nemocnici a schopnosťou identifikovať etické dilemy. Zo získaných dát však nezistila významný vzťah. Kultúrna rôznorodosť a jej vplyv na profesijné hodnoty sociálnej práce sú predmetom viacerých výskumov. Feldman (1991) publikoval štúdiu na základe svojho výskumu, v ktorom hľadal odpoveď na výskumnú otázku, či medzi tureckými a americkými sociálnymi pracovníkmi sú spoločné hodnoty sociálnej práce. Predpokladal pritom, že západné hodnoty sociálnej práce sú neprenosné na inú kultúru. Výsledkom bolo potvrdenie medzikultúrnych rozdielov v hodnotových orientáciách sociálnych pracovníkov. Väčšina tureckých sociálnych pracovníkov preferovala hodnotu spoločenskej kontroly a homogennosť, kým americkí sociálni pracovníci preferovali hodnotu jedinca, osobnú slobodu a rôznorodosť. Jen jedna hodnota vykazovala signifikantnú zhodu v oboch kultúrach, a sice skupinová zodpovednosť. Feldmanovou konklúziou bolo, že väčšina študovaných kľúčových hodnôt nemôže byť považovaná za univerzálne a všadeprítomné atribúty profesie sociálna práca. Vedeckí pracovníci v Hongkongu (Kam a kol., 1997) zrealizovali štúdiu, ktorá takisto prispela k rozpoznaniu diverzity hodnôt sociálnej práce v rozličných kultúrach. Podľa autorov systémy hodnôt čínskych študentov sociálnej práce poukazujú na menší záväzok k hodnote slobody výberu a viac sú oceňované hodnoty vzájomnej starostlivosti a sociálnej participácie. Implikáciou z týchto štúdií je, že výskumy smerujúce k identifikovaniu profesijných hodnôt sociálnej práce majú byť kultúrne senzitívne. Hoci z hľadiska odboru sociálna práca je kľúčovou metodologickou otázkou podoba výskumného nástroja, ktorým sa dajú účinne merať špecifiká profesijných hodnôt sociálnej práce, dôležitá je aj jeho kultúrno-jazyková citlivosť. Medzi v súčasnosti najpoužívanjšie výskumné nástroje merania profesijných hodnôt sociálnej práce patria *Humanity Attitude Scale* (Howard, Flaitz, 1982), *The Social Work Values* (Pike, 1996) a *Professional Opinion Scale* (ďalej POS), ktorého autorkou je Abbott (2003). Rozdiel medzi výskumnými nástrojmi je nielen v jemnosti určenia rozdielov, v počte položiek, ktoré ho tvoria, ale aj v počte a druhu hodnôt, ktoré merajú. Napríklad Pikeovej dotazník meria tri hodnoty, konkrétne dôvernosť, sebadetermináciu a sociálnu spravodlivosť, dotazník Abbottovej POS meria štyri hodnoty, ktorými sú rešpektovanie základných ľudských práv, záväzok k individuálnej slobode, zmysel pre sociálnu zodpovednosť a podporovanie sebadeterminácie. Slovenskú modifikovanú verziu dotazníka POS použila Mališková (2010) vo svojom výskume zameranom na etické rozhodovanie v sociálnej práci. Limitom výskumu Mališkovej bola práve originálna verzia dotazníka POS, ktorý z obsahového hľadiska slúži primárne na identifikovanie preferencie jednej zo štyroch hodnôt – podporovanie sebadeterminácie, rešpektovanie základných ľudských práv, záväzok k individuálnej slobode a zmysel pre sociálnu zodpovednosť. Tieto hodnoty neboli na Slovensku žiadnym výskumom explorované ani potvrdené ako kľúčové. Okrem toho formulácie tvrdení v jednotlivých položkách nie vždy korešpondovali so sociálno-kultúrnym kontextom a jazykovým vyjadrením opisu hodnôt v slovenskom prostredí. Pri tvorbe výskumného nástroja je preto dôležité mať zadefinované, aké hodnoty sa považujú za tie kľúčové v danej krajine, resp. štátoch, kde sa výskum realizuje (Mátel, 2016). Výsledkom analýzy metodologických postupov a konkrétnych výskumných nástrojov vzniklo niekoľko konsekvencií pre voľbu výskumnej stratégie, voľbu výskumných metód a analýzu dát, ktoré uvádzame v ďalšej časti textu.

2 METÓDY

Autori článku, spolu s ďalšími členmi výskumného tímu, realizovali v rokoch 2015–2017 projekt základného výskumu s titulom Identifikovanie profesijných hodnôt sociálnej práce v Slovenskej republike. Hlavným výskumným cieľom bolo zistiť, či sa členovia profesijnej komunity slovenskej sociálnej práce vnútorne stotožňujú s profesijnými hodnotami, ktoré sú deklarované v národnom etickom kódexe ako kľúčové, konkrétne s hodnotou sociálnej spravodlivosti, dôstojnosti človeka a dôležitosti medziľudských vzťahov.

Pri voľbe výskumnej stratégie sme vychádzali z metodológie sociálnopsychologického výskumu (Ritomský, 2004). V priebehu výskumného procesu sa ukázalo, že charakter výskumu nebude verifikačný, ale exploračný, resp. deskriptívny, pre ktorý je príznačné, že sa v ňom nekladú hypotézy (Ritomský, 2004; Gavora, 2010; Škodová, 2013). Viedli k tomu najmä nasledovné skutočnosti: 1. schválenie nového etického kódexu sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce na Slovensku v septembri 2015, ktorý proklamuje konkrétne tri kľúčové hodnoty sociálnej práce; 2. v minulosti nebol zrealizovaný žiaden národný výskum zameraný na identifikáciu práve týchto profesijných hodnôt (teda nebolo čo verifikovať); 3. vo fonde vedeckých poznatkov sme nezistili dostatočný základ pre formuláciu odpovedí na položené výskumné otázky; 4. výskumný tím metodologicky vedome postupoval nie „vysvetľujúcim“, ale „chápajúcim“ spôsobom k skúmanému javu, ktorým sú kľúčové etické hodnoty členov profesijnej komunity sociálnej práce.

Vyššie uvedený predpoklad Brnulu a Baťovej, že sociálni pracovníci sa môžu s hodnotami kódexu identifikovať (môžu pre nich byť vnútornými ideálmi), alebo je môžu rešpektovať ako zvonka daný etický štandard (môžu pre nich byť vonkajšími požiadavkami), nás priviedol k výskumnej otázke: „Identifikujú sa členovia profesijnej komunity slovenskej sociálnej práce s profesijnými hodnotami, ktoré sú deklarované v národnom etickom kódexe ako kľúčové, osobitne s hodnotou sociálnej spravodlivosti, dôstojnosti človeka a dôležitosti medziľudských vzťahov?“ Ani uvedený teoretický predpoklad, ani existujúce dáta nám však neposkytli „návod“ na deskriptívne hypotézy o tom, či sa slovenskí sociálni pracovníci s kľúčovými hodnotami kódexu vnútorne identifikujú, alebo ich chápu ako štandardy dané zvonka. Zaujímalo nás tiež, či profesijnú komunitu sociálnej práce môžeme chápať vzhľadom na hodnoty ako homogénnu skupinu, alebo jestvujú významnejšie hodnotové rozdiely v rámci tejto skupiny. Spomedzi skúmaných faktorov v príspevku predstavíme pozíciu v profesijnej komunite, pohlavie, vzdelanie, dĺžku praxe a členstvo v komore. Ostatnou výskumnou otázkou bolo, či jednotlivé kľúčové hodnoty identifikované u respondentov sú navzájom koherentné.

Operacionalizácia kľúčových hodnôt a vzťahu k nim prebiehala v súlade s výskumom realizovaným Ann Abbott (2003), čomu zodpovedal výskumný nástroj Professional Opinion Scale, ktorý v roku 1988 vytvorila uvedená autorka. Každá hodnota, ktorá je objektom skúmania, je rozložená do desiatich výrokov. Trom hodnotám zodpovedá teda tridsať výrokov. Obsah každého výroku zodpovedá hodnote a z nej implikovanému etickému princípu, ktorý je explicitne formulovaný v národnom alebo medzinárodnom etickom kódexe. Výsledná podoba výrokov zodpovedajúcich jednotlivým hodnotám bola výsledkom obsahových analýz etických kódexov, konsenzu členov výskumného tímu a dotazník bol pilotne overený na vzorke 35 respondentov. Výroky pritom nie sú formulované výhradne z perspektívy profesijného výkonu, aby nedochádzalo k označeniu „školských naučených odpovedí“. Výroky boli rozložené za sebou tak, aby sa skúmané hodnoty striedali. Ku každému výroku respondent mohol priradiť svoj súhlas meraný na 5-stupňovej Likertovej škále (úplne nesúhlasím, nesúhlasím, ani nesúhlasím – ani súhlasím, súhlasím, úplne súhlasím). Za účelom zvýšenia pozornosti respondentov pri vyplňaní dotazníka boli niektoré tvrdenia formulované tak, aby očakávaná odpoveď bola na opačnej škále. Táto skutočnosť sa potom musela zohľadniť pri vyhodnocovaní. Pre ilustráciu uvedieme niekoľko tvrdení, ktoré zodpovedali jednotlivým hodnotám. Hodnote sociálnej spravodlivosti zodpovedali napríklad tvrdenia: „*Odchod do dôchodku (vo veku 62 rokov) by mal byť povinný, aby sa nechal priester pre prácu mladým ľuďom*“

alebo „*Dávky v hmotnej núdzi by sa mali poskytovať len tým občanom, ktorí si ich odpracujú*“ („Bez práce nie sú koláče“). Oba výroky sa vyhodnocovali v opačnom poradí. Hodnote dôstojnosti človeka zodpovedali napríklad výroky: „*Osoby súdom pozbavené spôsobilosti na právne úkony majú právo rozhodovať o svojom dennom programe*“ alebo „*Telesný trest je významným prostriedkom na odradenie od agresivity mládeže*“. Hodnote dôležitosti medziludských vzťahov zodpovedali napríklad výroky: „*V administratívnej sociálnej práci vzťah s klientom nie je potrebný*“ alebo „*Ak človek vidí na ulici páchané násilie, mal by zasiahnuť (napr. sám, alebo kontaktovať políciu)*“. Skóre pre dôležitosť každej hodnoty je priemernou hodnotou, ktorá sa vypočíta zo všetkých položiek (výrokov) označených ako markery konkrétnej hodnoty. Vyššie skóre naznačuje väčšiu mieru stotožnenia s hodnotami sociálnej práce. Vzhľadom na pôvodnú verziu POS boli dôležité dve diferencie: 1. skúmané hodnoty Abbott boli nahradené hodnotami slovenskej sociálnej práce, 2. výroky boli koncipované tak, aby zodpovedali kultúrno-jazykovým zvyklostiam slovenských respondentov. Pri obsahovej analýze pôvodnej verzie POS boli vzhľadom na konvergenciu niektorých hodnôt prevzaté alebo modifikované výroky aj do nášho výskumného nástroja (konkrétne 12 z 30).

Finálna verzia výskumného nástroja bola zložená z troch základných častí: 1. modifikovaná verzia POS, 2. Potrait Value Questionnaire na meranie osobných hodnôt, 3. sociálno-demografické a profesijné údaje o respondentoch. Táto bola spracovaná do webovej podoby na portáli vyskum.prohuman.sk. Odkaz na výskum bol na dvoch kľúčových miestach, a to na webe prohuman.sk a na webovom sídle Slovenskej komory sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce (socialnapraca.sk). Na oboch portáloch bolo možné vyplniť dotazník on-line od marca do mája 2017, teda v období troch mesiacov. Pre účel tohto článku predstavíme vybrané výskumné metódy a výsledky z prvej a tretej časti dotazníka. Skúmanie osobných hodnôt členov profesijnej komunity sociálnej práce si vyžaduje osobitú pozornosť, ktorej sa v predkladanom článku venovať nebudeme. Základný súbor tvorili členovia profesijnej komunity sociálnej práce v Slovenskej republike. Výberový súbor a výskumnú vzorku tvorilo 545 respondentov, členov profesijnej komunity sociálnej práce, z toho 317 sociálnych pracovníkov (58,2 %), 94 asistentov sociálnej práce (17,2 %), 95 študentov odboru sociálna práca (17,4 %) a 39 (7,2 %) vzdelávateľov v sociálnej práci. Išlo pritom o náhodný výber. Respondenti museli patriť do profesijnej komunity sociálnej práce, ale nejednalo sa o reprezentatívnu vzorku spĺňajúcu štatistické kritéria reprezentatívnosti v populácii. Pomer medzi osobami v priamom výkone sociálnej práce a osobami v akademickom prostredí tohto odboru bol 411 (75,4 %) : 134 (24,6 %). Priemerný vek respondentov bol 41 rokov. Z hľadiska rodovej diferenciácie podiel žien bol 460 (84,4 %) a mužov 85 (15,6 %), čo zodpovedá aj reálne vyššej miere zastúpenia žien v praxi sociálnej práce. Okrem sociálno-demografických charakteristík respondentov sme zisťovali aj profesijné charakteristiky, a síce prax v sociálnej práci a jej dĺžku, oblasť zamestnania, rezort, pod ktorého gesciu spadá riešenie problémov klientov, prítomnosť etického kódexu na pracovisku, typ klientov a členstvo v profesijnej komore.

Napriek skutočnosti, že išlo o deskriptívny výskum, výsledky v takto početnej vzorke bolo možné štatisticky vyhodnocovať, a to najmä na získanie podrobnejšieho popisu diferencií vnútri výskumnej vzorky, čo sme chápali ako faktorovú analýzu. Získané dáta boli spracované prostredníctvom štatistického softvéru SPSS 17.0. Z nástrojov štatistickej inferencie sme k testovaniu štatistických odchýlok pri analýze použili primárne neparametrický Chi-square test. Vzhľadom na hladinu štatistickej významnosti sme pri výsledkoch rozlišovali štyri kategórie pravdepodobnosti chyby, pričom hladina α bola stanovená v súlade so štandardmi sociálnych vied na 0,05: $p > 0,05$ (nesignifikantný); $p \leq 0,05$ (signifikantný); $p \leq 0,01$ (vysoko signifikantný); $p \leq 0,001$ (veľmi vysoko signifikantný). Na testovanie stredných hodnôt medzi skupinami bol použitý t-test, ktorého použitie bolo overené testom prítomnosti symetrického rozdelenia. Z metodologického hľadiska vzhľadom na použitie štruktúrovaných dát, výskumný nástroj, početnosť vzorky a štatistické vyhodnocovanie výskumných zistení obsahoval výskum prvky kvantitatívnej stratégie. Interpretácia kvantitatívne spracovaných dát však bola chápaná a bola vedená konceptami „identifikácie“ a „akceptácie vonkajších požiadaviek“.

3 VÝSLEDKY

Na tomto mieste stručne zhrnieme výskumné zistenia, ktoré sú obsiahlejšie publikované v záverečnej monografii (Mátel, Romanová, Senáriková, 2017), ale uvedieme najmä doposiaľ nepublikované komparačné zistenia, ktoré budú korešpondovať s vyššie predloženými výskumnými otázkami. Miera stotožnenia respondentov s hodnotami sociálnej práce závisí od skóre, ktoré respondenti dosiahli vo všetkých položkách. Výsledné skóre pri jednej hodnote mohlo byť v rozsahu od 10 do 50, pričom 50 je absolútne najvyššia miera stotožnenia s meranou hodnotou a 10 absolútne najnižšia miera stotožnenia s meranou hodnotou. Pri troch skúmaných hodnotách je najvyššie skóre 150 a najnižšie 30. Okrem skóre môže byť identifikovaný aj výsledný priemer, v rozsahu od 1,0 do 5,0. Intenzitu miery stotožnenia v rámci konkrétnej hodnoty sme vypočítali cez priemernú hodnotu z celkového súčtu, ktorý mohli respondenti dosiahnuť pri konkrétnej hodnote, čo bolo maximálne päťdesiat. Pri vyhodnocovaní v tomto článku rozlišujeme tri škály – nižšiu, priemernú a vyššiu mieru stotožnenia.

Respondenti profesijnej komunity nášho výberového súboru dosiahli priemerný výsledok v miere stotožnenia s profesijnými hodnotami sociálnej práce 113,29, čo vzhľadom na celkový počet položiek POS znamená, že priemerné skóre pre kľúčové hodnoty sociálnej práce v SR bolo 3,78. Respondenti s položkami vyjadrujúcimi hodnoty sociálnej práce viac súhlasili ako nesúhlasili. Pre jednotlivé hodnoty sociálnej práce, v ktorých respondenti mohli získať maximálnu hodnotu 50 bodov, dosiahli nasledujúci výsledok: dôstojnosť človeka 35,28 bodu, sociálna spravodlivosť 36,39 bodu, dôležitosť medziľudských vzťahov 41,62 bodu. Priemerné skóre jednotlivých hodnôt uvádza tabuľka 1.

Tabuľka 1: Celkové priemerné skóre respondentov

Sociálna spravodlivosť	3,64	Dôležitosť medziľudských vzťahov	4,16
Dôstojnosť človeka	3,53	Kľúčové hodnoty sociálnej práce v SR	3,78

Ďalšie vyhodnocovania výskumných zistení boli zamerané na faktorovú analýzu vnútri výskumnej vzorky, teda na vybrané sociálno-demografické a profesijné charakteristiky respondentov. Tabuľka 2 uvádza priemerné skóre podľa pozície v profesijnej komunite.

Tabuľka 2: Priemerné skóre podľa pozície v profesijnej komunite

		N	Priemer	Priemerná odchýlka
Súčet sociálna spravodlivosť	Študent / študentka	95	36,48	4,742
	Asistent/ka sociálnej práce (Bc. vzdelanie)	94	35,66	4,760
	Sociálny pracovník / sociálna pracovníčka	317	36,30	4,598
	Vzdelávateľ/ka	39	38,69	5,131
	Spolu	545	36,39	4,728
Súčet ľudská dôstojnosť	Študent / študentka	95	35,25	3,989
	Asistent/ka sociálnej práce	94	34,24	4,543
	Sociálny pracovník / sociálna pracovníčka	317	35,44	4,568
	Vzdelávateľ/ka	39	36,46	6,039
	Spolu	545	35,28	4,610
Súčet dôležitosť medziľudských vzťahov	Študent / študentka	95	41,71	5,550
	Asistent/ka sociálnej práce	94	41,45	3,391
	Sociálny pracovník / sociálna pracovníčka	317	41,54	3,965
	Vzdelávateľ/ka	39	42,54	4,734
	Spolu	545		

Legenda: N – počet

Vzhľadom na faktor pozície v profesijnej komunite boli štatisticky vysoko signifikantné odchýlky identifikované len pri hodnote sociálna spravodlivosť, kde $p < 0,01$. Najvyššie a nadpriemerné skóre vykazovali vzdelávatelia v sociálnej práci (38,69). Mierne nad priemerom boli ešte študenti. Najnižšiu mieru stotožnenia mali asistenti sociálnej práce (35,66). Mierne pod priemerom boli aj sociálni pracovníci. Pri hodnotách dôstojnosť človeka a dôležitosť medziľudských vzťahov išlo o nesignifikantné rozdiely. Najvyššie skóre mali pri oboch hodnotách vzdelávatelia a najnižšie asistenti sociálnej práce. Tabuľka 3 uvádza podrobnejšie porovnanie miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami podľa pozície v profesijnej komunite. Vzdelávatelia stabilne vykazujú viac osôb s vyššou mierou stotožnenia s jednotlivými hodnotami než osôb s nižšou mierou identifikácie v rámci tejto kategórie. Pri sociálnej spravodlivosti ide až o trojnásobne vyšší počet. Pri hodnote dôstojnosť človeka, kde boli aj štatisticky významné rozdiely, je nápadný vyšší počet asistentov sociálnej práce s nižšou mierou identifikácie s touto hodnotou. Medzi sociálnymi pracovníkmi bolo už viac osôb s vyššou mierou identifikácie ako tých, ktorí vykazovali nižšiu mieru stotožnenia s hodnotou dôstojnosť človeka.

Tabuľka 3: Miera stotožnenia s hodnotami podľa pozície v profesijnej komunite

Miera stotožnenia s hodnotou		Pozícia v profesijnej komunite				
		študent	asistent soc. práce	sociálny pracovník	vzdelávateľ	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nížšia miera	20	31	85	6	142
	priemerná	46	40	136	15	237
	vyššia miera	29	23	96	18	166
Spolu		95	94	317	39	545
$\chi^2 = 9,483; df 6; p > 0,05$						
Dôstojnosť človeka	nížšia miera	20	36	82	11	149
	priemerná	49	36	132	11	228
	vyššia miera	26	22	103	17	168
Spolu		95	94	317	39	545
$\chi^2 = 14,331; df 6; p < 0,05$						
Medziludské vzťahy	nížšia miera	21	17	61	7	106
	priemerná	38	55	159	15	267
	vyššia miera	36	22	97	17	172
Spolu		95	94	317	39	545
$\chi^2 = 9,834; df 6; p > 0,05$						

Legenda: χ^2 chí-kvadrát, *df* – počet stupňov voľnosti, *p* – pravdepodobnosť chyby

Pri skúmaní demografických rozdielov vzhľadom na pohlavie sme zistili, že štatisticky veľmi významný rozdiel bol len pri hodnote sociálna spravodlivosť. Muži mali pri tejto hodnote vyššie skóre než ženy (37,71 oproti 36,15). K tomu treba dodať, že štatistické rozdiely mohli byť ovplyvnené aj nerovnomerným rozložením zastúpenia mužov a žien. Mierne vyššie skóre mali ženy než muži pri hodnotách ľudská dôstojnosť (35,29 / 35,18) a dôležitosť medziludských vzťahov (41,63 / 41,60). Mieru stotožnenia s kľúčovými hodnotami podľa pohlavia podrobnejšie zobrazuje tabuľka 4. Aj tu je vidieť, že u mužov bol takmer dvojnásobne vyšší podiel osôb s vyššou mierou stotožnenia s hodnotou sociálna spravodlivosť než osôb s nižšou mierou. Štatisticky významné rozdiely tu zistené neboli, viditeľný je však pomer žien s vyššou mierou stotožnenia s hodnotou medziludských vzťahov než tých, ktorí vykazujú nižšiu mieru stotožnenia.

Tabuľka 4: Miera stotožnenia s hodnotami podľa pohlavia

Miera stotožnenia s hodnotou		Pohlavie		
		muži	ženy	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nižšia miera	17	125	142
	priemerná	36	201	237
	vyššia miera	32	134	166
Spolu		85	460	545
$\chi^2 = 3,155; df 2; p > 0,05$				
Dôstojnosť človeka	nižšia miera	26	123	149
	priemerná	34	194	228
	vyššia miera	25	143	168
Spolu		85	460	545
$\chi^2 = 0,535; df 2; p > 0,05$				
Medziludské vzťahy	nižšia miera	22	84	106
	priemerná	34	233	267
	vyššia miera	29	143	172
Spolu		85	460	545
$\chi^2 = 4,013; df 2; p > 0,05$				

Legenda: N – počet, F – výsledok testu rozptylov (F-testu), Sig – významnosť

Vzhľadom na vzdelanie boli štatisticky vysoko signifikantné odchýlky identifikované pri hodnote sociálna spravodlivosť a ľudská dôstojnosť. Mieru identifikácie s hodnotou ľudská dôstojnosť ovplyvňuje vzdelanie priamo úmerne, teda čím vyššie vzdelanie, tým bola vyššia miera identifikácie s touto hodnotou. Najvyššia hodnota bola pri respondentoch s 3. stupňom VŠ vzdelania (37,15), najnižšia pri respondentoch so stredoškolským vzdelaním (34,59). Respondenti s 2. stupňom VŠ vzdelania vykazovali vyššie hodnoty, ako bol priemer, a respondenti s 1. stupňom VŠ vzdelania nižšie hodnoty skóre ako priemer. Pri hodnote sociálna spravodlivosť takisto platila priama úmernosť, vyššie vzdelanie indikovalo vyššiu mieru stotožnenia s touto hodnotou, pričom sociálni pracovníci a vzdelávatelia s doktorandským vzdelaním mali nadpriemerné skóre (38,19) a sociálni pracovníci a študenti, ktorí mali len SŠ vzdelanie, vykazovali podpriemerné skóre (35,48). V hodnote medziludské vzťahy neboli zistené štatisticky významné rozdiely, najnižšie skóre však opätovne vykazovali respondenti s najnižším, SŠ vzdelaním (40,76). Najvyššie skóre (41,98) dosiahli respondenti s bakalárskym VŠ vzdelaním v odbore sociálna práca. Tabuľka 5 uvádza podrobnejšie porovnanie miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami podľa vzdelania. Tu sa potvrdili štatisticky významné rozdiely len pri hodnote ľudskej dôstojnosti. Viditeľne viac osôb s nižšou mierou stotožnenia s touto hodnotou je u osôb so stredoškolským a bakalárskym vzdelaním. U všetkých troch hodnôt je podiel stredoškolsky vzdelaných osôb s nižšou mierou stotožnenia dvojnásobne vyšší než tých, ktorí vykázali vyššiu mieru stotožnenia. Opačný pomer je u osôb s tretím stupňom vysokoškolského vzdelania.

Tabuľka 5: Miera stotožnenia s hodnotami podľa vzdelania

Miera stotožnenia s hodnotou		Vzdelanie v sociálnej práci					
		SŠ vzdelanie	študent (v bc. štúdiu)	VŠ 1. stupňa (Bc.)	VŠ 2. stupňa (Mgr.)	VŠ 3. stupňa (PhD.)	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nižšia miera	15	13	30	73	11	142
	priemerná	17	28	45	127	20	237
	vyššia miera	7	14	38	85	22	166
Spolu		39	55	113	285	53	545
$\chi^2 = 9,546; df 8; p > 0,05$							
Dôstojnosť človeka	nižšia miera	16	11	37	75	10	149
	priemerná	15	29	43	125	16	228
	vyššia miera	8	15	33	85	27	168
Spolu		39	55	113	285	53	545
$\chi^2 = 19,232; df 8; p < 0,05$							
Medziludské vzťahy	nižšia miera	12	12	23	46	13	106
	priemerná	21	23	53	151	19	267
	vyššia miera	6	20	37	88	21	172
Spolu		39	55	113	285	53	545
$\chi^2 = 13,564; df 8; p > 0,05$							

Legenda: χ^2 chí-kvadrát, df – počet stupňov voľnosti, p – pravdepodobnosť chyby

Pri zisťovaní diferencií vzhľadom na faktor dĺžky praxe sme zo získaných dát vytvorili štyri kategórie: prax do 5 rokov, 6–10 rokov, 11–20 rokov, 21 a viac rokov praxe. Sledovali sme pritom prax u súčasného zamestnávateľa a prax celkovo. V tomto faktore neboli zistené štatisticky významné rozdiely medzi dĺžkou praxe a identifikovaním sa s kľúčovými hodnotami sociálnej práce. Zaujímavým zistením bolo, že sociálni pracovníci s dĺžkou praxe 6–10 rokov, nezávisle od toho, či celkovo, alebo u súčasného zamestnávateľa, vykazovali najvyššie skóre vo všetkých troch meraných hodnotách. Tabuľka 6 zobrazuje podrobnejšie porovnanie miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami podľa dĺžky praxe u súčasného zamestnávateľa. Aj tu je zrejmé, že pri všetkých troch hodnotách je u pracovníkov s dĺžkou praxe 6–10 rokov dvoj- až trojnásobne viac osôb s vyššou mierou stotožnenia než s nižšou.

Tabuľka 6: Miera stotožnenia s hodnotami podľa dĺžky praxe

Miera stotožnenia s hodnotou		Dĺžka praxe v súčasnosti				
		do 5 rokov	6–10 rokov praxe	11–20 rokov praxe	nad 21 rokov praxe	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nižšia miera	70	12	22	14	118
	priemerná	113	33	34	15	195
	vyššia miera	69	30	21	14	134
Spolu		252	75	77	43	447
$\chi^2 = 8,219; df 6; p > 0,05$						
Dôstojnosť človeka	nižšia miera	69	16	23	15	123
	priemerná	104	32	35	13	184
	vyššia miera	79	27	19	15	140
Spolu		252	75	77	43	447
$\chi^2 = 5,466; df 6; p > 0,05$						
Medziludské vzťahy	nižšia miera	51	10	18	7	86
	priemerná	124	35	42	27	228
	vyššia miera	77	30	17	9	133
Spolu		252	75	77	43	447
$\chi^2 = 9,519; df 6; p > 0,05$						

Legenda: χ^2 chí-kvadrát, df – počet stupňov voľnosti, p – pravdepodobnosť chyby

Štatisticky významné rozdiely vzhľadom na prítomnosť etického kódexu na pracovisku a členstvo v komore neboli zistené. Napriek štatistickej nesignifikantnosti najvyššie skóre vykazovali vo všetkých troch hodnotách pracovníci, ktorí majú na pracovisku vlastný etický kódex, a členovia komory. Tabuľka 7 zobrazuje podrobnejšie porovnanie miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami podľa členstva v komore. Tu sa ukázal štatisticky veľmi významný rozdiel pri hodnote dôstojnosti človeka. Podiel členov komory s vyššou mierou identifikácie sa s touto hodnotou bol viac ako trojnásobne vyšší než osôb s nižšou mierou stotožnenia.

Tabuľka 7: Miera stotožnenia s hodnotami podľa členstva v komore

Miera stotožnenia s hodnotou		Členstvo v komore		
		člen	nečlen	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nížšia miera	14	128	142
	priemerná	23	214	237
	vyššia miera	24	142	166
Spolu		61	484	545
$\chi^2 = 2,562; df 2; p > 0,05$				
Dôstojnosť človeka	nížšia miera	8	141	149
	priemerná	26	202	228
	vyššia miera	27	141	168
Spolu		61	484	545
$\chi^2 = 9,117; df 2; p = 0,01$				
Medzilidské vzťahy	nížšia miera	11	95	106
	priemerná	25	242	267
	vyššia miera	25	147	172
Spolu		61	484	545
$\chi^2 = 2,903; df 2; p > 0,05$				

Legenda: χ^2 chí-kvadrát, df – počet stupňov voľnosti, p – pravdepodobnosť chyby

Poslednou komparáciou, ktorú uvádzame v tomto príspevku, je kombinácia miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami navzájom. Z tabuľky 8 je zrejmé, že ide o štatisticky veľmi vysoko významné rozptyly. Koherentné sa ukazujú najmä hodnoty sociálnej spravodlivosti a dôstojnosti človeka, kde sa nachádza najväčší počet osôb s vyššou mierou stotožnenia v oboch hodnotách (106) ako aj osôb s nižšou mierou identifikácie v oboch hodnotách (74). Počet osôb, ktoré mali vyššiu mieru identifikácie s jednou z hodnôt a zároveň nižšiu mieru stotožnenia s inou hodnotou je stabilne nízky. Zvlášť je to viditeľné pri hodnotách sociálna spravodlivosť a dôstojnosť človeka, kde je to priemerne 26 osôb, čo vzhľadom na výskumný súbor predstavuje 4,8%.

Tabuľka 8: Kombinácia miery stotožnenia s kľúčovými hodnotami navzájom

Miera stotožnenia s hodnotou		Dôstojnosť človeka			
		nižšia miera	priemerná	vyššia miera	Spolu
Sociálna spravodlivosť	nižšia miera	74	56	12	142
	priemerná	62	125	50	237
	vyššia miera	13	47	106	166
Spolu		149	228	168	545
$\chi^2 = 158,383; df 4; p < 0,001$					
		Dôležitosť medziludských vzťahov			
Sociálna spravodlivosť	nižšia miera	54	72	16	142
	priemerná	41	135	61	237
	vyššia miera	11	60	95	166
Spolu		106	267	172	545
$\chi^2 = 104,278; df 4; p < 0,001$					
		Dôležitosť medziludských vzťahov			
Dôstojnosť človeka	nižšia miera	42	76	31	149
	priemerná	46	129	53	228
	vyššia miera	18	62	88	168
Spolu		106	267	172	545
$\chi^2 = 53,847; df 4; p < 0,001$					

Legenda: χ^2 chí-kvadrát, df – počet stupňov voľnosti, p – pravdepodobnosť chyby

4 DISKUSIA

Z vedecko-praxeologického hľadiska sme považovali za dôležité zistiť, či v etických kódexoch prezentované kľúčové hodnoty sú vnútornými hodnotami členov profesijnej komunity, alebo deklarovaným ideálom, ktorý odráža názor mienkotvornej menšiny zastúpenej napr. členmi etických komisií, odborníkmi a vzdelávateľmi profesijnej etiky, či inými vrcholovými predstaviteľmi profesijných organizácií. Z vyššie uvedených výskumných zistení je zjavné, že členovia profesijnej komunity sociálnej práce sa s profesijnými hodnotami prezentovanými v etickom kódexe vnútorne identifikujú. Nie však vo všetkých hodnotách v rovnakej miere, kde sme zistili diferencie. Ďalšie diferencie sme identifikovali vnútri výskumnej vzorky, ktorá nie je homogénnou skupinou.

Zo všetkých troch skúmaných kľúčových hodnôt len identifikácia s hodnotou medziludských vzťahov bola nad hladinou 4,0 (súhlasím), preto možno konštatovať, že sa s ňou členovia profesijnej komunity vnútorne vysoko identifikujú. Hodnoty dôstojnosť človeka a sociálna spravodlivosť boli síce nad priemerom, ale pomerne blízko k indiferentnému postoju (priemeru 3,0), zvlášť dôstojnosť človeka. S oboma hodnotami sa členovia profesijnej komunity slovenskej sociálnej práce identifikujú, ale nie vo vyššej miere, čo znamená, že u významnej časti profesijnej komunity pôjde skôr o profesijný ideál než o vnútornú hodnotu. Tieto zistenia majú aj praxeologické konsekvencie. Nakoľko ide o dve kľúčové hodnoty (resp. princípy) celosvetovej komunity sociálnej práce, prezentované v ostatných dvoch medzinárodných etických kódexoch (IFSW/IASSW, 2004, 2018) ako aj medzinárodných definíciách sociálnej práce, sú zistenia dôležité pre profesijnú etiku sociálnej práce na Slovensku, ako aj pre ďalšie vzdelávanie v tejto oblasti. Obe tieto hodnoty sú zásadne presahujúce do oblasti kvality sociálnych služieb a ostatných oblastí pôsobenia sociálnej práce, akými sú sociálnoprávna ochrana detí, sociálna kuratela, služby zamestnanosti, sociálna práca v zdravotníctve, penitenciárna sociálna práca a pod. Najmä úsilie o šandardizáciu kvality je nevyhnutné chápať nielen ako proces skvalitňovania dokumentácie pracovných procesov,

ale aj ako cestu k väčšiemu scitlivovaniu pracovníkov k rešpektovaniu ľudských práv a slobôd, ktoré sú postavené na hodnotách dôstojnosti človeka a sociálnej spravodlivosti. Zamestnávateľa sociálnych inštitúcií usilujúcich o kvalitu svojich služieb by mali vyššiu pozornosť venovať práve pracovníkom a „etickej starostlivosti o nich“, pričom deklarovanie etického kódexu organizácie ešte nie je žiadnou zárukou scitlivovania k profesijným hodnotám. Ak východiskom je indiferentné nastavenie viacerých pracovníkov v týchto dvoch kľúčových hodnotách, imperatívom by malo byť ich ďalšie vzdelávanie a supervízia práve v týchto oblastiach. Podnetnou je prax v americkej klinickej sociálnej práci, kde približne 10 % hodín ďalšieho vzdelávania musí byť zameraných na etiku. Ak naše výskumné zistenia preukázali vplyv vysokoškolského vzdelávania na vyššiu identifikáciu sa s profesijnými hodnotami, toto vzdelávanie by sa nemalo ukončiť pregraduálnym alebo graduálnym štúdiom a dosiahnutím akademického titulu, ale malo by kontinuálne pokračovať v praxi cez programy ďalšieho vzdelávania zamerané na etiku, etické hodnoty a princípy používané v praxi. Vhodným nástrojom môžu byť analýzy etických kazuistik alebo rozbor jednotlivých oblastí rešpektovania ľudských práv a slobôd. Odporúčaním realizátorov výskumu je, aby časť týchto vzdelávaní bola pre sociálnych pracovníkov povinná.

Výskumné zistenia preukázali, že spomedzi skúmaných troch kľúčových hodnôt je v skutočnosti najreálnejšou hodnotou dôležitosť medziludských vzťahov, ktorá je v porovnaní so súčasným globálnym trendom sociálnej práce skôr kultúrnym a národným špecifikom. Slovensko však nie je jedinou krajinou, ktorá túto skutočnosť potvrdzuje. Aj španielski výskumníci (por. Jiménez-López a kol., 2012) identifikovali sociálne vzťahy ako kľúčovú hodnotu pomáhajúcich profesií, vrátane sociálnej práce. Okrem toho môžeme pripomenúť explicitné prezentovanie tejto hodnoty v americkom etickom kódexe (NASW, 2008). Hoci sa táto hodnota „vytratila“ z globálnych cieľov medzinárodnej definície sociálnej práce v roku 2014 v porovnaní s „montrealskou“ definíciou z roku 2000, na Slovensku práve táto hodnota vychádza „zvnútra“ sociálnych pracovníkov/ pracovníčok a ostatných členov profesijnej komunity. Súvisí to najmä s osobnými hodnotami respondentov, ktoré sa prejavujú aj voľbou povolania, štúdiom odboru sociálna práca a výkonom tejto profesie. Je nesporné, že náš výskum bol nastavený v intenciách dôležitosti medziludských vzťahov ako hodnoty pomáhajúcej profesie. Myslíme si však, že do budúcnosti by stálo za to, aby sa táto hodnota skúmala viac do hĺbky významu toho, čo pre sociálnych pracovníkov/sociálne pracovníčky znamená. Z kultúrneho hľadiska je evidentné, že v slovenskom kultúrnom priestore sa venuje viac priestoru budovaniu kultúry pozitívnych vzťahov ako napr. v „západných kultúrach“. Za konkrétne zistenie by stálo, čo obsahuje táto hodnota pre profesijnú komunitu, či je to len kultúrna identifikácia, alebo je možné v nej nachádzať aj širší priestor pre interpretácie. Toto však predkladaný výskum neskúmal.

Na druhej strane výskumné zistenia vzhľadom na identifikáciu s hodnotami sociálnej spravodlivosti a ľudskej dôstojnosti implikujú, že tieto predstavujú v profesii skôr aspiráciu, ku ktorej by členovia profesijnej komunity mali smerovať. Ide o hodnoty, ktoré sú očakávaným ideálom globálnej komunity sociálnej práce, do istej miery sú prítomné u členov slovenskej profesijnej komunity, ale zároveň sú prezentované „zvonka“ cez spoločenský vplyv a vzdelávací proces. V tejto súvislosti je preto adekvátne, že najvyššia miera stotožnenia s nimi sa prejavila u vzdelávateľov v sociálnej práci, za ktorými nasledovali študenti tohto odboru. K hodnote ľudskej dôstojnosti by sme radi zamerali pozornosť už len prostredníctvom celkového priemerného skóre, nakoľko hodnota dôstojnosti človeka zaujala posledné, a to tretie miesto pri celkovom skóre. Pritom v humanistickej a demokratickej spoločnosti (ako slovenskú spoločnosť vnímame) by hodnota ľudskej dôstojnosti mala byť prirodzenou súčasťou výchovy k hodnotám na úrovni už základného školstva. Hľadanie príčin týchto výsledkov by nesporne bolo zaujímavé a predstavuje ďalší cieľ pre nový výskum v oblasti hodnôt sociálnej práce na Slovensku, a to nielen v oblasti sociálnej práce, ale aj výskumu samotnej výchovy a vzdelávania k hodnotám v občianskej spoločnosti.

Vzhľadom na iné národné a medzinárodné výskumy hodnôt sociálnej práce sa nám potvrdila potreba kultúrnej citlivosti, a to už pri tvorbe výskumného nástroja. Pri prekladoch viacerých

dotazníkov sme v pilotnom skúmaní overili, že respondenti nerozumejú mnohým tvrdeniam, resp. že ich porozumenie nie je v súlade s pôvodným zámerom zahraničných výskumníkov. Vzhľadom na vedeckú diskusiu, či „hodnoty sociálnej práce presahujú kultúru a napriek kultúrnej rozdielnosti jestvujú spoločné profesijné hodnoty medzi všetkými sociálnymi pracovníkmi“ (Abbott, 1999; 2003), nami realizovaný výskum skôr naznačuje, že dôstojnosť človeka a sociálna spravodlivosť patria aj u nás medzi aspiračné a cieľové hodnoty sociálnej práce, s ktorými sa slovenskí respondenti identifikujú, i keď nie nadpriemerne. Vyššia miera identifikácie bola len pri osobitej kľúčovej hodnote medziludských vzťahov. Nakoľko išlo len o jednu hodnotu, nemôžeme potvrdiť Feldmanovo (1991) tvrdenie, že väčšina študovaných kľúčových hodnôt nemôže byť považovaná za univerzálne a všadeprítomné atribúty profesie sociálna práca. Deficitom pre ďalšiu diskusiu je skutočnosť, že výskumný tím nenašiel žiadnu štúdiu, ktorá by bola zameraná práve na hodnotu dôležitosti medziludských vzťahov a s ktorou by bolo možné urobiť relevantnú komparáciu.

Zo skúmaných a v článku prezentovaných profesijných a demografických faktorov, ktoré by mohli ovplyvňovať profesijné hodnoty, sa nám štatisticky významne nepotvrdil vplyv pohlavia, dĺžky praxe ani prítomnosť etického kódexu na pracovisku. Najvýznamnejšie rozdiely boli vo vzdelaní a pozícii v profesijnej komunite, ktoré spolu súvisia. Ako sme vyššie uviedli, vzdelávatelia a respondenti s tretím stupňom VŠ vzdelania všeobecne vykazovali vyššiu mieru stotožnenia s profesijnými hodnotami. Výsledky korešpondujú so zisteniami rumunských výskumníčov (Giurgiu, Marica, 2013) s ohľadom na rozdiel v systéme profesijných hodnôt medzi študentmi sociálnej práce a sociálnymi pracovníkmi v praxi, hoci bol použitý iný výskumný nástroj. Vyššie sme uviedli, že podľa zistených výsledkov profesionáli v praxi uvažovali viac pragmaticky, kým študenti viac idealisticky. Na druhej strane sú to študenti sociálnej práce, podobne ako ich pedagógovia, ktorí sú nositeľmi vyšších hodnotových a etických ideálov profesie. Výskumnou otázkou zostáva, aké zásadné faktory spôsobujú u niektorých sociálnych pracovníkov hodnotovú zmenu v praxi, resp. či ide o súbor viacerých faktorov, ktoré kumulatívne podnecujú túto zmenu. Z pozitívnych faktorov sme zistili – hoci nie štatisticky významný – pozitívny vplyv prítomnosti etického kódexu na pracovisku a členstvo v komore. Mierne vyššia miera identifikácie s kľúčovými hodnotami sa prejavila u členov profesijnej komory, pri hodnote dôstojnosti človeka dokonca štatisticky významne. Nakoľko však toto členstvo je dobrovoľné, vplyvy sú opačné. Skôr platí, že sociálni pracovníci a asistenti sociálnej práce s vyššou mierou identifikovania sa s profesijnými hodnotami sú angažovanejší, čo sa prejaví – mimo iného – aj vstúpením do profesijnej organizácie. Z faktorov, ktoré neboli zahrnuté do tohto príspevku, sa v prvotnej analýze dát ukazujú rozdiely v zamestnaní, a síce v prospech pracovníkov neziskových organizácií. Medzi faktory pôsobiace negatívne sa v niektorých hodnotách ukazuje dĺžka praxe nad 11, resp. 21 rokov, zamestnanie v samospráve a štátnej správe. Otázkou, prečo sa znižuje miera identifikácie s kľúčovými hodnotami sociálnej práce pracovníkov v praxi oproti študentom a vzdelávateľom, zostáva naďalej otvorená pre hlbšie výskumné zisťovanie.

Vzhľadom na exploračný charakter výskumu nebolo možné zrealizovať porovnanie, ktoré by naplno spĺňalo parametre vedeckej komparácie. Jediným výskumom realizovaným v slovenských podmienkach, s ktorým by bolo možné porovnať naše zistenia, bol výskum Mališkovej (2010), ktorá použila pôvodný dotazník POS merajúci niektoré hodnoty konvergentné, ale nie identické s tými, ktoré sme skúmali v našom výskume. V tabuľke 8 uvádzame porovnanie zistení Mališkovej s našimi výsledkami.

Tabuľka 8: Porovnanie skúmania profesijných hodnôt sociálnej práce na Slovensku

POS (2010)		POS (2017)	
Rešpektovanie základných práv	3,64	Sociálna spravodlivosť	3,64
Závazok k individuálnej slobode	3,21	Dôstojnosť človeka	3,53
Podporovanie sebadeterminácie	3,67		
Zmysel pre sociálnu zodpovednosť	3,67		
		Dôležitosť medziľudských vzťahov	4,16
Hodnoty sociálnej práce v SR	3,65	Kľúčové hodnoty sociálnej práce v SR	3,78

Výsledky tohto porovnania boli pre nás prekvapivé. Z tabuľky je zjavné, že hodnota rešpektovanie základných práv dosiahla úplne rovnaké priemerné skóre s hodnotou sociálna spravodlivosť (3,64), a to napriek tomu, že z pôvodnej verzie POS boli použité len štyri výroky. Výsledky indikujú koherentnosť oboch hodnôt a zároveň stabilitu výsledkov ich merania. Hodnoty záväzok k individuálnej slobode a podporovanie sebadeterminácie môžeme chápať z hľadiska významu ako subkategórie hodnoty dôstojnosť človeka. Výsledný priemer medzi týmito dvomi hodnotami meranými Mališkovou bol 3,65, čo s miernou odchýlkou korešponduje s nami nameranou priemernou hodnotou dôstojnosti človeka 3,53. Zvyšnú hodnotu zmysel pre zodpovednosť ani kľúčovú hodnotu dôležitosť medziľudských vzťahov nie je možné porovnať s inými slovenskými výskumami.

Po realizácii výskumu je možné upozorniť na viaceré jeho limity, ktoré súvisia s teoretickým chápaním hodnôt a ich meraním. Z teoretického hľadiska zostáva otázkou, či je možné oddeliť profesijné hodnoty od osobných hodnôt členov profesijnej komunity. Zistené úzke prepojenie vyššej či nižšej miery stotožnenia jednotlivých hodnôt navzájom naznačuje významný vplyv osobných hodnôt na profesijné hodnoty. Z tohto hľadiska bude zaujímavé vyhodnotenie korelácií medzi osobnými a profesijnými hodnotami respondentov. Limitom je aj úzke zameranie na tri konkrétne hodnoty, hoci práve tieto sú v národnom kódexe identifikované ako kľúčové. Otázkou zostáva, či jestvujú ďalšie profesijné hodnoty, ktoré by mali vyššiu preferenciu než tie, ktoré deklaruje profesijný kódex. Otázkou pre ďalšie overovanie je aj voľba tých „správnych“ výrokov zodpovedajúcich konkrétnej skúmanej hodnote, teda reliabilita výskumného nástroja. Hoci sa výskumný tím usiloval o vylúčenie naučených (školských) odpovedí, jazykovú zrozumiteľnosť a jednoznačnosť tvrdení, jestvujú aj možnosti voľby „vhodnejších“ položiek. V každom prípade exploračný charakter výskumu predpokladá ďalšie verifikácie. Vzhľadom na skutočnosť, že v sociálnych službách ani v oblasti SPODaSK nepracujú len sociálni pracovníci, cieľovou skupinou ďalšieho skúmania by mohli byť ďalší profesionálni pracovníci, akými sú sestry, opatrovatelky, vychovávatelia, ergoterapeuti, fyzioterapeuti a pod. Osobitý výskumný súbor môžu tvoriť riadiaci pracovníci. Realizácia výskumov zameraných na všetky tieto cieľové skupiny by priniesla širšie poznanie étosu jednotlivých sociálnych organizácií a inštitúcií.

5 ZÁVER

Výskumné zistenia potvrdili, že členovia profesijnej komunity slovenskej sociálnej práce sa identifikovali s hodnotami, akými sú dôležitosť medziľudských vzťahov, sociálna spravodlivosť a dôstojnosť človeka. Ich označenie v národnom etickom kódexe za kľúčové hodnoty je preto oprávnené. Výskum však upozornil aj na nerovnakú mieru stotožnenia pri jednotlivých hodnotách. Zvlášť hodnote dôstojnosti človeka je potrebné venovať zvýšenú pozornosť. Nakoľko identifikáciu s profesijnými hodnotami ovplyvňuje vzdelanie, ide o výzvu najmä pre vysoké školy, kde sa vzdelávajú budúci asistenti sociálnej práce a sociálni pracovníci, ako aj vzdelávacie inštitúcie poskytujúce celoživotné vzdelávanie. Za ďalšie perspektívy skúmania profesijných hodnôt považujú

autori medzikultúrne komparačné štúdie nami skúmaných profesijných hodnôt (vrátane česko-slovenskej perspektívy), exploračné štúdie ostatných profesijných hodnôt, ktoré v predmetnom výskume skúmané neboli, a verifikačné výskumy tých hodnôt, ktoré nami skúmané boli.

POUŽITÉ ZDROJE

- ABBOTT, A. A. 2003. A Confirmatory Factor Analysis of the Professional Opinion Scale: A Values Assessment Instrument. *Research on Social Work Practice*, 13(5), 641–666.
- ALLPORT, G. W., VERNON, P. E., LINDZEY, G. 1970. *The Allport-Vernon Lindzey Study of Values*. Cambridge: The Riverside Press.
- AUSTRALIAN ASSOCIATION OF SOCIAL WORKERS. 2010. *Code of Ethics*. Canberra: AASW.
- BALOGOVÁ, B., ŽIAKOVÁ, E. (Eds.). 2017. *Vademecum sociálnej práce*. Košice: Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika.
- BOLAND, K. 2006. Ethical Decision-Making Among Hospital Social Workers. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 3(1), 61–84.
- BRADLEY, C., MASCHI, T., WARD, K. 2006. *Social Work Values Survey*. New York: Community Research and Evaluation Collaborative.
- BRITISH ASSOCIATION OF SOCIAL WORKERS. 2012. *The Code of Ethics for Social Work*. Birmingham: BASW.
- BRNULA, P., BAŤOVÁ, K. 2013. Hodnoty – sociálna práca – sociálni pracovníci v 21. storočí. In: MÁTEL, A., GREY, E., JANECHOVÁ, L. (Eds.). *Aplikovaná etika v sociálnej práci 2*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 31–41.
- CANADIAN ASSOCIATION OF SOCIAL WORKERS. 2005. *Code of Ethics* [online]. Ottawa: CASW. [15. 9. 2015]. Dostupné z: http://casw-acts.ca/sites/default/files/attachements/CASW_Code%20of%20Ethics.pdf
- DOYLE, O. Z., MILLER, S. E., MIRZA, F. Y. 2009. Ethical Decision-Making in Social Work: Exploring Personal and Professional Values. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 6(1), 4–30.
- FELDMAN R. 1991. Professionalization and Professional values: A Cross-cultural Comparison. *International Review of Sociology*, 1(2), 58–97.
- GAVORA, P. a kol. 2010. *Elektronická učebnica pedagogického výskumu* [online]. Bratislava: Univerzita Komenského. [18. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/>
- GIURGIU, R., MARICA, M. 2013. Professional Values in Social Work Students and Mid-career Practitioners: A Comparative Study. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 76, 372–377.
- HOGAN, J., HOGAR, R. 1996. *Motives, Values, Preferences Inventory*. Tulsa: Hogan Assessment Systems.
- HOWARD, T. U., FLAITZ, J. 1982. A Scale to Measure the Humanistic Attitudes of Social Work Students. *Social Work Research & Abstracts*, 18(4), 11–18.
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS / INTERNATIONAL ASSOCIATION SCHOOLS OF SOCIAL WORK. 2004. *Ethics in Social Work: Statement of Principles* [online]. Geneva: IFSW. [15. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.ifsw.org/p38000398.html>
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS. 2018. *Statement of Ethical Principles* [online]. [10. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.ifsw.org/statement-of-ethical-principles/>
- JIMÉNEZ-LÓPEZ, F. R. et al. 2012. Profile of Personal Values for Health Sciences Students. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*, 12(3), 415–426.
- KAM, P. K., MAN, K. Y., KO, G. P. C., LEE, T. Y. 1997. Social Work Values Systems of Chinese Students. *Journal of Teaching in Social Work*, 15(1/2), 181–203.
- MALIŠKOVÁ, Z. 2013. Identifying the Differences in Ethical Decision-Making of Social Workers with Respect to Selected Socio-Demographic Factors. *Social Work Review*, 12(3), 13–20.

- MALIŠKOVÁ, Z. 2010. *Etické rozhodovanie sociálnych pracovníkov*. Dizertačná práca. Nitra: UKF.
- MÁTEL, A. 2016. Hodnoty ako základ etického kódexu. Ale ktoré? In: *Aktuální trendy sociální práce (Česko-slovenské perspektivy rozvoje)*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané 6. dubna 2006 v Praze. Příbram: Ústav sv. Jana Nepomuka Neumanna a VŠZaSP sv. Alžbety Bratislava, 9–19.
- MÁTEL, A. 2015. Slovensko má nový etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce. *Sociální práce / Sociálna práca* [online]. [10. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.php?oblast=2&clanek=810>
- MÁTEL, A., ROMANOVÁ, M., SENÁRIKOVÁ, Z. 2017. *Profesijné hodnoty sociálnej práce v Slovenskej republike*. Nitra: FSVaZ UKF.
- MÁTEL, A., SCHAVEL, M. 2015. *Teória a metódy sociálnej práce I*. 3. vydání. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce.
- NATIONAL ASSOCIATION OF SOCIAL WORKERS. 2008. *Code of Ethics* [online]. Washington: NASW. [10. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.socialworkers.org/pubs/code/code.asp>
- PIKE, C. K. 1996. Development and Initial Validation of the Social Work Values Inventory. *Research on Social Work Practice*, 6(3), 337–352.
- RITOMSKÝ, A. 2004. Metodológia sociálnopsychologického výskumu. In: KOLLÁRIK, T. a kol. *Sociálna psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 53–72.
- ROKEACH, M. 1973. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- SCHWARTZ, S. H. 2007. Basic Human Values: Theory, Methods, and Application. *Risorsa Uomo*, 13(2), 26–283.
- SCHWARTZ, S. H. 2005. Robustness and Fruitfulness of a Theory of Universals in Individual Values. In: TAMAYO, A., PORTO, J. (Eds.). *Valores e comportamento nas organizacoes*. Petropolis: Vozes, 56–95.
- SCHWARTZ, S. H. 1992. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65.
- SUPER, D. E. 1970. *Work Values Inventory Manual*. Boston: Houghton Mifflin.
- SLOVENSKÁ KOMORA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV A ASISTENTOV SOCIÁLNEJ PRÁCE. 2015. *Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce* [online]. [18. 9. 2015]. Dostupné z: http://socialnapraca.sk/wp-content/uploads/2015/10/Etick%C3%BD-k%C3%B3dex_final.pdf
- ŠKODOVÁ, Z. 2013. *Praktický úvod do metodológie výskumnej práce*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Martin: Jesseniova lekárska fakulta v Martine.
- YEUNG, K. S. S. et al. 2009. Social Work Ethical Decision Making in an Inter-Disciplinary Context. *British Journal of Social Work*, 40, 1573–1590.
- Zákon č. 219/2014 Z. z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Ústav sociální práce FF UHK
zve na XVI. ročník
mezinárodní vědecké konference

Sociální začleňování v kontextu sociální práce

Ve čtvrtek 12. 9. a pátek 13. 9. 2019

UHK, budova A, Hradecká 1227

Více informací včetně přihlášky na
hradeckednysp.usp-uhk.cz

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

HRADEC KRÁLOVÉ

KRÁLOVÉHRADECKÝ
KRAJ

CENTRUM
INVESTIC, ROZVOJE
A INOVACÍ

Andrej Mátel: Teorie sociální práce I. Sociální práce jako profese, akademická disciplína a vědní obor. Praha: Grada, 2019

Dielo *Teorie sociální práce I.* od Andreja Mátele zaujme prísnou systematickosťou, deduktívnymi vzorcami a nekompromisnou logikou usporiadania. Čitateľ okamžite pochopí, na aké oblasti teoretických konceptov je zamerané. Zo samotného názvu vyplýva, že autor sa bude orientovať na diskurz o sociálnej práci v jej troch neseperátnych rovinách – profesijnej, akademickej a vedeckej. Toto usporiadanie v úvode obhajuje výstižnou analógiou o rozličných častiach jedného stromu, čím efektívne motivuje k ďalšiemu čítaniu. Oceňujeme taktiež, že autor už v úvode publikácie jasne definuje svoje terminologické stanoviská a nepodlieha „pojmovým módnym trendom“.

Samotný text je určený pre študentov sociálnej práce, sociálnych pracovníkov a všetkým, ktorí sa usilujú pochopiť sociálnu prácu. Nachádzame tu kombináciu použitia deskriptívnej formy vyjadrovania sa, s kriticky reflektovanými definíciami a konceptmi, podporenými vyčerpávajúcim bibliografickým aparátom. Dovoľme si tvrdiť, že analýza niektorých teoretických vymedzení, tak ako ich konštruuje Andrej Mátel, bude prínosom aj do akademickej diskusie. Text je taktiež na vhodných miestach funkčne štruktúrovaný, čím neskrýva svoje didaktické ambície. Prítomnosť menného aj vecného registra uľahčuje orientáciu a zjednodušuje vyhľadávanie.

Publikácia je delená na päť samostatných kapitol. Prvá kapitola sleduje vyššie uvedený koncept a okamžite rozvíja tému sociálnej práce v jej profesijnom chápaní. Jej obsahom sú témy opisujúce problematiku sociálnych pracovníkov, ich klientov, profesionalizácie sociálnej práce, cieľových skupín, ale aj sociálneho prostredia, či

etických princípov, metód, techník, metodík a i. Autor na tomto mieste ponúka vyčerpávajúci výpočet definícií, ktoré vzájomne konfrontuje a nezabúda pri tom ani na etymologické analýzy. Je sympatické, že sa na tomto mieste stretneme s kombináciou tradičných a novších teoretických štruktúr a ich aktualizáciou (nie len) pre potreby akademickej praxe.

Jadrom kapitoly je z nášho uhla pohľadu práve podkapitola 1.5 pojednávajúca o sociálnom pracovníkovi, kde si autor kladie otázku „kto je sociálny pracovník“. Na túto otázku odpovedá vymedzením kvalifikačných kritérií, kritérií nutnosti výkonu praxe a iných, resp. ostatných nevyhnutných kritérií potrebných na výkon práce sociálneho pracovníka vrátane osobnostných a sociálnych predpokladov.

Ako veľmi konštruktívny počín hodnotíme taktiež zaradenie state o zodpovednosti sociálneho pracovníka voči sebe, kde okrem iného nachádzame hodnotné upozornenia psychohygienického charakteru.

V určitom zmysle môžeme povedať, že prvá kapitola prispieva k budovaniu profesijnej identity aj u aplikačne zameraného čitateľa. Dokazuje, že teória nemôže byť oddelená od praxe, a to v zmysle známeho konštatovania: „*Teoria sine praxi sicut currus sine axi, praxis sine teoria sicut currus sine via.*“

Druhá kapitola ponúka definície sociálnej práce. V tejto podobe má skladba obsahu svoje opodstatnenie, a to napriek tomu, že vymedzenie primárneho predmetu analýzy zvykne tvoriť prvú kapitolu publikácie. Definovanie sociálnej práce tvorí v kontexte zvolenej logiky nenásilný prechod od praktického k akademickému a vedeckému vnímaniu odboru. Je pochopiteľné, že tu nachádzame všetky významné formulácie

nevyvímajúc tie od IFSW, IASSW, NASW a i. Autor sa taktiež zaoberá komparáciou definícií, ako aj pohľadom na ich vývoj.

O sociálnej práci ako o akademickej disciplíne sa dozvedáme v tretej kapitole. Prvé podkapitoly zhrňujú vývoj sociálnej práce pred a po roku 1989 z českého a slovenského, ako aj z globálnejšie orientovaného prostredia. Mátel pokračuje analýzou medzinárodnej asociácie škôl sociálnej práce, ako aj vymedzením teoretických konceptov vzdelávania. Táto kapitola tvorí svojím rozsahom jednu z menších častí publikácie. Napriek tomu v nej nachádzame nevyhnutné informácie o orientovaní sa sociálnej práce do pozície akademickej disciplíny. Historiografický pohľad je presný a fakticky vyvážený.

Analýza sociálnej práce, ako samostatného vedného odboru, môže byť výzvou pre viacerých súčasných teoretikov a metodológov. V kontexte interdisciplinárnej diskusie je sociálna práca často posudzovaná predovšetkým ako prakticky

orientovaná disciplína. Autor do tejto polemiky konštruktívne prispieva a poukazuje práve na vedeckú podstatu sociálnej práce.

Na rozdiel od tretej, štvrtá kapitola tvorí jednu z väčších častí diela. Dovoľme si tvrdiť, že svojim konštruktom by mohla spĺňať aj parametre samostatnej publikácie. Na tomto mieste čitateľ nachádza informácie o výskume v sociálnej práci, vedeckých metódach, terminológii, ale aj teórii, paradigmách a prístupoch v sociálnej práci. Zobrazené sú viaceré pohľady na riešenú problematiku. Mátel sa nevyhýba vyjsť mimo komfortnej „autorskej zóny“ a na základoch kritickej reflexie prijať odôvodnené závery. Kapitola tak nie je len sumarizáciou teoretických východísk, ale aj argumentáciou v prospech sociálnej práce a jej vedecko-výskumných východísk.

Veľmi aktuálnou sa javí podkapitola, ktorá je venovaná interdisciplinárnemu charakteru sociálnej práce. Nejedná sa o strohý výpočet hraničných a príbuzných vedných disciplín, ale o komplexné pojednanie. Autor sa v zmysle holistického vnímania nevyhýba ani relatívne parciálnym oblastiam. Týmto spôsobom uzatvára tému v rozsahu, ktorý je v našom akademickom prostredí zriedkavý.

Na miesto záveru nachádzame v publikácii zhrňujúcu piatu kapitolu. Táto sumarizujúca časť vhodným spôsobom uzatvára celkové pojednanie o teórii sociálnej práce, a ako sám autor v zhrnutí tvrdí, jedná sa o „diskurz o vzťahu teórie, praxe a vzdelávaní v sociálnej práci“.

Dielo *Teorie sociální práce I.* s podnázvom *Sociální práce jako profese, akademická disciplína a vědní obor* je vhodne navrhnuté a pedantne spracované. Veríme, že označenie rímskou číslicou „I“ znamená, že sa v dohľadnej dobe dočkáme pokračovania, ktoré bude rovnako obohacujúcim príspevkom do portfólia praktickej, akademickej ako aj vedeckej sociálnej práce.

Bobuslav Kuzyšin,

*Katedra kresťanskej antropológie a sociálnej práce
Pravoslávna bohoslovecká fakulta
Prešovská univerzita v Prešove*

— Inzerce —

REMEDIIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

KOMPLEXNÍ KRIZOVÁ INTERVENCE

v rozsahu 248 hodin + evaluační setkání

Získejte znalosti a dovednosti ve všech formách krizové pomoci – telefonická krizová intervence, krizová intervence tváří v tvář v ambulantní i terénní formě.

Výcvik začíná 1. setkáním

18. - 20. září 2019.

DLUHOVÉ PORADENSTVÍ

v sociální práci

v rozsahu 24 hodin

Upevněte a rozšířte své znalosti a dovednosti v oblasti dluhového poradenství. Zorientujte se v legislativních novinkách, aktuálně především v oblastech exekuce a oddlužení.

Kurz se koná 23. - 25. září 2019.

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

OHROŽENÉ DÍTĚ POTŘEBUJE POMOC VŠECH ZÚČASTNĚNÝCH STRAN. BEZ NÍ KE ZLEPŠENÍ JEHO SITUACE NEDOJDE

Roztříštěnost je jednou z hlavních překážek tuzemského systému ochrany dětí. Jednotlivé agendy jsou stéle v gesci různých ministerstev, a proto je často těžké pomoci dítěti komplexně. Přesto zahraniční zkušenosti ukazují, že cesty, jak se spojit a spolupracovat existují. Taková pomoc je pak nejúčinnější.

Zkušenosti z nejrozvinutějších zahraničních systémů ochrany dítěte ukazují, že velmi podstatným rysem fungující sítě pomoci je právě jednotné chápání potřeb a práv dětí. Důraz na zapojování komunity do řešení situace dětí a rodin, stejně jako důraz na prevenci a včasný záchyt dětí a rodin v obtížné situaci. Nedílnou součástí těchto systémů jsou pak aktivity posilující kooperaci služeb ukotvených v různých oborech a rezortech.

Pokud se dobře nastaví a plynule rozvíjí spolupráce všech možných aktérů sítě služeb pro děti a rodiny, je možné překonat bariéry současného systému.

Charakteristiky funkční spolupráce:

- **Napomáhá rozvoji preventivního působení** a včasného záchytu rodin a dětí v potížích.
- **Je zaměřená na potřeby** dítěte a umožňuje sladování chápání situace dítěte a stanovení společných cílů při podpoře dítěte a rodiny.

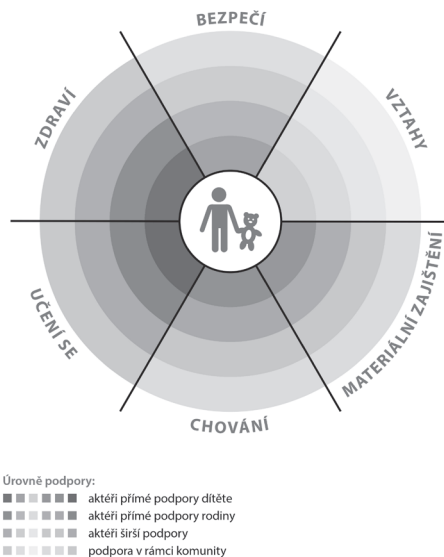
MODELOVÝ PŘÍKLAD:

V rámci výchovné komise zástupci různých odborností (psycholog, sociální pracovník, pedagogové) řeší záškoláctví dítěte. Pracovníci se v rámci setkání zaměřují na identifikaci potřeby dítěte projevu-jící se v jeho chování tím, že se vyhýbá školní docházce. Při bližším zkoumání vychází najevo, že se rodina dítěte po několikáté v krátkém čase stěhuje a že se dítě cítí v nové škole nepříjaté. Na zjištění pak navazuje návrh možných intervencí v rámci různých odborností.

Psycholog si stanovuje jako cíl navázání důvěry s dítětem a jeho podporu při zvládání situace s ohledem na jeho vývojové potřeby. Třídní učitel začne působit ve třídě tak, aby dítěti usnadnil přechod do kolektivu. Sociální pracovník má za úkol pomoci rodině stabilizovat její situaci, aby již nemuselo dojít k dalšímu stěhování. Všechny různorodé intervence při tom sledují potřebu přijetí dítěte a jeho bezpečí v kolektivu.

Chápání projevů chování dítěte, jako symptomu nenaplnění potřeby, umožňuje řešit situaci dítěte pomocí podpůrných služeb. Naopak trestání dítěte za jeho chování, které bývá v případě záškoláctví často první volbou, může vést k prohloubení obav dítěte ze školy a zhoršení celé situace.

ÚROVNĚ PODPORY DÍTĚTE A RODINY Z HLEDISKA JEJICH POTŘEB

Pokud aplikujeme situaci z modelového příkladu na tento kruhový graf šesti základních potřeb dítěte, vyvstanou jako nenaplněné dvě z nich: bezpečí a vztahů. Při saturování těchto potřeb sehrávají v příkladu záškoláctví roli i aktéři, jejichž primární rolí není ochrana bezpečí nebo práce se vztahy. Škola, jejímž prvotním úkolem je naopak naplnění potřeby učení, pak sehrává důležitou roli i při zlepšení vztahů a vytvoření pocitu bezpečí.

- **Je nadrezortní.** Důležitá je ochota jednotlivých aktérů vystoupit z komfortní zóny své (profesionální) role a z ní vyplývajících standardních postupů a snaha pochopit celkovou situaci dítěte.
- **Má společný cíl,** tedy potřeby dítěte jsou v centru snažení. Pak je snazší překonávat případné rozpory a nedorozumění a mít aktuální přehled o zdrojích pomoci.

Na ochraně dítěte se tak může v důsledku podílet každý, kdo se podílí na naplňování jeho potřeb. Od trenéra, vedoucího kroužku, učitele, pediatra až po profesionála v oblasti SPOD, či péče o duševní zdraví dětí. Více příkladů a jejich řešení naleznete na webových stránkách projektu www.pravonadetstvi.cz.

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

PRÁVO NA DĚTSTVÍ

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 3/2019

O ČEM SE MLUVÍ

Reflexe

Jiří Frýbert: Vliv proměn společnosti na terénní práci s uživateli drog a lidmi v prostituci

Rozhovor

Lukáš Houdek: O projektu Hatefree Culture a vlivu proměn společnosti na vnímání lidských příběhů

Reflexe

Dana Vrabcová: Konflikty rodinné mediace pod vlivem proměn společnosti

INSPIRACE PRO PRAXI

Inspirace

Martina Švarcová: Tipy pro kariérní poradenství

Metodický návod

Sabina Maňková: Rodinné konference

Medailon

Jan Matěj Bejček: InBáze příběh a vize neziskové organizace pracující s migranty

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Recenze

Radek Konečný: Dokázal jsem, že to dokážu...

Online publicistika bude **postupně zveřejňována v průběhu července až září 2019**.

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 5/2019

Expertní a participativní přístup

Influence of Changes in the Society
on Social Work

Expert je člověk znalý věci. Ten, kdo do toho vidí lépe než ostatní. Jeho vhled mu v očích méně znalých, laiků skýtá oprávnění popsat situaci, pojmenovat problém, najít řešení a dávat ostatním instrukce, jak postupovat. Otázka je: „Kdo je expert?“ „Je expertem pomáhající nebo příjemce pomoci?“

Podle expertního přístupu je expertem specialista, který je vyškolen a zaměstnán, aby určitý typ situací nebo problémů znal a řešil lépe než ostatní. Expert pomáhá klientům a jeho klienti jsou laici. Jsou méně znalí, a proto jim rozum velí, vyčkat na expertovo posouzení a přijímat jeho instrukce. Klientům se občas pozice laika nelíbí, ale i tak vědí, že se sluší vyčkat na expertovo posouzení a přijímat jeho instrukce.

Z hlediska participativního přístupu je expertem pomáhající i klient. Jeden i druhý přispívá svým dílem k popisu situace, pojmenování problému, hledání řešení a formulování instrukcí, jak postupovat. Pomáhající je znalec školený v problematice, kterou klient řeší, a navíc chce a dovede usnadňovat vzájemné propojování svých poznatků s úsudky s poznatky a úsudky druhého experta – klienta. Klient je expert na svůj život a na svou situaci. Jeho znalost je možná omezena jeho osobními předpoklady a osobní zkušeností, ale to je znalost, toho, kdo mu pomáhá, taky. Stoupenci tohoto pohledu považují příjemce pomoci za „klienta“ v uvozovkách.

Jiní se ale zdráhají uznat představu, že být expertem na pomáhání ve složitých

situacích je totéž co být „expertem“ na vlastní praktickou životní situaci. Chápu to tak, že expertní přístup je založen na systematické analytické znalosti, která byla vytvořena podle plánovaných a vědomě kontrolovaných metod. Klient je participující laik, který bere v úvahu přirozenou osobní zkušenost a praktické zakotvení v běžných životních situacích. Jejich vědění o situaci má z tohoto hlediska odlišnou povahu, protože vzniká odlišným způsobem a obsah jejich vědění se liší.

Pokud přijmeme předpoklad, že vědění experta a „experta“ se liší, protože vědění experta je systematické, kdežto vědění „experta“ je útržkovité, protože není promyšleně uspořádané, vzniká řada otázek? Znamená to, že systematické vědění experta je pro řešení situace důležitější, protože umožňuje vidět širší souvislosti? Nebo je důležitější útržkovité vědění „experta“, protože je zasvěceno do unikátních detailů života v dané situaci? Nebo je to tak, že teprve propojením systematického vědění experta a útržkovitého vědění „experta“, vzniká obraz situace, který umožňuje adekvátní rozhodnutí? Znamená to, že se expertovi díky jeho systematickému vědění daří, na rozdíl o „experta“, tlumit vliv osobních předpokladů na poznávání situace a rozhodování o jejím řešení? Nebo je to tak, že jsou oba omezení jinými osobními předpoklady, na které může ten druhý svým věděním upozornit? Je vědění některého z nich klíčové či užitečnější nebo se potřebují navzájem?

Oba přístupy a jejich kombinace se v sociální práci uplatňují v poradenském nebo v komunitním kontextu. Např. v rámci spolupráce sociální pracovnice Úřadu práce a žadatele o příspěvek na péči. Anebo v rámci spolupráce mezi koordinátorem komunitního plánování, týmem analytiků, poskytovateli sociálních služeb, sdružením neformálních pečujících a zástupci lidí, kteří žijí v domácím prostředí a dlouhodobě vyžadují trvalou péči. Otázka je, zda sociální pracovníci v těchto a podobných situacích uplatňují analyticky systematické nebo útržkovitě neuspořádané vědění a k čemu to vede?

Mezi oběma přístupy existují jejich kombinace. Namátkou: Expert naslouchá úsudku klienta, ale závěry činí sám. Nebo: Pomáhající a příjemce pomoci skládají společně obraz situace, ale pomáhající nakonec nechá na expertovi na svůj život, aby vyslovil závěrečný úsudek. Atd. Atp.

Je zajímavé tyto kombinace v praxi odhalovat a popisovat, poukazovat na přínosy a výhody nebo na rizika a nesnáze jejich využívání. V čísle 5/2019 bychom rádi čtenářům nabídli více nebo méně systematické popisy příkladů využití různých kombinací expertního a participativního přístupu v sociální práci.

Pozornost autorů a čtenářů bychom také

rádi přivedli k otázce: Z jakých perspektiv a jak nahlíží badatelé, analytici a sociální pracovníci v praxi vztah mezi expertním a participativním přístupem? Chápou je jako dva způsoby pomoci, které se hodí pro řešení odlišných typů problémů nebo situací? Chápou je jako konkurenční přístupy, z nichž jeden je z nějakých důvodů žádoucí a druhé nežádoucí? Domnívají se, že účinnou cestou k řešení problémů klientů je expertní a participativní přístup propojovat? A pokud ano, tak proč a v jakých situacích? Je pro někoho volba mezi expertním a participativním přístupem dilematem?

Vyzýváme autory, aby se k těmto otázkám vyslovili prostřednictvím svých statí nebo publicistických článků. Rozdílné odpovědi by vytvořily rámec pro další diskusi, které je podle nás třeba, protože expertní přístup je zažitý, a přitom vyvolává námitky, a protože participativní přístup se jeví jako slibný, je vnímán jako slibný, u některých lidí vyvolává velká očekávání, ale u jiných stále budí rozpaky.

*prof. PhDr. Libor Musil, CSc.
doc. PhDr. Jiří Winkler, Ph.D.
Masarykova univerzita v Brně*

EDIČNÍ PLÁN**ROK 2019****4/2019 - ERIS Journal - Summer 2019**

Editorkami čísla jsou Doris Böhler (Rakousko) a Karen Mills (Velká Británie).
Číslo vyjde 31. srpna 2019.

5/2019 - Expertní a participativní přístup

Editory čísla jsou Libor Musil a Jiří Winkler z Masarykovy univerzity.
Číslo vyjde 30. září 2019.

6/2019 - Lidé v ohrožení

Editorkami čísla jsou Tatiana Matulayová a Selma Porobić z Palackého univerzity v Olomouci.
Akademické texty můžete posílat do 5. června 2019.
Číslo vyjde 31. prosince 2019.

ROK 2020**1/2020 - ERIS Journal - Winter 2020 - Empowering Communities**

Editory čísla jsou Anne Metteri a Paul Stepeny z Tampere University (Finsko).
Akademické texty můžete posílat do 10. srpna 2019.
Číslo vyjde 29. února 2020.

2/2020 - Prevence v sociální práci

Editorkou čísla je Eva Mydlíková z Trnavské univerzity v Trnavě.
Akademické texty můžete posílat do 1. srpna 2019.
Číslo vyjde 31. března 2020.

3/2020 - Sociální práce ve zdravotnictví

Editorkami čísla jsou Alice Gojová a Iva Kuzníková z Ostravské univerzity.
Akademické texty můžete posílat do 30. října 2019.
Číslo vyjde 30. června 2020.

4/2020 - ERIS Journal - Summer 2020 - Social Work with Children

Editory čísla jsou Brian Littlechild a Karen Mills z University of Hertfordshire (Velká Británie).
Akademické texty můžete posílat do 10. února 2020.
Číslo vyjde 31. srpna 2020.

Více informací k edičnímu plánu a publikačnímu procesu naleznete na www.socialniproce.cz.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociálna práca. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvku odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhraduje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn nejpozději do osmi měsíců od data obdržení stať.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. **Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský **abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. **Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. **Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. **Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. **Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. **Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování** (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Pretisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within eight months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. **Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. **Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. **Keywords** in English.
- IV. **The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. **List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. **Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

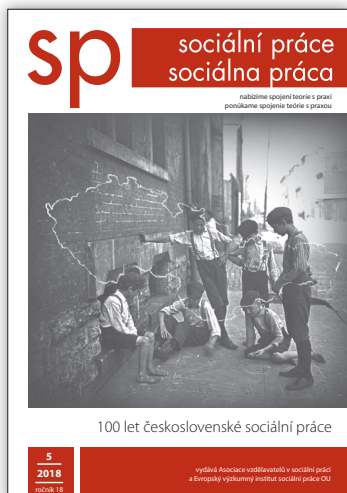
Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<http://www.socialniprace.cz>".

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniprace.cz